

"ZU HAUSE" I KREUZBERG

En studie av tyrkere og deres sosiale praksis, identitet og territorialitet i bydelen Kreuzberg i Berlin

Masteroppgave – 2006

Sigrid Skjøren

Institutt for Geografi

Universitetet i Bergen

Forord

Arbeidet med masteroppgaven har vært en lærerik prosess, hvor utfordringene har vært mange. Jeg vil her benytte anledningen til å takke noen av dere som har vært til god hjelp underveis i studiet.

Først vil jeg rette en stor takk til min veileder, Eli Jeanette Fosso. Takk for at du alltid satt av tid til meg og for god veiledning gjennom hele arbeidet med oppgaven! Jeg vil også takke min biveileder Winfried Ellingsen. Dine støttende ord og konstruktive kommentarer har vært til god hjelp på veien!

Tankene mine går også til informantene, og til alle dere som tok dere tid til å fortelle om dere selv og om livet i Kreuzberg. Tusen takk til Asiye og Berin, for at dere tok vare på meg, og viste meg vei inn i tyrkernes verden. Og tusen takk til Heike, for all hjelp og støtte du ga meg under feltarbeidet i Berlin!

Det er inspirerende å studere sammen med dere på institutt for geografi. Spesielt vil jeg takke Hanne, Monica og Tonje for gode kollokvier og støtte underveis i arbeidet. Jeg vil også rette oppmerksomheten til dere ansatte på instituttet, og da særlig til Arild Holt-Jensen og Arnt Fløysand. Engasjementet dere har for studenters arbeid er unikt.

En stor takk går også til mine foreldre og venner, for at dere alltid er der for meg. Og takk til Tone for språklig hjelp og korrekturlesning. Til slutt vil jeg takke deg, kjære Svein Olav! Takk for støtten du gir meg og for dagene du deler med meg.

Bergen, 28. juni 2006

Innholdsfortegnelse

<u>INNHALDSFORTEGNELSE</u>	<u>I</u>
<u>FIGURLISTE</u>	<u>III</u>
<u>TABELL LISTE</u>	<u>IV</u>
<u>KAPITTEL 1 INTRODUKSJON</u>	<u>1</u>
1.1 Innledning	1
1.2 Valg av studieområde og oppgavetema.....	1
1.3 Problemstilling	3
1.4 Gangen i oppgaven	6
<u>KAPITTEL 2 KREUZBERG SOM STUDIEOMRÅDE</u>	<u>7</u>
2.1 Innledning	7
2.2 Berlin, hovedstaden i Tyskland.....	7
2.3 Rekruttering av arbeidsmigranter	10
2.4 Bydelen Kreuzberg i Berlin	14
2.5 Nabolaget i Kreuzberg	19
2.6 Oppsummering og avrundning	21
<u>KAPITTEL 3 TEORETISK RAMMEVERK</u>	<u>23</u>
3.1 Innledning	23
3.2 Sted som etnisk segregert nabolag.....	24
3.3 Diaspora	27
3.4 Menneskers identitet og sted.....	28
3.5 Sosial praksis og produksjon av normativ geografi	31
3.6 Territorialitet.....	34
Territorialitet som makt	35
Territorialitet som identitet	36
Territorialitet som sosial praksis	37
3.7 Oppsummering og avrundning	39
<u>KAPITTEL 4 METODE I FELTEN OG PRODUKSJON AV DATAMATERIALE</u>	<u>41</u>
4.1 Innledning	41
4.2 Valg av kvalitativ metode	41
4.3 Produksjon av data og min status i felten	42
4.4 Kommunikasjon, språk og tegnforståelse	45

4.5	Ulike metoder for produksjon av data	47
	Observasjon og deltakende observasjon	47
	Feltsamtaler	48
	Intervju	48
	Foto som metode	50
	Tegning av mentale kart	51
4.6	Valg av informanter	51
4.7	Etiske spørsmål	53
4.8	Oppsummering og avrunding	54

KAPITTEL 5 ETABLERING AV ET TYRKISK FELLESSKAP

<u>OG ET ETNISK SEGREGERT NABOLAG I KREUZBERG</u>		<u>55</u>
5.1	Innledning	55
5.2	Reisen fra landsbygda i Tyrkia til industrimetropolene i Vest-Tyskland	55
5.3	Tyrkiske arbeidsmigranter etablerer et fellesskap	57
5.4	Tyrkiske arbeidsmigranter bosetter seg og danner et eget nabolag	58
	Første kategori tyrker: "Vi ble dårlig behandlet, derfor flyttet vi hit"	59
	Andre kategori tyrker: "Kreuzberg er et fint sted å vokse opp"	61
	Tredje kategori tyrker: "Her er det arbeid, selv om du ikke bor her"	62
5.5	Fra minoritet til majoritet i egen bydel	64
5.6	Oppsummering og avrunding	65

KAPITTEL 6 IDENTITET OG STED

6.1	Innledning	67
6.2	"Oss" og "de andre"	67
6.3	Identitet og sted	70
6.4	"De andre" og ideen om "miks-maks"	72
6.5	Identitet "her" i Kreuzberg, versus "der" borte i Tyrkia	74
6.6	Tysk-tyrkisk bindestreksidentitet	76
6.7	Hybrid blandingsidentitet	77
6.8	Oppsummering og avrunding	79

KAPITTEL 7 SOSIAL PRAKSIS OG NORMATIV GEOGRAFI I KREUZBERG

7.1	Innledning	81
7.2	Transgresjon	82
	Transgresjon 1: En praksis "out of place"	82
	Transgresjon 2: Reisen ut av Kreuzberg	84
7.3	Praksis i det normative landskapet	87
	Praksis 1: Ercan fremstår som muslim og tyrker	87
	Praksis 2: Tyskere tilpasser seg det normative landskapet	88

Praksis 3: Institusjoner tilpasser seg det normative landskapet	89
Praksis 4: Kommersielle selskaper ønsker innpass	90
7.4 Oppsummering og avrundning	92
KAPITTEL 8 PRODUKSJON AV TERRITORIALITET I KREUZBERG	93
8.1 Innledning	93
8.2 Territorialitet i Kreuzberg.....	93
8.3 Kreuzberg som et spesielt sted	95
8.4 Rom for produksjon av territorialitet	98
8.5 Produksjon av grenser	100
8.6 Reproduksjon av grenser.....	104
8.7 Oppsummering og avrundning	106
KAPITTEL 9 OPPSUMMERING	109
REFERANSELISTE:	117

VEDLEGG

FIGURLISTE

Figur på forsiden Foto av Vigdis Fjellheim, Fra utstillingen "271 Blikk" i Kreuzberg	
Figur 2.1 Tyskland ligger sentralt i Europa	7
Figur 2.2 Tyskland med regioner. Berlin ligger nordøst i regionen Brandenburg og er et relativt tett befolket område sammenliknet med andre byer i Tyskland.	8
Figur 2.3 Berlin, etter prosentvis andel migranter i de ulike bydelene og etter tidligere grense mellom øst og vest.	10
Figur 2.4 Kart over Berlin med de ulike bydelene. Kreuzberg ligger sentralt i byen, inntil den tidligere grensen mellom Øst- og Vest-Berlin.	14
Figur 2.5 Foto over deler av Kreuzberg, retning sydvest. Elven midt på bildet er Spree, som markerer grensen mellom Friedrichshain og Kreuzberg. Dette var også den tidligere grensen mellom Øst- og Vest-Berlin.	15
Figur 2.6 Kreuzberg - gentrifisering.....	18
Figur 2.7 "Zentrum Kreuzberg"	18
Figur 2.8 Studieområdet er avgrenset til området mellom U-banestoppene Kottbusser Tor, Görlizer Bahnhof og Schönleinstrasse.....	19
Figur 2.9 Kottbusser Damm.....	20
Figur 2.10 Landwehrkanal	20
Figur 2.11 Turkish Airlines i Kreuzberg selger flyreiser til Tyrkia.....	20
Figur 3.1 Handlingsstrategier hos beboere i etnisk segregerte nabolag.	25
Figur 3.2. Territorielle praksiser.....	35
Figur 3.3 Tre relaterte dimensjoner i produksjon av territorialitet	38

Figur 4.1 Peirces semiotiske triade	46
Figur 5.1 Mens den voksne generasjonen har flyttet til Kreuzberg, er flere i den yngre generasjonen født og oppvokst i bydelen (illustrasjonsfoto).....	60
Figur 5.2 Kjøpesenter "Deniz" som eies og drives av tyrkere	63
Figur 7.1 Det tyske telefonselskapet <i>Deutsche Telekom</i> gir ut reklamebrosjyrer på Tyrkisk.....	90
Figur 7.2 Berlins kollektivtransportsselskap BVG reklamerer på tyrkisk.....	91
Figur 8.1 Handel på markedet (illustrasjonsfoto).....	96
Figur 8.2 Tyrkisk fiskebutikk	97
Figur 8.3 Tyrkisk marked	97
Figur 8.4 Tyrkerne i Kreuzberg er i <i>Zones of ambiguity</i>	99
Figur 8.5 Filizs daglige gjøremål i Kreuzberg	101
Figur 8.6 Territorialitet produseres gjennom hverdagspraksis, med referanse i begrepsdimensjon og den materielle dimensjon	102
Figur 8.7 Lefebvres begrepsmessige triade om sosial romlighet.	103
Figur 8.8 Romlig praksis	103
Figur 8.9 Representasjonenes rom.....	103
Figur 8.10 Mentalt kart over nabolaget i Kreuzberg i relasjon til andre steder.....	105

TABELL LISTE

Tabell 2.1 Antall migranter og antall tyrkere i Tyskland etter rekrutteringsstansen i 1973.	12
Tabell 2.2 Demografisk struktur i Kreuzberg	16
Tabell 2.3 Tyrkisk befolkning i Berlin etter bydeler	17

Kapittel 1 Introduksjon

1.1 Innledning

Tyrkiske migranter som kom til Tyskland som ”gjestearbeidere” tidlig på 1960- og 1970-tallet, blir omtalt som en rotløs gruppe, som verken hører hjemme i Tyskland eller Tyrkia (Friedrichs & Alpheis 1991, Hanhörster 2001). Dette er en omtale også tyrkere selv finner seg igjen i:

”Det er rart, men det er faktisk sånn. I Tyrkia er vi fremmed og i Tyskland er vi fremmed. Vi hører ikke hjemme noe sted”.

Tema for denne masteroppgaven er tyrkiske migranternes liv og hverdag i Tyskland. I denne oppgaven er jeg opptatt av å forstå hvordan tyrkere opplever det å leve og bo i Tyskland, og hvordan de bruker nabolaget hvor de bor i sin hverdagspraksis og i dannelsen av fellesskap. Sentrale spørsmål i oppgaven vil være hvordan sted er en inkludert dimensjon i sosial praksis, identitetskonstruksjon og i produksjon av territorialitet.

Tyrkerne kom opprinnelig i form av arbeidsmigrasjon på 1960- og 1970-tallet. Vest-Tyskland hadde behov for arbeidskraft til den voksende industriproduksjonen i landet, og rekrutterte ”gjestearbeidere” fra flere land i Europa. I dag består den tyrkiske befolkningen i Tyskland av tidligere ”gjestearbeidere”, deres familier, barn og barnebarn.

1.2 Valg av studieområde og oppgavetema

For å studere tyrkeres identitetskonstruksjon og sosial praksis, er bydelen Kreuzberg i Berlin valgt som studieområde. I denne bydelen har flere av beboerne utenlandsk opprinnelse, og tyrkerne er her den største gruppen (jf. tabell 2.2).

Valget av Kreuzberg som studieområde henger sammen med at jeg hadde kjennskap til denne bydelen fra året som utvekslingsstudent. Min tid i Berlin, og mitt møte og erfaring med bydelen Kreuzberg, vakte interesse for tema om migranter, og spesielt

tyrkere og deres liv og hverdag i det tyske samfunnet. Med denne interessen og erfaringen så jeg det som mulig å gjennomføre et feltarbeid i Tyskland. Med utgangspunkt i et samfunnsgeografisk perspektiv, ønsket jeg mer kunnskap om tyrkere i Tyskland, og hvordan de som individer og gruppe bruker sted i produksjon av fellesskap og i deres forståelse av seg selv.

Grunnen til at jeg valgte å se nærmere på en gruppe migranter henger sammen med at det var nødvendig å gjøre noen avgrensninger i forhold til rammene som er satt for en masteroppgave. En studie av flere og ulike migranter ville gitt mye datamateriale som ville vært vanskelig å skulle analysere i en masteroppgave. I tillegg er tyrkere den største gruppen migranter i Tyskland. Deres posisjon på siden av det tyske samfunnet gjør det etter min mening viktig å se nærmere på deres liv og hverdag, og deres relasjoner til det tyske samfunnet.

Den tyrkiske befolkningen i Tyskland har vakt interesse både blant kunstnere og innen akademia. Det er blant annet blitt laget flere filmer med utgangspunkt i denne befolkningen (se for eksempel Fatih Akin), og blitt skrevet bøker, noveller og dikt (se for eksempel John Berger 1975). Det produseres også musikk og sangtekster som beskriver relasjoner mellom tyrkiske migranter og det tyske og det tyrkiske samfunnet (for eksempel artisten Azize-A).

Vitenskapelige studier av tyrkere i Tyskland kan ifølge Kaya (2001) deles inn i tre epoker. Den første epoken er knyttet til tyrkernes første tid som "gjestearbeidere" tidlig på 1960-tallet. Studiene fokuserte på økonomisk vinning kontra kostnader i rekrutteringen av fremmed manuell arbeidskraft. Den andre epoken er knyttet til årstallet 1973, da Vest-Tyskland stoppet all videre rekruttering av fremmedarbeidere. Studiene fra denne epoken var opptatt av problemer knyttet til integrering i det tyske samfunnet (Abadan-Unat 1976, Friedrichs & Alpheis 1991). Fokuset endret seg i det Kaya kaller for den tredje og siste epoken i studier av tyrkiske migranter i Tyskland. Denne epoken begynte tidlig på 1990-tallet, hvor tyrkerne studeres som en diaspora, i kontinuerlig kontakt med Tyrkia og den globale tyrkiske diasporaen (Mandel 1989, Kaya 2001).

I denne masteroppgaven vil jeg ta utgangspunkt i noen av disse studiene. Tyrkerne i Kreuzberg er fremdeles en gruppe som både lever i et etnisk segregert nabolag på siden av det tyske samfunnet, og de er en tyrkisk diaspora, med en sterk relasjon til hjemlandet Tyrkia. Samtidig er de også en gruppe som lever sine liv og har sin hverdagspraksis på stedet de bor. Mens studier av diasporasamfunn ofte beskriver migranter som ”ubundet” (*disembedding*, Giddens 1991 i Hidle 2001), der stedet hvor de bor har liten betydning i migrantenes liv, ønsker jeg i dette studiet å ta utgangspunkt i at mennesker i diasporasamfunn også knytter relasjoner til stedet hvor de bor (Ellingsen 2003, Hidle 2001). Det betyr at samtidig som tyrkerne bygger relasjoner til Tyrkia og til medlemmer i den tyrkiske diasporaen, lever de sine liv i tilknytning også til nære steder. Fokuset for oppgaven er derfor ikke hvordan tyrkere bygger diasporarelasjoner, men heller hvordan sted kan ha betydning og er inkludert i tyrkernes liv og hverdag i Kreuzberg.

1.3 Problemstilling

Den teoretiske tilnærmingen til sted- og rombegrepet har skapt mange utfordringer og debatter i samfunnsgeografien (Peet 1998, Holt-Jensen 1999). Mens for eksempel den tradisjonelle regionalgeografien beskrev sted som absolutt, med fysisk avgrensede regioner, var den relative forståelsen av sted opptatt av romlig lokalisering. Felles for tidlig geografisk tekning var søken etter regularitet, hvor det romlige og det sosiale ble forstått som to ulike fenomen. På 1970-tallet endret dette seg, og den humanistiske geografien ga stedsbegrepet et nytt innhold. Her ble forholdet mellom mennesker og sted sentralt, og med begrepet *sense of place* vektla Tuan menneskers subjektive opplevelser og følelser for sted (1977 i Peet 1998).

Det interessante i denne oppgaven er nettopp individets subjektive opplevelse og erfaringer knyttet til sted. Samtidig vil jeg argumentere for at mennesker gir steder ulike meninger, og at mening gitt til sted må sees i sammenheng med den konteksten mennesket er en del av. Det finnes ingen sann *genius loci*, men steder produseres gjennom menneskers ulike og skiftende hverdagsaktiviteter og representasjoner. Dette gjør sted til noe mer enn en fysisk ramme på utsiden av menneskers sosiale praksis. Stedsbegrepet må forstås som relasjonelt, hvor sted er inkludert i menneskers liv og

praksis, på samme måte som mennesker produserer sted. Mennesker og sted er således gjensidig konstituerende (Massey 1995, Cresswell 2004).

Med dette som ontologisk utgangspunkt, er tema for denne oppgaven nettopp hvordan mennesker produserer og konstituerer sted, og hvordan sted er inkludert i menneskers liv og praksis. Eller nærmere bestemt hvordan tyrkere danner relasjoner til sted, og hva som er meningsinnholdet i disse relasjonene. Cresswell (1996) og Tonboe (1994) hevder at relasjoner mellom mennesker og sted inkluderer en maktdimensjon; makt til å kontrollere sted og definere seg selv eller sin gruppe som riktige brukere av sted. Et relevant begrep for å forstå og beskrive denne maktrelasjonen er territorialitet. Territorialitet handler om å gjøre steder til sine egne (Ellingsen 2002). Sentralt i denne prosessen er sosial praksis, som her må forstås som alt vi sier og alt vi gjør. Sosial praksis er således satt sammen av en rekke hverdagslige aktiviteter som oppleves som meningsfulle i fellesskap med andre mennesker. I tillegg handler territorialitet om det materielle på sted, som uttrykk og som ressurs for menneskers praksis (ibid.). Dette leder frem til følgende hovedproblemstilling for oppgaven:

Hvorfor, og gjennom hvilken sosial praksis, territorialiserer tyrkere Kreuzberg?

For å forstå hvordan relasjoner til sted kan inneholde makt og hvordan tyrkere produserer territorialitet, stiller jeg videre tre underproblemstillinger, hvor den første er:

- 1) Hvem er tyrkerne i Kreuzberg, og hvorfor har de kommet til denne bydelen for å bo og arbeide?

Kreuzberg er, som allerede nevnt, et etnisk segregert nabolag. Fortellinger om hvorfor tyrkerne er kommet til Kreuzberg, kan belyse noen av årsakene til at det er blitt en slik opphopning av migranter i nabolaget. Dette innebærer at etnisk boligsegregasjon i dette tilfellet blir forklart ut fra informantenes egne fortellinger, fremfor forklaringer som vektlegger ytre strukturelle forhold. Det betyr ikke at slike forhold ikke er tilstede i Kreuzberg, men heller at personlige historier kan bidra til å forstå noen av de prosessene og relasjonene som ligger bak tyrkernes tilflytning til nabolaget og dannelsen av fellesskap.

For å komme nærmere inn på hvordan tyrkere bygger relasjoner til sted, kan forholdet mellom identitet og sted være relevant. Den neste underproblemstillingen blir da:

- 2) Hvordan danner tyrkerne identitet, og hvordan bruker de sted i sin identitetskonstruksjon?

Innledningsvis ble det argumentert for at diasporasamfunn ikke kun må forstås i kraft av relasjoner til hjemlandet, men at migranter også kan knytte relasjoner til nabolaget hvor de bor. Disse relasjonene er sentrale i produksjon av identitet, og målet med den andre underproblemstillingen er å rette fokus mot hvordan tyrkere i Kreuzberg produserer identitet, og hvordan sted er inkludert i deres identitetskonstruksjon. I tillegg er praksis inkludert i produksjon av identitet. Den tredje og siste underproblemstillingen lyder derfor som følger:

- 3) Hvilken sosial praksis har tyrkerne, og hører denne praksisen hjemme i nabolaget i Kreuzberg?

Produksjon av sted og territorialitet inkluderer også praksis. Gjennom praksis gir mennesker mening til sted, samtidig kan også sted påvirke mennesker og gi mening til vår egen praksis. Dette gjensidige forholdet mellom praksis og sted er sentralt i Cresswells (1996) begrep; ”det normative landskap”. For å forstå hvordan tyrkere i Kreuzberg danner relasjoner til sted, og hvordan slike relasjoner er sentrale i produksjonen av territorialitet, er det relevant å se nærmere på tyrkernes praksis og sted. Dessuten blir tyrkere i Kreuzberg sett på som en gruppe som verken hører hjemme i Tyrkia eller i det tyske samfunnet (jf. kap. 1.1). I den sammenheng er det interessant å spørre seg hvilken praksis tyrkerne har i Kreuzberg, og om denne praksisen kan sies å høre hjemme i nabolaget.

De tre underproblemstillingene er ment å rette fokuset på meningsinnholdet i relasjoner tyrkere bygger til hverandre, til andre mennesker og til sted. Disse relasjonene er videre sentrale i produksjonen av territorialitet. De tre underproblemstillingene vil derfor sammen kunne legge grunnlaget for å svare på hovedproblemstillingen i oppgaven og analysere produksjon av territorialitet.

1.4 Gangen i oppgaven

For å kunne svare på problemstillingene jeg nå har introdusert, trenger jeg et teoretisk rammeverk. Dette vil jeg presentere i kapittel 3. Det er også nødvendig å redegjøre for metoden for produksjon av data. Min fremgangsmåte i felten påvirker produksjonen av empirisk materiale, og dette vil bli drøftet i kapittel 4.

Den første underproblemstillingen er utgangspunktet for kapittel 5, som er det første analysekapittelet. Her vil informantenes fortellinger om hvorfor de er kommet til Kreuzberg være sentrale. I kapittel 6 er spørsmålet om identitet og sted sentralt, mens forholdet mellom praksis og sted er tema i kapittel 7. I kapittel 8, som er det siste analysekapittelet, vil begrepet territorialitet danne ramme for analysen. Territorialitet handler om å gjøre steder til sine egne, og praksisene som diskuteres i de tre foregående analysekapitlene vil inkluderes i analysen av produksjon av territorialitet. I kapittel 9 vil det bli gitt en oppsummering av noen av de sentrale elementene i oppgaven, samt en avsluttende kommentar.

For å forstå analysen og empirien som presenteres der, er det nødvendig å se nærmere på konteksten for tyrkernes liv og hverdag i bydelen Kreuzberg. I det neste kapittelet vil jeg derfor redegjøre for konteksten for oppgaven.

Kapittel 2 Kreuzberg som studieområde

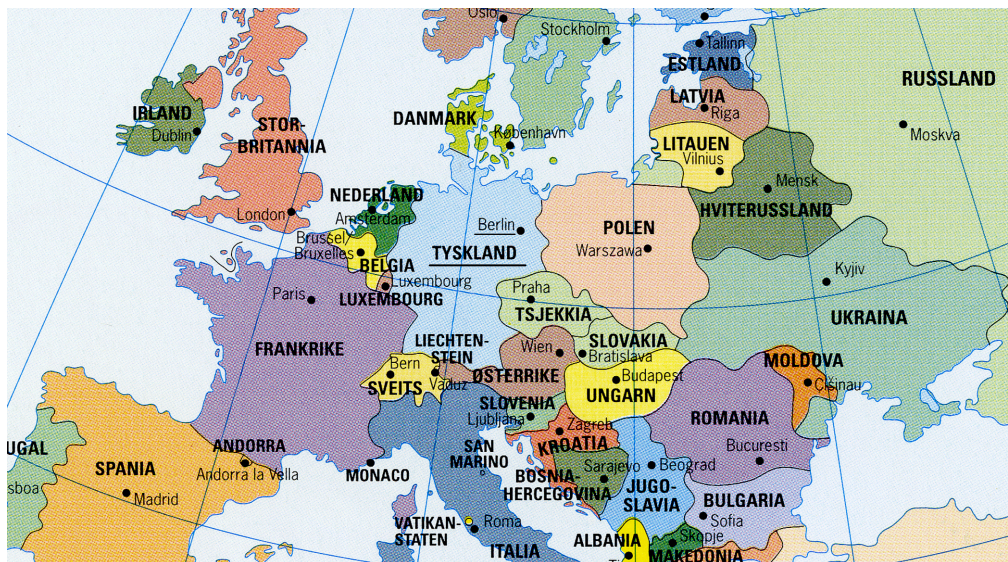
2.1 Innledning

For å komme nærmere inn på den tyrkiske befolkningen i Kreuzberg, er det nyttig å se på konteksten denne befolkningen er en del av. I dette kapittelet vil jeg derfor presentere sider ved historien til tyrkiske migranter i Tyskland, og noen av de økonomiske, kulturelle, sosiale og politiske forholdene i bydelen Kreuzberg.

Jeg vil starte med å plassere Berlin på kartet, for så å komme nærmere inn på bydelen Kreuzberg. Aktuelle sider ved Tysklands migrasjonspolitikk, samt prosessen med rekruttering av arbeidsmigranter, vil også bli redegjort for i dette kapittelet. Dette er nyttig for bedre å kunne forstå tyrkere og deres hverdagsliv i bydelen Kreuzberg.

2.2 Berlin, hovedstaden i Tyskland

Berlin er hovedstaden i Forbundsrepublikken Tyskland. Tyskland ligger, geografisk sett, i hjertet av Europa (figur 2.1).

Figur 2.1 Tyskland ligger sentralt i Europa

Kilde: Orions Store Verdensatlas

Berlin ligger nordøst i Tyskland, i regionen Brandenburg (figur 2.2). Byen har i dag 3,388 millioner innbyggere, og er et av de større urbane byområdene i Europa

(Statistisches Landesamt Berlin 2004). Målt etter innbyggertall er byen større enn sentrale økonomiske vekstsentre i Tyskland, slik som byene Hamburg, München og Frankfurt/Main. Byen er også med sine 889 kvadratkilometer arealmessig større enn Ruhr, et viktig industrisentrum og agglomerasjonsklynge vest i regionen Nordrhein-Westfalen.

Figur 2.2 Tyskland med regioner. Berlin ligger nordøst i regionen Brandenburg og er et relativt tett befolket område sammenliknet med andre byer i Tyskland.

Berlin har opp gjennom tidene hatt ulike posisjoner i Tyskland og i Europa. Byen har blant annet vært et viktig sentrum, både for imperialismen i det prøyssiske kongeriket på 1700-tallet, og for innovasjon og utvikling innen industri og økonomi på begynnelsen av forrige århundre, og for nazismen i Europa 1930-tallet. Byen har også hatt en perifer og splittet posisjon. Etter andre verdenskrig, da byen ble delt mellom de allierte, ble Vest-Berlin og Øst-Berlin to separerte byer i hvert sitt land. Dette endret seg igjen da muren falt og Tyskland ble gjenforent i 1990. Berlin ble igjen hovedstad og politisk sentrum i Tyskland, og selve symbolet på kommunismens fall og på integreringen av Øst-Europa til Vest-Europa (Cochrane & Jonas 1999).

Berlin ble spådd en lys framtid like etter at muren falt. Det ble forventet at byen skulle få en økonomisk oppblomstring og en tilflytning av industri og selskaper, samt en befolkningsvekst til nivået byen hadde før krigen, på over fire millioner. Dette var spådommer som aldri gikk i oppfyllelse. Årene etter murens fall ble vanskelige, både for Berlin og for Tyskland samlet sett. Prosessen med å gjenforene det som lenge hadde vært to ulike stater, både politisk, økonomisk og kulturelt, viste seg å bli vanskelig og langt dyrere enn forventet (Jones 1996).

I dag fremstår likevel Berlin som en moderne og nyskapende by. Muren er blitt erstattet med fasjonable bygg tegnet av arkitekter i verdensklasse, slik som på Potsdamer Platz. Byen har også fått nye regjerings- og stortingslokaler, og sentrumsnære leiegårder har blitt kjøpt opp og renoverert av private utleiere. Byen fremstår både som en verdensmetropol og som et nasjonalt og politisk sentrum.

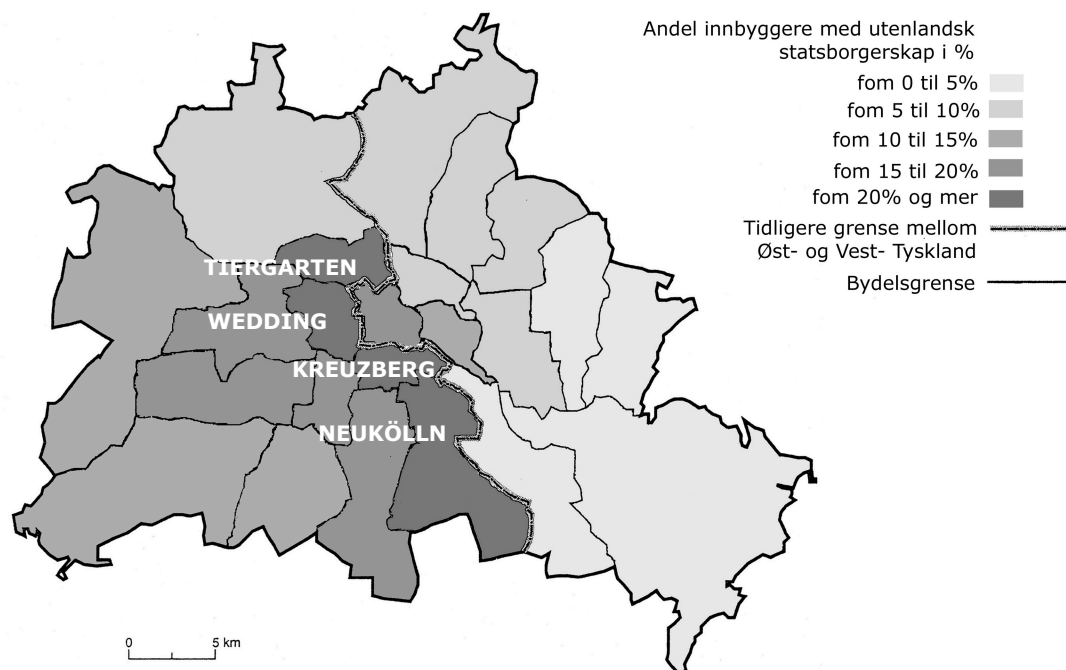
Bak den nye fasaden er Berlin fremdeles en by med store økonomiske problemer. Byen har en relativt høy arbeidsledighet på 17,4% (Statistisches Landesamt Berlin 2004), og andelen som mottar sosial- og bostøtte er høyere enn for andre storbyer i Tyskland. Byen har et overskudd av boliger som har presset leieprisene ned på et relativt lavt nivå i forhold til andre storbyer i Tyskland og hovedsteder i Europa (Berliner Morgenpost 11.11. 2003). Til tross for at muren er borte, er det fremdeles et økonomisk og politisk skille mellom byens tidligere øst og vest. Befolkningen i øst sliter i enda større grad med økonomiske utfordringer og arbeidsledighet, og fremdeles snakker befolkningen i Berlin om hverandre som "Ossis" og "Wessis".

Dette skillet mellom øst og vest gjenspeiles også i migrantenes bosetningsmønster i byen. Flertallet av migrantene bor i dag i tidligere Vest-Berlin, noe som henger sammen med at Vest-Berlin rekrutterte arbeidsmigranter på 1960- og 1970-tallet.

2.3 Rekruttering av arbeidsmigranter

Nærmere 90% av migrantene i dagens Berlin bor i det som tidligere var Vest-Berlin (figur 2.3.). Bydelene Kreuzberg, Wedding, Tiergarten og Neukölln har den høyeste konsentrasjonen av migranter i Berlin i dag.

Figur 2.3 Berlin, etter prosentvis andel migranter i de ulike bydelene og etter tidligere grense mellom øst og vest. Kilde: Statistisches Landesamt, Berlin 2004.

På 1950-tallet opplevde Vest-Tyskland og Vest-Berlin, på samme måte som resten av Europa, en økonomisk vekst og en voksende industriproduksjon. Dette skapte et økt behov for manuell arbeidskraft. Siden forholdet mellom øst og vest hadde stagnert og tilgangen på arbeidskraft fra Polen og Øst-Tyskland hadde stoppet opp, inngikk de derfor avtaler om rekruttering av "gjestearbeidere" fra flere land i Europa. Den første avtalen var med Italia i 1955, så videre med Spania (1960), Hellas (1969), Tyrkia (1961), Marokko (1963), Portugal (1964), Tunisia (1965) og siste med Jugoslavia i 1968 (Friedrichs & Alpheis 1991).

I starten på perioden med arbeidsmigrasjon hadde flere av arbeiderne høyere utdanning og kom fra økonomisk velutviklede regioner (Abadan-Unat 1976). Senere endret dette seg, og på slutten av 60-tallet var de fleste av migrantene bønder fra mindre økonomisk utviklede regioner. Migrasjonen tok ofte form av kjedemigrasjon,

hvor arbeidsmigrantene kom fra de samme landsbyene til de samme byene i Vest-Tyskland. For eksempel var flertallet av de tyrkiske arbeidsmigrantene som kom til Vest-Berlin, fra rurale områder i Anatolaregionen (Gimez & Wilpert 1987). Det var også vanlig at kvinner kom som arbeidsmigranter. Blant annet var etterspørselen etter kvinnelige arbeidere spesielt stor innen tekstil- og elektronikksektoren i Vest-Berlin.

Arbeidsmigrantenes status som "gjestarbeider" ga de sterkt begrensede rettigheter i Tyskland. I utlendingsloven av 1965 kan vi for eksempel lese at; *"a residence permit may be granted, if it does not harm the interest of the German Federal Republic"* (Oversatt til engelsk av Kaya 2001). Som "gjestarbeidere" var de ikke borgere på lik linje med tyskere, og hadde derfor ikke de samme sivile rettighetene:

"Foreigners enjoy all the basic rights with the exception of the basic rights of freedom of assembly, freedom of association, freedom of movement, free choice of occupation, place of work and place of education, and protection from extradition abroad" (Generelle forvaltningsforskrifter til Utlendingsloven 1965. Oversatt til engelsk av Kaya 2001).

At arbeidsmigrantene hadde begrensede rettigheter, var praktisk for den tyske industrien. Arbeidskraften kunne nyttes på ulike steder og i ulike perioder, alt etter industrien sitt behov. Dette gjorde "gjestarbeiderne" til en buffer mot økonomiske svingninger i markedet (Mandel 1989).

Økonomiske endringer tidlig på 1970-tallet førte til at Vest-Tyskland og Vest-Berlin sa opp avtalene om rekruttering av arbeidsmigranter med de ulike landene. På dette tidspunktet var antallet arbeidsmigranter i Vest-Tyskland og Vest-Berlin kommet opp i nærmere fire millioner, hvor den tyrkiske befolkning var den største gruppen på over 500 000. Dette tallet fortsatte å stige, noe som henger sammen med at Vest-Tyskland åpnet opp for familiegjenforening til de gjenværende arbeidsmigrantene. Tallet på registrerte migranter med tyrkisk opprinnelse i Tyskland i dag er kommet opp i nærmere to millioner (tabell 2.1).

Tabell 2.1 Antall migranter og antall tyrkere i Tyskland etter rekrutteringsstansen i 1973.

År	Antall Ausländer	Der av antall tyrkere
1973	3 966 200	528 200
1977	3 948 300	508 000
1987	4 240 500	1 453 700
1989	4 845 900	1 612 600
1990	5 342 500	1 675 900
1991	5 882 300	1 779 600
1992	6 495 800	1 854 900
1993	6 878 100	1 918 400
1994	6 990 510	1 965 577

Kilde: Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublikk Deutschland 1995

I tabellen brukes betegnelsen *Ausländer*, som kan oversettes med ”utlending”. En ”utlending” er en migrant med utenlandsk statsborgerskap. Tyskland praktiserte lenge ”jus sanguinis-” prinsippet, hvor retten til tysk statsborgerskap følger blodet eller går i arv fra foreldre til barn. Det betyr at barn, eller barnebarn, av tidligere gjestearbeidere, født og oppvokst i Tyskland, ikke ble tyske statsborgere, men heller ble registrert som utenlandske statsborgere eller som *Ausländer* (Kemper 1998). Dette prinsippet gjaldt imidlertid ikke for etnisk tyske repatrierere, som ved lov har rett på tysk statsborgerskap. Heller ikke gjaldt det flyktninger som søkte asyl. Dette satte arbeidsmigrantene og deres etterkommere i en spesiell posisjon, hvor skillet mellom tysk og ”ikke-tysk” ble praktisert allerede fra fødselen av.

I dag har dette endret seg. Ny utlendingslov av 1991 og 1993 gir utvidete rettigheter til *Ausländer* i Tyskland. De som er mellom 16 til 23 år og som har oppholdt seg lovlig i Tyskland i mer enn åtte år, som har gått på skole i landet i minimum seks år, og som ikke har vært involvert i noen alvorlige lovbrudd, har rett til å søke tysk statsborgerskap. Også de som har oppholdt seg på lovlig vis i landet i mer enn femten år, som ikke har begått alvorlige lovbrudd og som er økonomisk uavhengige, har rett til å søke tysk statsborgerskap. Fra 1. januar 2000 gir tyske myndigheter barn rett til dobbelt statsborgerskap frem til fylte 23 år. Da må de velge mellom enten tysk eller foreldrene sitt statsborgerskap (Kemper 1998).

Til tross for utvidete rettigheter, er det fremdeles mange migranter i Tyskland som har problemer med å få tysk statsborgerskap. Tyskland tillater ikke dobbelt statsborgerskap (med mindre en er født etter 1. januar 2000) og siden mange har problemer med å oppgi sitt opprinnelige statsborgerskap på grunn av restriksjoner i hjemlandet, forblir mange i statusen som “utlending” (Nahawandi, nøkkelinformant, vedlegg 3). Av de som er registrert som *Ausländer* i Tyskland i dag, er nærmere 40 prosent født og oppvokst i landet (Beauftragte der Bundesregierung für Ausländerfragen. 20. Auflage, 2002).

I dagens Berlin er omlag 13% eller 450 000 registrert som *Ausländer* eller “utlendinger”. Sammenliknet med andre byer i Tyskland, er ikke denne andelen så høy. I Frankfurt/Main er andelen på 33%, og i München er andelen på 22%. Likevel fremstår Berlin i dag som en by med sterkt innslag av andre kulturer, noe som kan skyldes at andelen utenlandske beboere i enkelte av bydelene er langt høyere enn for Berlin samlet sett. I Kreuzberg, som er studieområdet i denne oppgaven, er hver tredje beboer registrert som *Ausländer*. Bydelen Kreuzberg vil bli sett nærmere på i neste avsnitt i kapittelet.

2.4 Bydelen Kreuzberg i Berlin

Kreuzberg er én av totalt 23 bydeler i Berlin, og ligger sentralt i den indre delen av byen (figur 2.4 og 2.5). Kreuzberg grenser mot Neukölln og Tempelhof i sør, Schöneberg i vest, Tiergarten og Mitte i nord og Treptow og Friedrichshain i øst.

Figur 2.4 Kart over Berlin med de ulike bydelene. Kreuzberg ligger sentralt i byen, inntil den tidligere grensen mellom Øst- og Vest-Berlin.

Figur 2.5 Foto over deler av Kreuzberg, retning sydvest. Elven midt på bildet er Spree, som markerer grensen mellom Friedrichshain og Kreuzberg. Dette var også den tidligere grensen mellom Øst- og Vest-Berlin.

Navnet Kreuzberg betyr ”Korsberget”, og kommer fra minnesmerke laget av Schinkel på begynnelsen av 1800-tallet. Minnesmerket symboliserer seieren over Napoleon og strekker seg som et kors (”Kreuz”) på toppen av den høyeste åsen eller berget (”Berg”) i Kreuzberg.

Fra 1. januar 2001 er Kreuzberg egentlig ikke å regne for en egen bydel. Økonomiske nedskjæringer har ført til at flere bydeler er blitt slått sammen, og Kreuzberg er blitt slått sammen med nabobydelen Friedrichshain i øst (figur 2.4). Likevel omtales ofte de tidligere bydelene med sine gamle navn, noe som også vil bli gjort i denne oppgaven. Betegnelsen Kreuzberg henviser således til området innenfor den tidligere bydelsgrensen, slik den er tegnet inn på figur 2.4.

Kreuzberg er, sammenlignet med andre bydeler i Berlin, en liten bydel arealmessig sett. Samtidig er befolkningstettheten høy (Statistisches Landesamt Berlin 2004). Av de registrerte *Ausländer* utgjør tyrkerne den største gruppen (tabell 2.2.).

Tabell 2.2 Demografisk struktur i Kreuzberg

Opprinnelse	Antall beboere	% av total antall beboere
Europa	37 435	25,6
... der fra Tyrkia	22 950	15,7
Asia	4 230	2,9
Australia	125	0,1
Afrika	1 257	0,9
Amerika	1 815	1,2
Statsløse og ubestemt	2 040	1,4
Totalt antall <i>Ausländer</i>	46 902	32,1
Totalt antall tyske	99 131	67,9
Totalt antall innbyggere	146 033	100,0

Kilde: Registrerte *Ausländer* i Kreuzberg, Berlin (Statistisches Landesamt Berlin 2004).

Andre registrerte *Ausländer* kommer fra enkelte av landene Vest-Tyskland hadde arbeidsavtaler med, som fra Jugoslavia og fra Marokko. I tillegg er det også migranter fra land som Polen, Russland, og kurdere fra områdene sørøst i Tyrkia, Syria, Iran og Irak.

Konsentrasjonen av *Ausländer* i Berlin er størst i bydelene som tidligere grenset mot muren i øst (jf. figur 2.3). Også i disse bydelene er den tyrkiske befolkningsandelen høy (tabell 2.3). Den høye konsentrasjonen av utenlandske beboere i disse bydelene, henger sammen med at dette opprinnelig var arbeiderklassestrøk med rimelige leiligheter. Disse bydelene, og da spesielt i Kreuzberg, var perifere bydeler lengst mot grensen i øst. Her ble skadene etter andre verdenskrig sent reparert, og boligene var av eldre og dårlig kvalitet (Arin 1988). Dette ga lavere leiepriser, og de små og eldre leilighetene ble for mange arbeidsmigranter det eneste alternativet i konkurransen om boliger i et presset boligmarked i Vest-Berlin.

Tabell 2.3 Tyrkisk befolkning i Berlin etter bydeler

<i>Kreuzberg</i>	22 950	Tempelhof	4 573
Tiergarten	6 910	Prenzlauer Berg	388
Wedding	22 535	Treptow	532
Neukölln	26 451	Köpernick	146
Friedrichshain	585	Lichtenberg	421
Mitte	708	Weissensee	118
Charlottenburg	5 504	Pankow	348
Spandau	7 258	Reinickendorf	6 370
Wilmersdorf	1 840	Marzahn	224
Zehlendorf	594	Hohenschönhausen	123
Schöneberg	9 134	Hellersdorf	157
Steglitz	2 815	Totalt Berlin	120 684

Kilde: Statistisches Landesamt Berlin 2004.

Opphopningen av tyrkere og andre migranter i bydelene som tidligere grenset mot muren i øst ble sett på som problematisk. I 1975 innførte lokale myndigheter i Berlin en tilflyttingssperre (*Zuzungssperre*). Tilflyttingssperren gjaldt for en bestemt periode og for bydelene Kreuzberg, Wedding og Tiergarten. I tillegg innførte myndighetene også en 15 prosent regel, som skulle sikre migranter en minimum tilgang på 15 prosent av leilighetene både i offentlige og private leiegårder. Tilflyttingssperren og prosentregelen skulle hindre en ytterligere opphopning av migrantene, men ga ikke de resultatene som myndighetene hadde håpet på. I stedet fikk migrantene få muligheter til å finne bolig utenfor disse ”stengte” områdene, og migrantene ble presset ut av leiegårdene som allerede hadde passert en andel på 15 prosent. Løsningen for mange ble å bosette seg i nabolaget i Kreuzberg, men betale for papirer som viste til leieavtaler utenfor disse stengte områdene, for slik å sikre seg en oppholdstillatelse og rett til familiegjenforening (Arin 1998).

Kreuzberg var ikke på denne tiden kun en bydel for arbeidsmigranter. Som utkantstrøk med rimeligere leiligheter, ble Kreuzberg utover på 1960-tallet også populær blant tyske venstreradikale og anarkister. I tillegg søkte også kunstnerne seg til Kreuzberg. Rimelige lokaler som tidligere hadde gitt rom til småproduksjon, ble brukt som atelier. I den svenske reisehåndboken *Berlin* blir Kreuzberg anno 1980 skildret slik:

”Kreuzberg invaderes av kunstnere, som har sine atelier og sine favorittkafeer i lange baner (...). Men alt er ikke idyll. Kunstneratelier og mennesker med bohemiske ambisjoner gir en anelse av idyll, men Kreuzberg er med sine falleferdige hus og sine bakgårder, ofte i doble rader bakom hverandre, også et farlig miljø; her gror, spirer og blomstrer sosiale problemer langt forbi det idylliske” (Hans Krook 1980:165, min oversettelse fra svensk)

Til tross for at Kreuzberg på den tiden hadde status som et ”multikulturelt kreativt kunstnersentrum” og en ”eksotisk øy av kunstnere og anarkister”, ble bydelen også sett på som et farlig sted. Bydelen hadde en opphopning av mennesker med dårlige levekår, og spesielt arbeidsmigranter og deres familier bodde under trange kår i en usikker økonomisk og sosial situasjon.

I dag er situasjonen i Kreuzberg på mange måter endret. Skadene etter krigen er reparert og store deler av leilighetene og bygårdene er blitt kjøpt opp og renoverert av private aktører. Uten at det har vært en bevisst strategi fra myndighetenes sin side, har oppjusteringen av leilighetene ført til gentrifisering, og i enkelte strøk har tidligere leietakere, slik som migranter, blitt presset ut til fordel for beboere med høyere inntekt (figur 2.6). Flere av leiegårdene med høy standard ligger vis-à-vis enklere leiegårder, hvor leien er rimeligere, slik som leilighetskomplekset ”Zentrum Kreuzberg”, (figur 2.7).

Figur 2.6 Kreuzberg – gentrifisering.

Figur 2.7 ”Zentrum Kreuzberg”

I dagens Kreuzberg finner vi flere av kjennetegnene som er knyttet til etnisk segregerte nabolag. Arbeidsledigheten er høyere, utdanningsnivået lavere, migrantene

har dårlige tyskkunnskaper og liten eller ingen deltakelse i det tyske samfunnet (Deutsches Institut für Urbanistik 2002). Likevel blir Kreuzberg omtalt som en positiv bydel og myndighetene peker på at det er et trygt nabolag (Nahawandi 2004). Kriminaliteten er lav og flere av migrantene har startet egne næringsvirksomheter, slik som restauranter og butikker. Dette gjelder spesielt for den tyrkiske delen av befolkningen og i de østlige områdene i bydelen rundt U-banestoppet Kottbusser Tor.

2.5 Nabolaget i Kreuzberg

Bydelen Kreuzberg er altså utgangspunktet for dette studiet. Samtidig har jeg valgt å avgrense studieområdet ytterligere til å gjelde de østre delene av bydelen, nemlig området mellom de tre U-banestoppene Kottbusser Tor, Görlizer Bahnhof og Schönleinstrasse (figur 2.8). I denne oppgaven vil dette området bli kalt *nabolaget i Kreuzberg*.

Figur 2.8 Studieområdet er avgrenset til området mellom U-banestoppene Kottbusser Tor, Görlizer Bahnhof og Schönleinstrasse.

I sentrum av studieområdet ligger den trafikkerte handlegaten Kottbusser Damm (figur 2.8), og Landwehrkanalen (figur 2.9), som er en forgreining av elven Spree.

Figur 2.9 Kottbusser Damm

Figur 2.10 Landwehrkanal

Kottbusser Tor er et knutepunkt for trafikk i Kreuzberg. Her krysser to U-banelinjer, samt biltrafikken fra Friedrichshain i øst, Neukölln i sør og Mitte i nord. Fra Kottbusser Tor er det raskt å reise enten til Alexander Platz, som er sentrum den østre delen av Berlin, eller til Kurfürstendamm, som er sentrum og en anerkjent handlegate i den vestre delen av Berlin.

I nabolaget ved Kottbusser Tor har migranter, og da spesielt den tyrkiske befolkningen, etablert næringsvirksomheter, institusjoner og foreninger. De har blant annet etablert tyrkiske butikker, banker, legekontor og advokatkontor. De holder også kontakten til hjemlandet gjennom interesseorganisasjoner, og flere av de tyrkiske reisebyråene i området. Byrå som "Onur Air", "Turkish Airlines" og "Türk Tur" har alle kontorer i Kreuzberg og selger flyreiser og pakketurer til de viktigste storbyene som for eksempel Istanbul, Ankara og Izmir (figur 2.10).

Figur 2.11 Turkish Airlines i Kreuzberg selger flyreiser til Tyrkia

Den tyrkiske befolkningen i Tyskland har også organisert seg i organisasjoner og foreninger som arbeider for tyrkeres rettigheter i det tyske samfunnet. Noen av disse foreningene finner vi i Kreuzberg, slik som Türkische Gemeinde zu Berlin (TGB) og Türkischer Bund in Berlin-Brandenburg (TBB). Foreningene samarbeider med organisasjoner i Tyrkia og bygger på et konservativt og nasjonalistisk verdigrunnlag (nøkkelinformant i TGB, vedlegg 3). I Kreuzberg finnes også en rekke religiøse foreninger, hvor Tyrkisk-Islam Forening (DITIB) er den største av de i Berlin. Tyrkerne har i tillegg dannet egne idrettsklubber, og bare i Kreuzberg er det i dag flere tyrkiske fotballklubber (nøkkelinformant i fotballklubben ”Türkiyemspor”, vedlegg 3). Tyrkere i Kreuzberg og i Tyskland generelt, har organisert seg og jobber aktivt for å markere sine rettigheter i det tyske samfunnet. Sammenliknet med andre migranter, har tyrkerne i dette nabolaget en svært aktiv tilstedeværelse, og den tyrkiske befolkningen og det tyrkiske språket har en relativt sterk fremtoning i bybildet.

2.6 Oppsummering og avrunding

I dette kapittelet har jeg redegjort for ulike sider ved historien til den tyrkiske befolkningen i det tyske samfunnet i dag. Tyrkerne i dagens Kreuzberg har sin opprinnelse fra tiden med arbeidsmigrasjon på 1960- og 1970-tallet. De kom som ”gjestearbeidere” og fikk svært begrensede rettigheter i det tyske samfunnet. Dette gjorde arbeidsmigrantene til en billig, fleksibel og midlertidig arbeidskraft, noe som også betegnelsen ”gjestearbeider” symboliserer. Tyskland praktiserte frem til 1. januar 2000 et skille mellom tysk og ikke-tysk, hvor retten til statsborgerskap gikk i arv fra foreldre til barn. Det betyr at barn, født i Tyskland av tidligere ”gjestearbeidere”, ble registrert som *Ausländer*. Nærmere 40 prosent av migranter som i dag er registrert som ”*Ausländer*” er født og oppvokst i Tyskland.

Videre har jeg gitt en presentasjon av bydelen Kreuzberg, og av nabolaget rundt Kottbusser Tor. Da Berlin var en delt by, havnet Kreuzberg ytterst mot grensen i øst. Bydelen ble lenge oversett av lokale myndigheter og fremstod som en ”lomme” avskjært fra utviklingen ellers i Vest-Berlin. Her gikk utviklingen sin egen retning, og billige boliger i dårlig standard tiltrakk seg både tyske aktivister, kunstnere og migranter. Bydelen utviklet seg til et etnisk segregert nabolag.

Med dette som bakgrunnshistorie kan jeg ta fatt på det videre arbeidet med å analysere tyrkernes egne fortellinger om deres liv og praksis i bydelen Kreuzberg. Til dette trenger jeg et teoretisk rammeverk, noe som jeg vil presentere i det neste kapitlet.

Kapittel 3 Teoretisk rammeverk

3.1 Innledning

I forrige kapittel ble tyrkernes liv og hverdag i nabolaget i Kreuzberg satt i en kontekst. Dette for bedre å kunne forstå den tyrkiske befolkningen, og deres daglige bruk av nabolaget. For å analysere deres identitetsproduksjon, praksis og territorialitet er det nødvendig med et teoretisk rammeverk. I dette kapittelet vil jeg derfor redegjøre for relevant teori for å kunne forstå, analysere og begrepsliggjøre empirien og for å kunne svare på problemstillingene.

I innledningskapittelet ble tyrkerne i Kreuzberg beskrevet som en etnisk segregert gruppe, som lever på siden av det tyske samfunnet. Nabolaget i Kreuzberg kan derfor betegnes som et etnisk segregert nabolag. Teorier om etnisk boligsegregasjon peker på ulike årsaker til at migranter hopper seg opp i enkelte nabolag, og slik teori kan derfor være nyttig for å få svar på hvorfor tyrkere har kommet til Kreuzberg (jf. kap 1.3).

Tyrkere i Kreuzberg kan betegnes som en diaspora (jf. kap. 1.2). Deres kontakter og nettverk til Tyrkia og til den tyrkiske kulturen, kan være sentralt i tyrkernes praksis og identitetskonstruksjon. Samtidig argumenterer jeg innledningsvis for at studier av diasporas også må inkludere migranters praksis på stedet hvor de bor. Diasporabegrepet vil derfor bli presentert, samtidig som det melder seg et behov for teori som vektlegger det gjensidige forholdet og prosessen mellom mennesker, og mellom mennesker og sted.

Rose sin forståelse av sted, hvor sted er en sentral dimensjon i menneskers produksjon av identitet, er nyttig i denne sammenhengen. I tillegg har tyrkerne også en praksis i bydelen. Cresswells begrep om ”det normative landskap” (1996) kan bidra til å skape forståelse for hvordan tyrkere gjennom gjentakende møter med omgivelsene og dagligdagse erfaringer i bydelen, gir mening til sted. Tilslutt i kapittelet vil begrepet territorialitet bli diskutert, der Sack (1986), Crouch (1994) og Ellingsen (2002) sine teoretiske tilnærminger vil bli vektlagt.

3.2 Sted som etnisk segregert nabolag

Opphopningen av migranter i Kreuzberg, gjør at bydelen kan betegnes som et etnisk segregert nabolag. Begrepet segregert eller segregasjon kommer fra det latinske ”segrare”, som betyr skille eller atskille, og begrepet etnisk boligsegregasjon beskriver et differensiert bosetningsmønster når beboere med utenlandsk opprinnelse hopper seg opp og bor sammen i atskilte nabolag (Wessel 1997).

Teorier om etnisk boligsegregasjon peker på ulike årsaker til at mennesker hopper seg opp og bosetter seg sammen i atskilte nabolag i byer (Wessel 1997, Saltmann 1991). På 1920- og 1930-tallet forklarte Chicagoskolen boligsegregasjon ut fra et byøkologi-perspektiv, hvor opphopning av ulike grupper mennesker ble sett på som et logisk sluttresultat av en naturlig evolusjon i byer. Senere kom neoklassisk økonomisk teori, hvor segregasjon forstått som et resultat av boligsøkernes bostedspreferanser og økonomiske evne. Segregasjon var ikke lengre en naturlig prosess, men et resultat av boligsøkernes egne valg og økonomiske situasjon. Felles for de tidlige teoriene var ønsket om generaliserbare resultater og lovmessige årsakssammenhenger.

I dag er slike teorier forlatt til fordel for teorier som vektlegger både strukturelle forhold og beboernes egne ressurser og preferanser. Holt-Jensen (2002) refererer til Castells (1989) og Sassen (1991) og deres studier fra New York og Los Angeles. Studiene viser at strukturelle globaliseringsprosesser får romlige uttrykk i byer i form av den todelte by eller *The Dual City*. Wessel (1997) peker på at boligsegregasjon kan forklares som et samspill av både ytre forhold, som endringer i yrkes- og inntekstsutviklingen, boligstrukturen, konkurransen på boligmarkedet, og indre forhold, som lokalpolitiske tiltak og beboeres ressurser.

Dannelsen av det segregerte nabolaget i Kreuzberg kan forstås ut fra samspillet av slike ytre og indre faktorer. Forhold som for eksempel Kreuzbergs tidligere perifere posisjon, virket segregasjonsskjerpende (jf. kap. 2). I tillegg er høy arbeidsledighet og migrantenes manglende utdanning og språkkunnskaper, også en avgjørende faktor for at Kreuzberg i dag er et etnisk segregert nabolag.

I dette arbeidet har jeg valgt å fokusere på tyrkernes egen praksis i bydelen. Jeg vil derfor ta i bruk teori om etnisk boligsegregasjon som vektlegger beboernes egne meninger og erfaringer til å forklare hvorfor tyrkerne har bosatt seg i bydelen. Disse teoriene tar opp forholdet mellom majoritet og minoritet, og kalles gjerne for *Intergruppeteorier* (Saltmann 1991). Et eksempel på dette er hvordan fordommer og diskriminerende holdninger hos majoritetsbefolkningen, kan hindre migranter i å delta på boligmarkedet. Eller holdninger hos migrantene kan forklare deres manglende evne eller ønske om å flytte ut av segregerte nabolag. Storey (2001) peker på at migrantenes holdninger og tilhørende handlingsstrategier også kan virke segregerende (figur 3.1).

Avoidance	Unngå majoritetssamfunnet for å forsterke egen identitet og for å minske sjansen for å oppleve rasisme
Preservation	Bevare egne normer og kulturell arv
Resistance	Motstand mot krav til assimilering
Defence	Forsvare seg og sine rettigheter ovenfor majoritetssamfunnet

Figur 3.1 Handlingsstrategier hos beboere i etnisk segregerte nabolag. Kilde: Storey (2001:150).

Handlingsstrategiene til Storey er en kombinasjon av positive og negative strategier. Migrantene har på den ene siden et ønske om å være blant sine egne, mens de på den andre siden føler seg truet av majoritetssamfunnet. Etnisk boligsegregasjon er, slik sett, et resultat av et dobbeltsidig ønske om nærhet til mennesker en føler en viss samhörighet med, og avstand fra mennesker en vil unngå (Wessel 1997).

Storey (2001) gjør også sted til noe mer enn et romlig uttrykk for ytre strukturelle endringer og skjevt bosetningsmønster i byen. Etnisk segregerte nabolag forstås heller som et sted hvor tyrkerne ”bevarer” og ”forsvarer” sitt eget fellesskap og sin egen identitet, samtidig som de ”unngår” og gjør ”motstand” mot majoritetssamfunnet. Dette kan knyttes til det hooks kaller for *”home as a place of resistance”* (1990 i Cresswell 2004). Nabolaget blir som et sted hvor en føler seg ”hjemme”, hvor en har

mulighet til å beskytte sitt eget fellesskap og hvor en kan gjøre motstand mot krav fra majoritetssamfunnet.

I den humanistiske geografien ble sted forstått som et "hjem", der mennesker føler en trygghet og en tilhørighet (jf. kap. 1.3). Å kunne kjenne en følelse av å være hjemme gir mennesker en ontologisk sikkerhet og sted får dermed en grunnleggende eksistensiell betydning i menneskers liv. Relph bygger blant annet på ideen om *dasein* der mennesker forstår sin egen eksistens gjennom opplevelsen av sted (1976 i Peet 1998).

Knyttes dette til diskusjonen om etnisk boligsegregasjon kan vi si at det å bosette seg sammen i etnisk segregerte nabolag kan være en strategi for å dekke behov som trygghet og tilhørighet, hvor mennesker føler seg sterkere ved å bosette seg sammen med de en føler en viss grad av likhet med. Det samme peker Marcuse (1998) på med begrepet *kongregasjon*. Egendefinerte grupper bosetter seg frivillig sammen for å søke trygghet og for å stå sterkere økonomisk, kulturelt og sosialt. Samtidig må slik frivillig opphopning sees i sammenheng med gruppens egen mulighet eller evne til å delta i resten av samfunnet. Etnisk boligsegregasjon er ofte kombinert med sosial og økonomisk ekskludering, noe som i teorien om etnisk boligsegregasjon blir betraktet som en påvirkingsfaktor eller eventuelt som en forsterkende virkning (Wessel 1997). Jo færre mulighetene er å delta på samfunnets ulike arenaer, jo vanskeligere er det å ta egne valg når det gjelder blant annet bosted (Madanipour 1998).

Marcuse (1998) sitt begrep om kongregasjon kan knyttes til Bourdieus (1986) kapitalbegrep. Han definerer kapital som noe individet besitter, som et aktivum som kan nyttes til egen fordel, og som gir makt til å oppnå det en vil. Bourdieu skiller mellom tre former for kapital; økonomisk kapital, kulturell kapital og sosial kapital. Økonomisk kapital henspiller på penger, eiendom og andre finansielle midler. Sosial kapital handler om "hvem du kjenner", slik som sosial kontakt og nettverk med andre mennesker. Kulturell kapital er delt inn i tre undergrupper. Den første er internalisert kulturell kapital, som beskriver det mennesker vet og kan gjøre og som en lærer gjennom sosialisering. Objektivisert kulturell kapital er kulturelle varer, slik som bøker og bilder, mens institusjonalisert kulturell kapital forstås som akademiske kvalifikasjoner, vitnemål og sertifikater. Et viktig poeng i Bourdieus kapitalforståelse

er at kapital kan konverteres fra en form til en annen. Slik sett er det ikke mengden kapital i seg selv som er viktig, men heller hvordan individer eller grupper bruker kapitalen for å skaffe seg makt til å oppnå det en selv ønsker.

I studiet av tyrkernes dannelse av et eget nabolag, er kapitalbegrepet nyttig. Ikke for å studere mengden kapital innad i det tyrkiske nabolaget i Kreuzberg, men heller for å forstå hvorfor tyrkerne flyttet til bydelen og hvorfor de er blitt boende. I tillegg er kapitalbegrepet nyttig for å forstå hvordan tyrkerne skaper makt til å produsere territorialitet i nabolaget i Kreuzberg.

Tidligere ble det argumentert for at tyrkerne i Kreuzberg er en diaspora. Opphopningen i det etnisk segregerte nabolaget, gjør at tyrkerne kan oppleve at det er enklere å holde kontakt og produsere relasjoner til hjemlandet. Dette leder oss over til diasporabegrepet.

3.3 Diaspora

Begrepet diaspora kommer fra det greske språket og er satt sammen av preposisjonen 'dia' som betyr fra, og verbet 'sperio' som betyr å spre (Kaya 2001). Begrepet knyttes til jødernes historie, og deres spredning og utflytning til andre land. I fremmede omgivelser ble nye jødiske samfunn etablert, og jødedommens kulturelle og religiøse sentrum ble flyttet til diasporaen. I senere tid har nye ideer om diaspora kommet til, og i dag brukes begrepet om ethvert samfunn som har sin kulturpraksis og lever sine liv i andre omgivelser enn de opprinnelige (Fuglerud 2001).

Sentralt i diasporabegrepet ligger forestillingen om at medlemmene skiller seg fra den klassiske forståelsen av det å være "innvandrer". Medlemmene i diaspora er ikke "på vei inn" i et nytt land, for å bli en del av majoritetssamfunnet (Fuglerud 2001). I stedet har medlemmene i diasporaen sin kulturpraksis og lever sine liv i en kontinuerlig kontakt med hjemlandet og/ eller den globale diasporaen. Det betyr ikke at diasporaen er ny og nettopp har innvandret. Det er heller kontakten, lengselen og drømmene om hjemlandet som gjør at de ikke er "på vei inn" (Fuglerud 2001, Hall 1995). De lever i relasjon til det som er utenfor, og i mindre grad i relasjon til majoritetssamfunnet. Slik bryter diasporaen den klassiske relasjonen mellom minoritet og majoritet.

Diaspora kan deles inn i to former, henholdsvis diaspora som en sosial form og en type bevissthet (Vertovec 1997 referert i Ellingsen 2005). *Diaspora som sosial form* blir karakterisert av en triadisk relasjon mellom hjemlandet, bostedet og andre medlemmer i diasporaen. Relasjonen legger grunnlag for et sosialt, kulturelt, økonomisk, politisk og religiøst nettverk og uttrykksform. Den andre, *diaspora som type bevissthet*, handler om følelsen av å på den ene siden ha røtter et annet sted og på den andre siden ha en tilknytning til det stedet hvor en bor (Fuglerud 2001, Hidle 2001). Dette kan gi en følelse av å være "home, away from home":

"The diaspora consciousness requires the idea of dwelling here in the country of residence and a connection there in the homeland" (Kaya 2001:76).

Denne tosidigheten i diasporaen kan være viktig i dannelsen av identitet (Hall 1995). På den ene siden kan migranter ha en idé om at deres identitet er autentisk og lik det opprinnelige utgangspunktet. På den andre siden kan samfunnet hvor de bor ha en innvirkning på deres identitetskonstruksjon.

I studiet av tyrkere i Kreuzberg er diasporabegrepet relevant for å forstå hvordan kontakten til hjemlandet kan være en kilde i tyrkernes produksjon av identitet (jf. kap 6). Det betyr ikke at det lokale stedet hvor tyrkerne har bosatt seg og hvor de lever sine liv, ikke har betydning for dannelsen av identitet. For å kunne svare på den andre underproblemstillingen som handler om hvordan sted er en sentral dimensjon i tyrkernes forståelse av seg selv, er det derfor nødvendig med teori som fokuserer på forholdet mellom menneskers identitet og sted.

3.4 Menneskers identitet og sted

Menneskers identitet kan defineres som et uttrykk for personlighet. Det handler om hvordan mennesket forstår seg selv og definerer sine fundamentale trekk som menneske (Fosso 2004). Dette betyr ikke at identitet må forstås som en iboende kvalitet, eller noe som på forhånd er gitte stabile trekk hos menneske, og bestemt for den enkelte. Identitet er heller noe som mennesket skaper og endrer i kommunikasjon med andre og med omgivelsene. Identitet er sosialt konstruert, og reaksjoner og bekreftelse fra andre blir da sentrale faktorer i identitetsproduksjon (Taylor 1994).

Identitet forstått som sosial konstruksjon, gjør at relasjoner til andre er viktig. Det er spesielt i kommunikasjon med signifikante andre at identitet dannes (Taylor 1994). Med det menes at det er i samvær med mennesker som betyr mye for oss, at vi føler oss forstått og godtatt, og at vår egen identitet fremstår som meningsfull. Dette gjør fellesskap viktig for identitetsprosessen, hvor en søker sammen med andre som en identifiserer seg med.

Fellesskap tar gjerne form av det Valentine (2001b) beskriver som et lokalt nabofellesskap eller *community*. Kjennetegnet ved slike fellesskap er at folk kjenner hverandre og deltar aktivt i nabolaget, og gir hverandre hjelp og støtte. Det lokale nabofellesskapet er forstått som et tett samfunn hvor mennesker retter fokuset innover mot de andre i fellesskapet og danner nære sosiale bånd.

Samtidig peker Valentine på at fellesskap også kan være en forestilling, eller det Anderson kaller for *imagined communities* eller forestilte fellesskap (1996). Et forestilt fellesskap bygger ikke på sosiale relasjoner og aktiv deltakelse i hverandres hverdag, men heller på en mental forestilling der medlemmene opplever å tilhøre et fellesskap. Forestilte fellesskap er gjerne basert på følelsen av at "alle kjenner alle", selv om medlemmene umulig kjenner alle, har møtt alle eller har hørt om alle.

Å søke fellesskap handler om å utvikle en felles følelse av likhet, og en kollektiv identitet. En forutsetning for en slik kollektiv identitet er at det finnes noe annet, "de andre", som fellesskapet og identiteten kan stå i motsetning til. Identitet handler slik om å definere likheter innad i fellesskapet og ulikheter til andre en identifiserer seg i mot (Crang 1998). Rose uttrykker dette slik: "*This process of establishing an identity through a contrast with what one is not*" (Rose 1995:103). Det er i dialogen rundt hvem vi er lik, og hvem vi er ulik, eller "oss" og "de andre", at vi konstruerer identiteter.

Ifølge Shields (1991) og Rose (1995) har relasjonen mellom "oss" og "de andre" en romlig referanse. Rose tar for eksempel utgangspunkt i begrepet *a sense of place* fra den humanistiske geografien (jf. kap. 1.3) og peker på at mennesker knytter relasjoner til sted i en sosial, kulturell og økonomisk kontekst. Disse relasjonene kan drøftes

analytisk. Rose definerer tre måter mennesker relaterer sted til identitet; mennesket kan identifisere seg *med* sted, *mot* sted og *ikke* identifisere seg med sted. Den første: å identifisere seg *med* sted, er knyttet til følelsen av å tilhøre et sted. Dette kan være hjemstedet som gir en følelse av velvære og trygghet (Relph 1976 i Peet 1998).

Å identifisere seg *med* sted handler om å identifisere seg *mot* andre steder. Følelsen av å tilhøre et sted dannes da i kontrast til det å ikke tilhøre andre steder. Steder ”der ute” kan oppfattes som ”de andres” sted, mens ”her” er knyttet sammen med ”oss” Shields (1991). Steder ”der ute” kan være steder som en knytter negative erfaringer til eller hvor en ikke føler seg hjemme. Det kan for eksempel være kjente steder. Fosso (2004) skriver i den anledning om hvordan ungdom som har vokst opp på ensidige industristed velger å flytte fordi de identifiserer seg *mot* bygda, som representerer tungt og skittent industriarbeid. Det kan være ukjente steder eller steder en aldri har besøkt, slik Said skriver om i *Orientalism* (1978 i Rose 1995). Vestlige forskere og forfattere beskriver orienten, ikke ut fra orientens egne termer, men heller ut i fra vestens forestillinger om orienten. Folk i vesten identifiserer seg mot orienten, som fremstilles som noe eksotisk, fremmed, korrumpert og til forfall. Denne myten om orienten bruker folk i vesten til å forstå seg selv som siviliserte og som noen som opererer med moral. Relasjon mellom ”oss” og ”de andre” og mellom ”her” og ”der”, er derfor sentral i produksjon av identitet.

Den siste, å *ikke* identifisere seg med sted, er først og fremst knyttet til steder som en ikke har noen følelser for. Det kan være steder som oppleves upersonlige og hvor en ikke kan knytte bestemte erfaringer til (Rose 1995). Det kan også være steder hvor en føler seg fremmed, slik som migranter kan oppleve i et nytt land en kommer til, eller slik for eksempel arbeidsmigrantene opplevde da de kom til Vest-Tyskland på 1960- og 1970-tallet.

Å identifisere seg *med*, *mot* eller *ikke* å identifisere seg, betyr at sted kan forstås som en ressurs i den sosiale konstruksjonen av menneskers identitet. Mennesket gir steder mening, eller *a sense of place*, som virker bekræftende på menneskers identitet.

Sentralt i prosessen med å knytte relasjoner til sted og gi sted mening, er praksis. For å forstå hvordan tyrkerne gir mening til Kreuzberg, og hvordan Kreuzberg påvirker

tyrkerne i deres hverdagslige liv, er det behov for teori som knytter relasjonen mellom sosial praksis og sted. Cresswells begrep, ”det normative landskap”, kan være nyttig for å forstå nettopp denne relasjonen.

3.5 Sosial praksis og produksjon av normativ geografi

Det normative landskap eller normativ geografi blir av Cresswell (1996) definert som *forventninger* hos mennesker om hvordan vi skal oppføre oss på bestemte steder. Et eksempel på dette er forventningene om at vi bør oppføre oss annerledes i en kirke enn på en fotballstadion. Disse forventningene eller det normative landskapet gjør at steder er til for *noen* mennesker og *noen* praksiser, mens andre mennesker, identiteter og praksiser ikke hører til (Shields 1991). Opplevelsen av at praksis ikke hører hjemme på sted kan kobles til det Rose (1995) kaller for *ikke* å identifisere seg med sted. Opplevelsen av å føle seg fremmed eller mindre velkommen på sted, kan henge sammen med en praksis som ikke hører til og som bryter med forventningene knyttet til sted.

Samtidig er det ifølge Cresswell ikke noen gitt sammenheng mellom disse relasjonene. Steder har ikke statiske og gitte trekk som bestemmer hvem og hvilken praksis som er inkludert, og hvilke som er ekskludert. I stedet er det *forventninger* hos mennesket, som sosiale og kulturelle aktører, som gjør at steder får en mening. Denne meningen til stedet, har en direkte påvirkning på menneskers praksis, og danner altså det Cresswell kaller for det normative landskap eller normativ geografi.

Bak forventningene knyttet til praksis på sted ligger noen moralske koder eller normer, som er uskrevne regler for bruk av rommet. Disse moralske kodene gir steder en ideologisk dimensjon, som i denne sammenhengen må forstås som forestillinger om:

- 1) Hva som eksisterer og ikke eksisterer
- 2) Hva som er bra, rettferdig, riktig og passende
- 3) Hva som er mulig og hva som ikke er mulig

Den ideologiske dimensjonen er stedsspesifikk. Det betyr at forestillingen om hva som er passende, bra og riktig adferd på et sted, skiller seg fra hvilken praksis som er passende og bra andre steder.

Den etablerte ideologien gir også sted en mening. Denne meningen fremstår som naturlig og sann, slik verden "er". For eksempel oppleves det som normalt at tyrkiske selgere i Kreuzberg står utenfor butikken sin og roper høyt på tyrkisk: "*Tilbud, tilbud, kom og kjøp!*". Automatisk knytter vi bestemt praksis til sted, noe Cresswell kaller for "*the taken-for-granted aspect of place*". Dette illustrerer også maktens ideologi; forventningene om hvilken praksis som hører hjemme på et sted og hvilke som ikke hører hjemme, er noe vi sjelden setter spørsmålstegn ved. Det er noe vi automatisk bruker i vår dagligdage reise mellom ulike steder, og som vi nytter til å evaluere og dømme andre sine handlinger på sted.

Den bakenforliggende ideologiske dimensjonen knyttet til sted, er altså noe som kan sies å styre våre handlinger. Ideologi er som "spilleregler" i valg av praksis og for å bedømme andre sin praksis. Samtidig er det viktig å merke seg at disse "spillereglene" ikke er et statisk sett av verdier eller styringsmekanismer. Den ideologiske dimensjonen ved sted er noe mennesker, i samarbeid med hverandre, kontinuerlig produserer og reproducerer gjennom gjentakende sosialpraksis og gjennom synet på hva som er rett og galt. Det betyr at når mennesker velger en praksis som harmonerer med forventningene knyttet til sted, både "leser" vi ideologien, og reproducerer og opprettholder de samme reglene. Ideologi er derfor ikke atskilt fra menneskers erfaring og handling, men produsert av og gjennom menneskers sosiale praksis.

Når de tyrkiske selgerne i Kreuzberg står på fortauet utenfor butikken og lokker med gode tilbud og rop som "*Tilbud, tilbud, kom og kjøp!*", tolker eller "leses" Kreuzbergs mening. Samtidig er også deres praksis med på å reproducere selve kilden til disse kodene, nemlig forventningene om hvilken praksis som er riktig og hører hjemme på stedet. Disse forventningene står i en hegemonisk posisjon, det vil si at forventningene blir sett på som naturlige, nødvendige og selvsagte.

En metodologisk tilnærming til studiet av relasjoner mellom praksis, moral og sted eller det normative landskapet, er ifølge Cresswell å fokusere på transgresjon, eller

overskridelse av praksis. Dette fordi meningen til sted og de tilhørende forventningene knyttet til riktig og sømmelig praksis på et sted, blir synlig i det noen bryter disse forventningene og oppfører seg annerledes enn det som anses som det normale, riktige og naturlige. Et eksempel på dette kan være at det som oppleves som normal og sømmelig adferd hos en tyrkisk selger i Kreuzberg, kommer tilsyne idet en selger bryter normen og for eksempel ikke godtar pruting på prisen. Dette blir oppfattet som merkelig adferd, eller det Cresswell definerer som *out of place*. Praksis er en form for transgresjon, som bryter med forventningene om hva som er riktig adferd, og som samtidig synliggjør hvilken praksis som er *in place*.

I tillegg til at transgresjon synliggjør det normale og aksepterte på stedet, representerer transgresjon også noe dynamisk i den normative geografien. Gjennom transgresjon kan det stilles spørsmål ved den normative geografien og den tilhørende ideologiske dimensjonen ved stedet. Hvorfor er en praksis *in place*, mens en annen er *out of place*? Transgresjon stiller også spørsmål ved maktdimensjonen ved sted. Kryssing av grenser synliggjør hvem som legger premissene for å definere det normative landskapet. Dette er relevant i studiet av tyrkernes praksis i Kreuzberg, og til å svare på spørsmålet om tyrkernes praksis hører hjemme i nabolaget (jf. kap 1.3).

Hittil i kapittelet har jeg presentert ulike teoretiske innfallsvinkler i studiet av relasjonene mellom mennesker og sted. Sted kan for mennesker oppleves som et etnisk segregert nabolag, som er dannet i avstand fra samfunnet rundt, slik Storey påpeker. Sted kan også være en sentral ressurs i menneskers identitetsproduksjon og i menneskers praksis, samtidig som steder produseres og dannes gjennom praksis og gjennom identitetsproduksjon. Dette er teoretiske aspekter som kan kaste lys over de tre underproblemstillingene i oppgaven, som handler om hvorfor tyrkerne er kommet til Kreuzberg, og hvordan deres relasjoner til sted er inkludert i sosial praksis og identitet. For å svare på hovedproblemstillingen, som handler om tyrkernes produksjon av territorialitet, trenger vi teori som inkluderer makt i relasjonene mellom mennesker og sted. Begrepet territorialitet er tema for det neste og siste avsnittet i dette kapittelet.

3.6 Territorialitet

Begrepet territorialitet blir gjerne forbundet med et geografisk avgrenset område eller et territorium, som tilhører individer, grupper eller institusjoner:

"The process whereby individuals or group lay claims to such territory is referred to as 'territoriality'" (Storey 2001:1).

Stedet eller territoriet som det blir gjort krav på, kan ifølge Storey være områder på forskjellige nivåer, slik som på globalt, nasjonalt og lokalt nivå.

Det finnes flere teoretiske tilnærminger til begrepet territorialitet. Tidlige teorier om menneskers produksjon av territorialitet tok utgangspunkt i biologien, der man fokuserte på at mennesket, på samme måte som dyr, har en medfødt instinkt til å danne og forsvare territorier. Disse teoriene så på territorialitet som en praksis nedarvet i genene våre, hvor målet er overlevelse i konkurransen med andre mennesker eller grupper (Storey 2001).

Et slikt perspektiv på territorialitet ble senere møtt med kritikk (Tonboe 1994). Å forklare menneskers adferd ut fra dyreriket, overser blant annet at mennesker er aktører i en sosial og kulturell kontekst. Teoriene åpner dessuten opp for å legitimere menneskers aggressive handlinger, hvor det å forsvare eller okkupere et geografisk område kan forklares som naturlig, nødvendig og uunngåelig.

Nyere teori om territorialitet anser derfor territoriell adferd som en sosial og kulturell prosess. Territoriell adferd er noe mennesket lærer, og som produseres gjennom deltakelse i samfunnet (Storey 2001). Territorialitet er, sett i et slikt perspektiv, en romlig prosess, som er inkludert i den sosiale og kulturelle produksjonen av sted. Dette åpner likevel opp for flere tilnærminger til begrepet, som fokuserer på ulike sider ved relasjonen mellom mennesket og sted.

Territorialitet som makt

Makt og kontroll av grenser står sentralt i Sacks (1986) definisjon av territorialitet:

"(...) territoriality will be defined as the attempt by an individual or group to affect, influence or control people, phenomena and relationships, by delimiting and assert control over a geographic area" (Sack 1986:19).

Ifølge Sack er territorialitet en strategi hos individer eller grupper, hvor målet er å få kontroll over et geografisk område for på den måten å få kontroll over andre. Den territorielle strategien til Sack handler om å produsere grenser gjennom tre ulike praksiser (figur 3.2).

Klassifisering	etter område, slik som 'mitt' eller tilhører 'de andre'. Klassifiseringen virker begrensende og kontrollerende på andre mennesker, fenomen og relasjoner
Kommunikasjon	av grenser, enten fysisk eller psykiske grenser, for å kontrollere adgangen
Kontroll	av grensene, for å opprettholde makt, og hvor kryssing av grenser, transgresjon, blir møtt med sanksjoner

Figur 3.2. Territorielle praksiser Kilde: Sack (1986:21)

Ved å klassifisere et sted som "mitt" eller at det tilhører "de andre", dannes det grenser mellom hva eller hvem som er inkludert og ekskludert. Klassifisering av sted kan skje gjennom ulik praksis, slik som gjennom stedsrepresentasjoner (Fosso 2004) eller gjennom sosial praksis (Cresswell 1996) og identitetsdannelse (Rose 1995).

Sack peker videre på at kommunikasjon og kontroll av grenser er nødvendig for å opprettholde territorialitet. Det kan være fysiske grenser, slik som en port eller en dør, eller forestilte grenser, som kan defineres i form av gjeldende adferdsnormer innenfor et område. Dette kan knyttes til Cresswell (1996) og hans begrep om "det normative landskap". Blir disse grensene krysset, eller det skjer en transgresjon, i form av å bevege seg inn på en fysisk avgrenset område, eller å oppføre seg annerledes enn forventet, blir en møtt med sanksjoner.

Sacks definisjon av territorialitet er det Tonboe (1994) kaller for en utadrettet strategi. Territorialitet forstått som makt og etablering av grenser, har til hensikt å beskytte og kontrollere sted, å stenge andre ute. Dette er en instrumentell tilnærming til begrepet, hvor sted er middelet for å utøve kontroll og bruke makt. Territorialitet er dermed ikke en medfødt egenskap, men en geografisk strategi hos individer eller grupper, som produseres under bestemte forhold og for å tjene bestemte formål.

Territorialitetsbegrepet, slik Sack forstår det, blir møtt med kritikk (Ellingsen 2002). Territorialitet må, ifølge Tonboe (1994), Crouch (1994) og Ellingsen (2002), ikke redusere sted til kun å være et instrument for å få kontroll over andre. Territorialitet er også en del av den sosiale produksjonen av sted, som inkluderer identitet og sosial praksis og stedsrepresentasjoner. Videre i dette avsnittet vil jeg ta for meg teori om territorialitet som vektlegger identitet og praksis, og diskutere hvordan disse kan nyttes i studiet av tyrkernes produksjon av territorialitet.

Territorialitet som identitet

Crouch (1994) definerer territorialitet som *begrensede steder*, hvor mennesker opplever en viss grad av felles kulturell identitet. Den kulturelle identiteten knyttes til praksis, og forstås som sammenhengende aktive adferdsnormer som viser andre og en selv hvem en vil oppfattes som. Praksis på sted gir visse fysiske markeringer, og territoriet utvikles til spesielle steder som skiller seg fra andre steder.

Crouch trekker frem livet og praksisen i kolonihagen som et eksempel på territorialitet. I kolonihagen er gjenbruk, selvforsyning og sosialt samvær dominerende praksisformer, som uttrykker et felles verdigrunnlag og en kulturell identitet. Aktivitetene gir samtidig visse fysiske markeringer, slik som selvlagde hus, dyrket mark og gjenbruk av materiale. De fysiske markeringene symboliserer den dominerende praksis og gjør stedet til et annerledes sted.

Crouch sin tilnærming til begrepet territorialitet kan være nyttig i studiet av tyrkere i Kreuzberg og til å svare på spørsmålet om hvordan tyrkerne produserer territorialitet. Det interessante i denne tilnærmingen er hvordan steders fysiske markeringer både er

et symbol på dominerende praksis og felles kulturelle identiteter, og hvordan de fysiske markeringene påvirker og opprettholder gjeldende adferdsnormer på stedet.

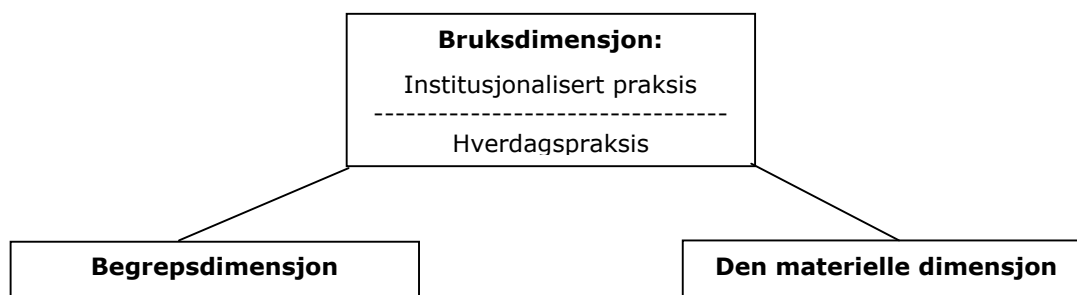
Territorialitet hos Crouch handler om fellesskap og opplevelsen av en kollektiv identitet. Det samme kan sies om Ellingsens (2002) tilnærming til begrepet. Territorialitet er, ifølge Ellingsen (2002), en intersubjektiv prosess, hvor hverdagspraksis og identitet står sentralt.

Territorialitet som sosial praksis

Ellingsen definerer territorialitet som *tilegnelse av sted*, eller prosessen med å gjøre steder til sine egne (2002, jf. kap. 1.3). Sentralt i denne prosessen er hverdagsaktiviteter og gjentakende rutiner på sted:

"Territoriality is the appropriation of a location through reiteration of certain social practices on the basis of distinct cognitive images of place, a sense of place (...)"
(Ellingsen 2003:5).

Hverdagspraksis inneholder makt, ved at de former de sosiale handlingsmønstre på et sted som påvirker hvordan mennesker forstår seg selv og klassifiserer sted. Dette kan knyttes til Sack (1986, jf. fig. 3.2) og til Cresswells begreper *in place/ out of place* (1996, jf. kap. 3.5). Territorialisering gjennom praksis er et samspill mellom kultur og det materielle på sted, som illustreres ved hjelp av tre dimensjoner (figur 3.3).

Figur 3.3 Tre relaterte dimensjoner i produksjon av territorialitet Kilde: Ellingsen 2002:54

Praksisdimensjonen er satt sammen av hverdagspraksis og institusjonalisert praksis, hvor de er gjensidig konstituerende. Dualismen i praksisdimensjonen har fellesstrekk med Giddens struktureringsteori som omhandler samspillet mellom menneskelig handling og samfunnsmessige strukturer (Peet 1998). Et viktig poeng er at hverdagspraksis produserer og blir produsert av institusjonalisert praksis. Praksisdimensjonen er samtidig påvirket og får ressurser fra begreper og det materielle. Mens begrepsdimensjonen refererer til ord og uttrykk, tegn og representasjoner, er den materielle dimensjonen fysiske og observerbare objekter:

”Territorial practices are thus meaningful in the context of a given cultural environment and have references in the material world” (Ellingsen 2002:x).

Den materielle dimensjonen er både et uttrykk og en ressurs i menneskers praksis. På samme måte som Cresswell (1996, jf.3.5), hevder Ellingsen at sted gis mening gjennom praksis. Meningen påvirker og legger føringer for hvilken praksis som hører hjemme og hvilke som er upassende og ikke hører hjemme på sted.

Territorialitet forstått som sosial praksis, har fellesstrekk med måten samfunnsgeografien definerer sted som en relasjonell prosess (jf. kap. 1.3). Steder produseres og endres kontinuerlig av menneskers praksis, samtidig som menneskers praksis er påvirket av sted. Relasjonene i figuren er relevant for å forstå hvordan tyrkerne opplever sin praksis som kollektiv og meningsfull i deres kulturelle og sosiale kontekst, og hvordan tyrkere gir mening og produserer sted. Samtidig illustrerer figuren også at praksis er en viktig kilde i produksjonen og reproduksjonen av territorialitet.

3.7 Oppsummering og avrunding

Det teoretiske rammeverket som jeg har presentert i dette kapitlet, er relevant for å forstå og analysere tyrkernes liv og hverdag i bydelen Kreuzberg. Teorien gir ulike perspektiver på forholdet og relasjonene mellom mennesker og sted, og kan nyttes til å svare på spørsmålene om hvorfor tyrkere er kommet til Kreuzberg, hvordan sted er en sentral kategori i deres identitet og praksis, og hvordan territorialitet er en del av tyrkernes sosiale produksjon av sted (jf. kap 1.3).

Teori om etnisk boligsegregasjon har ulike innfallsvinkler for å forstå og forklare årsaker til at migranter hopper seg opp i enkelte nabolag i byer. I studiet av tyrkeres produksjon av territorialitet gjennom praksis og identitet, er teori som vektlegger subjektets erfaringer og meninger spesielt nyttig. Handlingsstrategiene i etnisk segregerte nabolag (Storey 2001) inkluderer blant annet opplevelsen av fellesskap og relasjoner mellom minoritet og majoritet. Dette er sentralt i analysen om hvordan tyrkerne produserer identitet og territorialitet.

Identitet og sted er også sentralt i Rose (1995) sin forståelse av sted. Sted er, ifølge Rose, noe mennesker kan identifisere seg med. I tillegg argumenteres det for at identitet og opplevelsen av å identifisere seg med sted, må ses i sammenheng med det som oppleves som annerledes eller steder en identifiserer seg i mot. Dette skaper relasjoner mellom ”oss” og ”de andre” eller mellom ”her” og ”der”, som er relevant for å forstå mennesker tilknytning til sted, samt ønsket om avstand til andre steder.

Opplevelsen av å identifisere seg *med* sted kan også knyttes til praksis på sted. Cresswells begrep, ”det normative landskap”, beskriver hvordan sted kan ha moralske koder og normative regler knyttet til seg. Sted er som sådan en bærer av mening, hvor mennesker kan ”lese” denne meningen gjennom menneskers praksis på sted. Samtidig produseres det som er kilden til disse meningene og moralske kodene, nemlig forventningene om hvilken praksis som hører hjemme og hvilken som er *out of place*. Dette kan nyttes til å forstå hvordan tyrkere bruker nabolaget i Kreuzberg og hvordan deres praksis er knyttet til sted.

Begrepet territorialitet blir diskutert i slutten på kapitlet. Det er flere teoretiske tilnærminger til begrepet og territorialitet kan forstås både som et uttrykk for makt, identitet og sosial praksis. De ulike tilnærmingene til territorialitet er relatert til teorier diskutert før i kapitlet. Teori om produksjon av territorialitet inkluderer blant annet identitetskonstruksjoner og produksjon av sosial praksis. Samtidig inkluderer territorialitet også den materielle dimensjonen i menneskers liv og praksis, noe som er relevant i forhold til det teoretiske argumentet om at et diasporasamfunn også må forstås i relasjon til stedet hvor migranter bor og hvor de har sine hverdagslige aktiviteter (jf. kap 1.2 og Hidle 2001). Teoriene er nyttige til å svare på hovedproblemstillingen i oppgaven.

Det teoretiske rammeverket som er presentert i dette kapitlet er svært viktig i den videre analysen i oppgaven. Teoriene er ment som et analytisk verktøy for å forstå og begrepsliggjøre empirien og for å kunne svare på problemstillingene. For å gå videre med analysen trenger jeg også et metodisk redskap. I neste kapittel vil jeg derfor sette fokus på de metodiske teknikkene og fremgangsmåten jeg benyttet for å få kunnskap om tyrkernes liv og hverdag i Kreuzberg.

Kapittel 4   Metode i felten og produksjon av datamateriale

4.1   Innledning

Metode defineres som fremgangsmåte i felten, eller som teknikk for produksjon av datamateriale. Metode handler om *hvordan* data produseres og om å få kunnskap om temaet som skal studeres. I dette kapittelet vil jeg redegjøre for metode i oppgaven.

Opgavetema og formulering av problemstillinger legger føringer for valg av metoderetning og teknikker for produksjon av data. I kapittelet vil jeg først redegjøre for mitt valg av kvalitativ metode, før jeg deretter vil diskutere min status i felten. Mulighetene for å få kunnskap om tyrkernes hverdagspraksis og deres identitetskonstruksjon var blant annet avhengig av min status, og relasjonen mellom meg som forsker og informantene. Kommunikasjon, språk og tegnforståelse var også sentrale elementer i produksjonen av kunnskap og relevante data. Dette er tema som vil bli diskutert, før jeg i siste halvdel av kapittelet ser nærmere på de ulike teknikkene jeg benyttet i produksjonen av empiriske data.

4.2   Valg av kvalitativ metode

Tema for denne oppgaven er tyrkeres liv og hverdagspraksis i det tyske samfunnet. Sentralt i dette arbeidet er informantenes relasjoner til andre mennesker og til sted, og hvordan disse relasjonene er sentrale i prosessen med å produsere territorialitet. Studieenheten i oppgaven er det Fossåskaret (1997) kaller for *mer enn* individer enkeltvis. Det er individer i relasjon til hverandre.

I arbeidet med å tolke og analysere hvordan tyrkere nytter disse relasjonene i deres hverdagspraksis og i tilegnelsen av sted, er det ikke antallet relasjoner som er relevant. I stedet er det meningsinnholdet i disse relasjonene som er sentralt for å forstå hvordan tyrkerne inkluderer og bruker sted i sosial praksis, og i produksjon av territorialitet. Dette gjør det nødvendig å velge en kvalitativ, fremfor en kvantitativ orientert metode (Wadel 1991).

Valg av kvalitativ metode utelukker ikke bruk av kvantitativt datamateriale i oppgaven. Til tross for at de to metodetradisjonene er ulike, er det ikke to uforenelige veier til kunnskap. I stedet er det to ulike retninger, hvor en orienterer seg i en kvalitativ eller i en kvantitativ retning (Fossåskaret 1997). Selv om det i denne oppgaven er mest hensiktsmessig å velge en kvalitativt orientert metoderetninger, blir det også naturlig å reflektere over spørsmål av kvantitativ art, slik som for eksempel andel tyrkiske innbyggere i Berlin (jf. kap. 2).

Susan Smith (2001) peker på at kvalitativt orientert metode også kan ses på som et politisk spørsmål. Dette fordi kvalitativ metode åpner opp for å studere oppfatninger og meninger til mennesker som lever på siden av samfunnet, og som vanligvis ikke blir hørt. Det betyr at kvalitativ metode og intervju gir muligheten til å sette den ikke-dominerende kunnskapen i fokus, i tillegg til å stille spørsmål om hvem sine representasjoner om verden som blir realisert, hvor og til hvilken tid. Når myndighetene i Berlin beskriver opphopningen av migranter i Kreuzberg som en negativ trend, etableres en offentlig og dominerende forståelse av situasjonen. Migranternes meninger forsvinner i den offentlige diskursen, til tross for at deres meninger og praksis er en del av produksjonen av det etnisk segregerte nabolaget. Bruk av kvalitativ metode kan være et måte å sette den vanlig beboers meninger i fokus, og kan gi en bedre forståelse av dynamikken i produksjon av sted. Dette er relevant i analysen av tyrkernes hverdagspraksis og produksjon av territorialitet (jf. kap. 8)

For å få innsikt i tyrkernes egne opplevelser og meninger knyttet til nabolaget i Kreuzberg, var det nødvendig å komme i kontakt med informanter. Kontakten jeg fikk med informantene, og min status i felten, påvirket kunnskapen jeg fikk om tyrkernes liv og hverdag i Kreuzberg.

4.3 Produksjon av data og min status i felten

Feltarbeidet i Kreuzberg i Berlin ble gjennomført over en periode på tre måneder. Målet med feltarbeidet var å samle inn empiriske data for å kunne svare på problemstillingene. Men data er ikke noe som ligger ferdig ute i verden klart til å samles inn. Data er noe jeg som student, ved en vitenskapelig institusjon, produserer i

møte med mennesker og med sted. Gjennom observasjoner og samtaler, produseres kunnskap om tyrkernes hverdagsliv og sosial praksis, som videre begrepsfestes ved bruk av teori (Aase 1997b).

Et videre spørsmål er hva som er forskjellen på observasjon gjort av tyrkere og observasjon gjort av meg som forsker. Dette kan forstås ut i fra begrepene om emisk og etisk analyse. Emisk analyse er den vanlige aktør sine observasjoner, eller i dette tilfelle tyrkernes observasjoner. Etisk analyse er forskerens observasjoner. Forskjellen er at etisk analyse er studier av allerede gjorte observasjoner hos aktørene, altså at forskerens observerer og begrepsfester observasjoner hos aktørene (dobbel hermeneutikk). Det betyr ikke at mine observasjoner er bedre enn tyrkernes observasjoner. Tanken er at jeg som student nytter vitenskapelige regler og analytiske prinsipper når jeg begrepsfester og analyserer tyrkernes hverdagspraksis og deres forståelse av virkeligheten.

Produksjonen av data påvirkes av kontakten og relasjonen mellom meg som forsker og tyrkerne som informanter. Min *rolle* i felten, eller den faktiske adferden jeg spiller ut fra min *status*, ble derfor avgjørende for denne relasjonen og for produksjonen av data. Status må her forstås som et "handlingsrom", som tillater bestemte roller, avhengig av det sosiale systemet statusen er en del av (Aase 1997a). Hvilke rolleforventninger som er knyttet til statusen "ung kvinne" i Norge, kan skille seg fra statusen "ung kvinne" i Kreuzberg.

Før jeg reiste på feltarbeid tenkte jeg mye på hvilken status jeg kunne passe inn i. Jeg ønsket meg en status som gjorde det naturlig å komme i kontakt med informanter, og som var relevant for det sosiale systemet jeg skulle studere. En ideell status var statusen som tyrker. Det var denne statusen jeg skulle observere, og slik kunne jeg ha blitt min egen informant. Dette lot seg ikke gjøre, og jeg forsøkte det Wadel (1991) kaller for "det nest beste", nemlig å plassere meg i en status i nær tilknytning statusen jeg skulle studere. Siden Kreuzberg er en bydel hvor også tyskere bor, tenkte jeg at statusen tysker måtte passe for meg. Men etter hvert som jeg kom i snakk med tyrkerne i Kreuzberg, oppdaget jeg at statusen som tysker har flere sider. For som en informant sier: "*Det finnes gode og dårlige tyskere*". Den gode tysker er som informanten forteller videre "*litt som oss*". Den gode tysker er en person som har

tyrkiske venner, og som deltar i det tyrkiske livet i Kreuzberg. Mens forventningene knyttet til den dårlige tysker, er at han eller hun ikke liker tyrkere, og tar avstand fra tyrkere. Tyrkernes skille mellom gode og dårlige tyskere, er noe jeg også vil komme nærmere inn på i diskusjonen om deres identitetskonstruksjon (jf. kap 6).

Adferden min tilsa på den ene siden at jeg var tysk, samtidig som mine tyske språkferdigheter avslørte meg å plasserte meg på siden av det tyske samfunnet. Jeg ”var litt som de”, i tillegg til at jeg uttrykte en stor interesse for tyrkere og for deres liv og hverdag i Kreuzberg. Jeg ble derfor passert i statusen som ”den gode tysker”. Dette var en status som jeg i utgangspunktet ikke kjente til, og de var som om informantene ”leste” en mening av adferden min uten at det var min intensjon. Likevel ble en heldig status for meg. Jeg opplevde at de så på meg som en av deres venner, og det gjorde meg trygg på at jeg kunne ta kontakt med informanter.

Informantene kom jeg i kontakt med på ulike steder i Kreuzberg. Noen tok jeg kontakt med mens de var på arbeid, som for eksempel på markedet eller i kiosken. Andre kom jeg i kontakt med via tyrkere jeg allerede hadde intervjuet, og tilgangen på informanter ballet på seg etter den såkalte snøballmetoden.

Min status som ”en god tysker” ga meg muligheten til å spille ulike roller (Aase 1997a). For eksempel kunne jeg enkelte ganger fremstå som forsker/student, hvor det var jeg som stilte spørsmålene, og bestemte hva det skulle snakkes om og i hvilke rekkefølge. Andre ganger fremstod jeg mer som en bekjent. Etter flere samtaler over en viss tid, fikk bedre kontakt med informantene, og jeg opplevde at flere så på meg som en venn. Jeg hadde for eksempel flere samtaler med to tyrkiske jenter, hvor jeg fremdeles ble sette på som en ”god tysker”, samtidig som jeg inngikk i en vennsksapsrelasjon. I samtalene med disse informantene kunne informantene i større grad styre samtalen, samtidig som det ga meg en fin anledning til å komme nærmere inn på personlige spørsmål om for eksempel kjæresten eller forhold til foreldre. Dette var kunnskap som ble nyttig for å svare på spørsmålet om tyrkernes sosiale praksis (jf. kap. 1.3).

Å få tilgang til tyrkernes hverdag og praksis i Kreuzberg handler ikke kun om min status i felten og relasjonen mellom meg og informantene. Produksjon av data handler også om kommunikasjon, språk og gjensidig forståelse av hverandre.

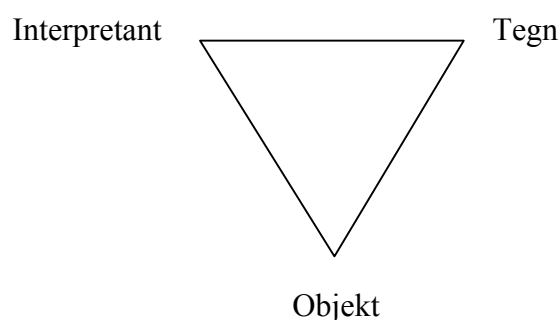
4.4 Kommunikasjon, språk og tegnforståelse

Kommunikasjon kommer fra det latinske *communicare* som betyr ”å gjøre felles” eller å meddele (Fuglestad & Mørkeseth 1997). Dette skjer ved at budskap bli sendt til mottaker ved hjelp av ord og uttrykk. Men det er ingen selvfølge at budskapet blir ”gjort felles” eller kommer frem til mottaker med samme mening som det ble sendt fra avsender. Det kan oppstå ulike former for ”støy” som hindrer dette.

Språkproblemer kan være en slik form for ”støy”. I samtalene med informantene forstod ikke de alltid hva jeg mente, på samme måte som jeg måtte be de gjenta eller forklare, hvis jeg ikke forstod det de sa. Både tyrkerne og jeg har et annet morsmål enn det som ble brukt i samtalene. Jeg tenkte på norsk og tyrkerne på tyrkisk, mens vi begge formidlet på tysk. Intensjonen og meningen med ordene vi brukte i intervjuene og feltsamtalene, kunne derfor forsvinne, eller de kunne få en ny mening. Det var vanskelig å oppdage slike misforståelser underveis i samtalen. En nyttig teknikk jeg brukte for å minske sjansen for misforståelser, var å gjenta det informantene hadde sagt og spørre om jeg hadde forstått det riktig. Slik fikk jeg også informantene til å kommentere spørsmålene nærmere.

Språket var ikke det eneste som kunne hindre at informantene og jeg forstod hverandre. Også meningsinnholdet til ord og uttrykk varierte og kunne hindre oss i at budskapet kom fram. Et eksempel på det er meningsinnholdet i begrepene ”den gode tysker” og ”den dårlige tysker”. En måte å forstå meningen i informantenes ord og uttrykk, er å tolke de som tegn. Et tegn er noe som står for noe annet, slik som et uttrykk står for et innhold (Heradstveit og Bjørgo 1987). For å gå dypere inn i tegnet og forstå dens mening, kan en bruke semiotikk, som er teori om hvordan tolke meningsinnhold i tegn. Saussure blir sammen med Peirce sett på som en av grunnleggerne av semiotikken. Saussure definerer tegn som en korrelasjon mellom uttrykk og innhold. Peirce kritiserer dette, og peker på at det ikke er en fast

korrelasjon mellom uttrykk og innhold, og at tegn kan tolkes og forstås på flere måter. Peirce mener at tegnet må tolkes ut i fra objekt og interpretant (figur 4.1)

Figur 4.1 Peirces semiotiske triade, etter Heradstveit og Bjørge 1987:28.

Interpretant er ideen tegnet produserer hos mennesket, og kan variere mellom mennesker og meningssystem. For å forstå tegnet kan vi ikke vise til objektet, men til et nytt tegn, som igjen kan forstås ut i fra enda et tegn. Dette fordi at vi kun kjenner objektet gjennom tegnet. Objekt trenger ikke være virkelig, det kan være en tanke eller imaginært. Alt som mennesket tolker mening inn i, eller blir gitt et innhold, er et tegn, som igjen kan forstås fra et nytt tegn. Dette kaller Peirce for uendelig semiose.

Uttrykket ”den gode tysker” er tegn som hos informantene står for ideen om en tysker som er ”litt som de”, og som er deres venner. Uttrykket er altså et tegn, som står for en idé eller forestilling om at en slik tysker eksisterer. Meningsinnholdet til tegnet kan ikke forstås ut i fra uttrykket i seg selv. Begrepet ”den gode tysker” kunne jeg forstå ut i fra nye tegn, slik som fortellingen om at de er positive til tyrkere.

Å forstå meningsinnholdet i ord og uttrykk er en nyttig metode, ikke kun for å forstå hva tyrkere sier, men også for å få innsikt i deres kulturelle kontekst og måten de forstår og beskriver verden. Dette kan knyttes til begrepene kategori og prototype. Kategori og prototyp handler om måten mennesker forstår og tolker observasjoner og erfaringer, og måten mennesker danner ny kunnskap (Aase 1997b). Mens en kategori defineres som tankeskjema med klare grenser for hvilke observasjoner som tilhører en bestemt kategori, og hvilke observasjoner som kan plasseres i en annen kategori, har prototypen en flytende overgang. Samtidig kan prototypen nyttes for å definere en kategori. Ideen om for eksempel en prototypisk ”dårlige tysker” kan nyttes til å danne en grense rundt kategorien ”dårlige tyskere”, hvor migrantene vil plassere tyskere de

møter i nærhet eller fjernt fra den prototypiske tysker. For å forstå tyrkernes sosiale praksis og produksjon av territorialitet er det nyttig å forstå disse kategoriene og prototypene, fordi det sier noe om deres meningssystem og måter å tolke virkeligheten på.

Metode inkluderer også den praktiske gjennomføringen av feltarbeidet. For å produsere data og for å komme nærmere inn på tyrkernes ord og uttrykk brukte jeg ulike metoder i felten.

4.5 Ulike metoder for produksjon av data

Jeg nyttet ulike metoder eller teknikker for produksjon av data. Jeg fant det mest nyttig å starte feltarbeide med observasjon, slik at jeg bedre kunne forberede meg på de andre metodene, som feltsamtaler, intervju, tegning av mentale kart og foto som metode.

Observasjon og deltakende observasjon

Observasjon er et vidt begrep og inkluderer alt en ser og hører, smaker og lukter, og følelsene dette gir en. For å få innblikk i tyrkernes liv i Kreuzberg var det for eksempel naturlig å bruke tid på å se seg rundt i bydelen, besøke tyrkiske restauranter og butikker, smake på tyrkisk kaffe og se i de tyrkiske gullsmedforretningene.

Deltakende observasjon skiller seg fra observasjon ved at en ikke lengre er tilskuer, men deltaker i den sosiale felten som skal studeres. Altså at en selv blir en av aktørene som observeres (Fossåskaret 1997, Kearns 2000). Det var vanskelig for meg å være deltakende observatør, for som nevnt passet jeg ikke inn i statusen som tyrker. Likevel var jeg deltaker i to unge tyrkiske kvinners arbeidsdag. Flere dager deltok jeg som selger sammen med kvinnene på det tyrkiske markedet. Kvinnene var på min alder og jeg kom i kontakt med de en dag jeg handlet på markedet. Min egen deltakelse på markedet som selger, ga meg innblikk i hvordan deler av handelen foregikk på. Det gjorde at jeg ikke bare var observatør, men både deltaker og observatør.

Som observatør i felten kom jeg ikke uten egne erfaringer og meninger. I stedet gjorde jeg observasjoner ut i fra mine egne erfaringer eller fra min ”situated knowledge”

(Donna Haraway i Hay 2000). Det betyr at produksjonen av data ble påvirket av meg som person, min alder, kjønn og nasjonalitet. Ut i fra mitt ståsted og mine verdier vurderte jeg for eksempel det som begrensende å vokse opp og bli boende i det etnisk segregert nabolaget i Kreuzberg. Flere av de kvinnelige informantene forteller for eksempel at de blir møtt med sanksjoner hvis de har kjæreste, og andre forteller at de praktiserer arrangert ekteskap. Jeg forsøkte å være dette bevisst, og ikke la det komme i veien for å forstå informantenes tegn og kategorier, og meningsinnholdet i disse. Samtidig var min egen ”ryggsekk” en nødvendig forutsetning for å produsere data.

Feltsamtaler

Gjennom observasjon og tilstedeværelse i nabolaget i Kreuzberg, kom jeg i kontakt med flere tyrkere og det var mulig å gjennomføre feltsamtaler. Feltsamtaler er uformelle og spontane samtaler, som tar form som dagligdags prat om ”alt og ingenting” (Fossåskaret 1997).

Feltsamtalene fungerte som et godt utgangspunkt for feltarbeidet videre. Daglig hadde jeg slike samtaler, både med mennesker jeg tilfeldig kom i snakk med, og med mennesker jeg oppsøkte med tanke på å få fatt i spesifikk informasjon. Jeg hadde feltsamtaler med tyrkere, men også med andre mennesker i Kreuzberg. Blant annet snakket jeg med tyskere og andre migranter om hvordan de opplevde Kreuzberg. Dette var nyttig kunnskap for å kunne forstå tyrkernes praksis i nabolaget og hvordan praksis gir mening til sted.

Under mange av disse samtalene ble det naturlig å fortelle like mye om meg selv, som de fortalte om seg selv. Jeg oppdaget også at samtalene ga meg svar på mange spørsmål jeg aldri hadde kommet på å stille. Kunnskapen jeg fikk gjennom disse feltsamtalene gjorde det lettere å forberede meg på spørsmål og tema som jeg ville ta opp under intervjuene.

Intervju

Etter å ha brukt litt tid på å se meg rundt i bydelen og på å gjennomføre flere feltsamtaler, var det mulig å gjennomføre intervju. Dunn definere intervju som:

”a face-to-face verbal interchange in which one person, the interviewer, attempts to elicit information or expressions of opinion or belief from another person or persons” (2000:51).

Intervjuene ga meg, på samme måte som feltsamtalene, mye nyttig kunnskap om tyrkernes historier og hverdag i Kreuzberg. Temaene jeg ønsket å diskutere hadde jeg på forhånd skrevet ned i en intervjuguide (vedlegg 1). Denne guiden fungerte som en *aide memoire*, altså som en slags huskeliste som skulle guide meg gjennom intervjuene (Dunn 2000).

Til sammen gjorde jeg intervju med 18 informanter og 5 nøkkelinformanter (vedlegg 3). Nøkkelinformantene var representanter eller ansatte i ulike institusjoner og foreninger, som jeg tok kontakt med for å få bedre kunnskap om konteksten til tyrkernes liv og praksis i bydelen Kreuzberg.

Kunnskapen jeg fikk gjennom intervjuene med informantene og med nøkkelinformantene var ulik. Mens jeg intervjuet informantene om tema og spørsmål som angikk de personlig, og som de kunne svare på ut fra seg selv og sine egne erfaringer, intervjuet jeg nøkkelinformantene om tema og spørsmål som gikk på siden av de selv, og hvor de uttalte seg på vegne av for eksempel en organisasjon.

Noen av informantene intervjuet jeg flere ganger og over lengre tid. For eksempel gjorde jeg intervju med enkelte informanter over flere dager. Dette fungerte spesielt bra, fordi informantene fikk bedre tid til å tenke på spørsmålene jeg hadde stilt. Samtidig som jeg fikk anledning til å spørre nye spørsmål som hadde dukket opp underveis i felten.

Under de første intervjuene opplevde jeg det som svært vanskelig å få informantene til selv å fortelle, samtidig som jeg skulle styre samtalen i en bestemt retning. Etter som jeg fikk mer erfaring og følte meg tryggere i intervjusettingen og i min status (jf. kap. 4.3) ble dette lettere. Intervjuguiden fungerte bra, ved at jeg underveis i felten kunne gjøre noen justeringer og bytte ut temaer som ikke var like aktuelle.

Foto som metode

Under intervjuene valgte jeg å vise noen utvalgte bilder fra Kreuzberg. Bildene hadde jeg tatt selv, og de viste ulike aktiviteter og var fra ulike steder i Kreuzberg. Bildene var av samme type som ble vist i kontekstkapittelet (kap. 2).

Hensikten med å vise frem bilder til informantene under intervjuene, var å få kommentarer på min presentasjon eller forestilling av Kreuzberg. Et viktig spørsmål var om informantene ville beskrive bilde på samme måte som meg, eller om bildene ville gi andre ideer eller hadde et annet meningsinnhold hos informantene. En måte å forstå foto på, er å forstå bildene som et tegn (jf. kap. 4.4 og Peirce semiotiske triade). Hvilken ideer skaper bildet hos informanten, og hvilke nye tegn bruker informantene til å beskrive denne ideen? Et eksempel var et bilde som for meg stod for ideen om en travel og trafikkert bydel (jf. figur 2.8), men som hos en informant hadde andre konnotasjoner:

”Der har jeg bodd, og på det hjørne bor tanten min, og på det andre onkelen min, der bor bestemoren min, og broren min... jeg har også venner som bor her, selvfølgelig føler jeg meg trygg”.

For denne informanten forteller bildet en annen historie, nemlig historien om Kreuzberg som et trygt sted, der informanten har familie, slekt og venner rundt seg. Bilde var for informanten tegnet på det trygge livet i Kreuzberg, der informantene gjennom bruk av andre tegn, gir tegnet en mening (Heradstveit og Bjørgo 1987).

Fotoene ble ikke en sentral del av metoden, men fungerte fint som en variasjon under intervjuene. Jeg oppdaget også at det var flere bilder som ”manglet”. Det var spesielt steder utenfor Kreuzberg som ofte gikk igjen i tyrkernes fortellinger, slik som steder i tidligere Øst-Berlin eller Kurfürstendamm som er handlegaten i sentrum i vest. Å se mot andre steder, eller å identifisere seg mot andre steder, er sentralt i konstruksjonen av identitet (jf. kap. 3.4).

At jeg manglet noen bilder ble til dels erstattet av tyrkernes egne bilder. Foto som metode åpner ikke kun opp for at forskeren kan være fotograf (Marvasti 2004). Flere informanter viste meg uoppfordret bilder som de selv hadde tatt og lagret på sin

mobiltelefon. Bildene var av ting de eide og var stolte av eller som de ønsket seg, slik som av dyre biler, av merke BMW eller Mercedes, smykker, gaver eller brudekjolen sin.

Denne formen for bruk av foto som metode var ikke planlagt på forhånd, men ga meg likevel nyttig kunnskap om tyrkernes liv og hverdag. Bildene fortalte hva informantene er opptatt av og hvilke observasjoner de plasserer i hvilke kategorier (Aase 1997b). For eksempel ble dyre gjenstander, slik som smykker og biler, tolket som et tegn på det å være vellykket. Denne kunnskapen ble nyttet i min analyse av tyrkernes hverdagspraksis og til å forklare blant annet hvorfor tyrkerne ønsker reise til Kurfürstendamm, hvor vestens rikdom og suksess er representert.

Tegning av mentale kart

Som en del av prosessen med å forstå hvordan sted er inkludert i informantenes praksis og identitetskonstruksjon, ba jeg informantene om å tegne mentale kart. Dette var kart som skulle illustrere informantenes bruk av nabolaget i Kreuzberg og av Berlin, samt hvilken mental forestilling de har av sted og de romlige omgivelsene de er en del av. Dette bygger på det teoretiske argument om at subjektets opplevelser er sentrale for å forstå og analysere materielle og sosiale omgivelser (Massey 1995).

Det var vanskelig å få informantene til å tegne slike kart, noe som kan skyldes at informantene synes det hørt ut vanskelig og som en tidkrevende oppgave. Utfordringen ble å formulere spørsmål slik at informantene forstod hva jeg mente, samtidig som spørsmålene ikke førte til at de tegnet inn aktiviteter eller steder som ikke var aktuelle i informantenes hverdag.

Vi har nå sett på de ulike metodene for produksjon av data. Disse metodene inkluderte flere informanter, og dette leder oppgaven over på hvem informantene er, eller valg av informanter.

4.6 Valg av informanter

Problemstillingene og studieenheten legger føringer for valg av metoderetning og fremgangsmåte for å velge ut informanter. Studieenheten er som allerede nevnt

relasjoner mellom mennesker og mellom mennesker og steder, hvor meningsdimensjonen ved relasjonene er sentrale. Det er ikke aktuelt å gjøre et representativt utvalg av enheter, for å generalisere fra dette utvalget til å gjelde hele populasjonen. Målet er heller å se på noen relasjoner, for så videre si noe om mening som ligger i disse og knytte det til teori fra samfunnsgeografien.

I oppgaven brukes likevel betegnelsen ”tyrkerne” for å henvise til informantenes uttalelser og meninger. Ikke fordi jeg vet meningen til alle tyrkere i Kreuzberg, men for å illustrere at informantene opplever at deres praksis er sosial, og at de deler med hverandre.

Jeg hadde planlagt å gjøre et strategisk utvalg av informanter. Jeg ønsket informanter med tyrkisk opprinnelse som har tilknytning til Kreuzberg. Det var ikke nødvendig at informantene skulle ha tyrkisk statsborgerskap, og heller ikke at de skulle bo i Kreuzberg. Dette fordi sted må forstås som relasjonelle, som produseres og reproduseres i relasjon til andre mennesker og andre steder (jf. kap. 1.3, Massey 1995). Det vil si at i produksjonen av tyrkisk praksis og territorialitet i Kreuzberg skjer av tyrkere som har tysk statsborgerskap, og av tyrkere som ikke bor i Kreuzberg, men som kommer dit for eksempel fordi de har venner der eller arbeider der.

Jeg hadde også bestemt at jeg ville gjøre et strategisk utvalg av informanter etter kjønn og alder, slik at jeg fikk en ”*maximum variation case*”. Det betyr at jeg ville intervju personer fra ulike aldersgrupper og kjønn, altså både kvinner og menn, unge og eldre. Dette ville jeg gjøre for å søke et mangfold av ulike meninger og oppfatninger.

Det viste seg å bli vanskelig å skulle gjøre et strategisk utvalg av informanter slik jeg hadde planlagt. Selv om min status som ”god tysker” gjorde meg til en av tyrkernes venner, la det noen begrensinger at jeg var ung og kvinne. Unge tyrkiske menn forstod ikke hvorfor jeg tok kontakt og hensikten intervjuet, mens eldre mennesker var mer skeptiske. Den eldre generasjon har også relativt dårlige tysk kunnskaper.

To av informantene er ikke tyrkere. Én informant er kurder, og én er armener. Grunnen til at de likevel ble mine informanter er at de begge deltar i det tyrkiske livet

i Kreuzberg. Til tross for at både kurdere og armenere over lang tid er blitt undertrykt og fordrevet av det tyrkisk stat, deltar både armenere og kurdere i det tyrkiske liv og praksis i Kreuzberg. Den kurdiske informanten, Filiz, snakker tyrkisk og jobber på et kjøpesenter med sterk tyrkisk profil. Den armenske informanten, Ercan, driver sin egen gullsmidforretning, der han produserer varer tilpasset det tyrkiske markedet i Kreuzberg. Deres fortellinger ble nyttige i studiet, fordi de illustrerer makten i det tyrkiske fellesskapet i Kreuzberg.

Antallet informanter ble styrt av behov for ny kunnskap og tilgang til nye informanter. Etter hvert som jeg hadde snakket med informantene opplevde jeg at det var flere ting som ble gjentatt, og jeg vurderte det derfor som mer nyttig å intervju noen av informanter flere ganger, enn å finne nye og flere informanter. På den måten kunne jeg gå dypere inn i temaer og få ny kunnskap, i motsetning til å få en del av de samme meningene og svarene om igjen. Intervjuene med informantene varte fra 20 minutter til 1 time og 30 minutter.

Metode handler også om å viser respekt for andre mennesker og om å gi den nødvendige trygghet slik at de kan føle seg komfortabel i intervjusettingen. Ethiske spørsmål er tema for neste og siste avsnittet i dette kapittelet.

4.7 Ethiske spørsmål

Det var nødvendig å vurdere flere etiske spørsmål både under oppgaveformulering, underveis i felten og under arbeidet med analysen (Valentine 2001a). Ethiske hensyn legger grunnlaget for å utvikle gode relasjoner til informantene, hvilket er avgjørende for produksjonen av data (jf. kap. 4.3).

For at informantene skulle føle seg mest mulig trygg under intervjuene, var jeg bevisst på å tydelig fortelle hvem jeg var og hvorfor jeg tok kontakt med de. Til det hadde jeg laget et kort skriv om meg selv og om oppgavetemaet (vedlegg 4). Jeg hadde også skrevet mobilnummeret mitt og e-postadressen min, for å forsikre informantene om at hvis de lurte på noe før eller i etterkant av intervjuet, kunne de ta kontakt med meg. Å levere ut personlige opplysninger vurderte jeg som å være uten noen risiko, men

heller som naturlig med tanke på at jeg ønsket kontakt og personlige opplysninger tilbake.

Bruk av opptaker har også noen etiske implikasjoner. Jeg brukte opptaker på omtrent halvparten av intervjuene, og jeg informerte informantene om at jeg brukte dette. Grunnen til at jeg ikke brukte opptaker på alle intervjuene, var at jeg enkelte ganger opplevde det som forstyrrende på intervjuet. Jeg opplevde også at en informant kommenterte at det hadde vært lettere å snakke hvis opptakeren ikke ble bruk, og jeg valgte derfor å gjøre noen intervjuer uten opptaker.

Alle informantene fortalte hva de het og de fleste sa at jeg kunne referere til de i oppgaven. Likevel valgte jeg å gi alle informantene pseudonymer, både i de transkriberte intervjuene og i analysearbeidet. På den måten ble det lettere å holde informantene anonyme under hele arbeidet.

4.8 Oppsummering og avrunding

I dette kapitlet har jeg redegjort for valg av metoderetning og teknikker for produksjon av data. Data er ikke noe som ligger ferdig ute i felten, klart til å samles inn. Data er noe som produseres i møte med mennesker og gjennom samtaler. Det betyr at min tilstedeværelse i felten, måten jeg spiller min rolle og hvordan jeg tolker tyrkernes begreper og ord, er avgjørende for produksjon av data.

Metoden i felten har gitt datamateriale i form av intervjunotater, intervjuopptak og de transkriberte intervjuene. Dette er informantenes egne begreper og observasjoner, og er data på emisk nivå (jf. kap. 4.3). Videre i oppgaven vil jeg ved hjelp av det teoretiske rammeverket i kapittel 3, analysere datamateriale på et etisk nivå. Det betyr at jeg i analysen vil gå fra empirinært nivå til et høyere abstrakt teoretisk nivå. Til å strukturere analyseprosessen vil jeg følge problemstillingene (jf. kap. 1.3), og jeg vil nytte hele datamaterialet og feltsamtalene i dette arbeidet. I neste kapittel vil jeg ta fatt på den første underproblemstillingen, som setter fokus på hvorfor tyrkerne har bosatt seg i nabolaget i Kreuzberg.

Kapittel 5 Etablering av et tyrkisk fellesskap og et etnisk segregert nabolag i Kreuzberg

5.1 Innledning

Frem til nå har jeg presentert de teoretiske og metodologiske sidene i forbindelse med oppgavetema og problemstilling. I dette første analysekapittelet vil jeg se nærmere på informantenes fortellinger om hvorfor de har kommet til Kreuzberg. Dette gjør jeg med bakgrunn i det teoretiske argumentet om at dannelsen av etnisk segregerte nabolag kan forstås ut fra beboernes egne ønsker og erfaringer, og måten de forstår seg selv i relasjon til majoritetssamfunnet. Målet med kapittelet er å få fram de ulike prosessene og relasjonene som ligger bak dannelsen av et etnisk segregert nabolag i Kreuzberg.

I arbeidet med det empiriske materialet kom det frem ulike historier om hvorfor informantene er kommet til Kreuzberg. Som en del av analysen har jeg delt informantene inn i tre kategorier tyrkere. Felles for de alle er at de beskriver en tilknytning til nabolaget i Kreuzberg. Samtidig har de forskjellige forklaringer om hvorfor de er kommet dit og ulike erfaringer med nabolaget.

Produksjonen av det tyrkiske nabolaget i Kreuzberg startet allerede da de første arbeidsmigrantene kom til Berlin. Det betyr at før jeg kommer inn på historiene til de tre kategoriene tyrkere, vil jeg begynne med informantenes fortellinger fra tiden med arbeidsmigrasjon, og om hvorfor de reiste fra landsbygda i Tyrkia for å søke arbeid i Vest-Tyskland.

5.2 Reisen fra landsbygda i Tyrkia til industrimetropolene i Vest-Tyskland

Den tyrkiske befolkningen i Tyskland i dag har sin opprinnelse fra 1960- og 1970 tallet, da Vest-Tyskland og Vest-Berlin rekrutterte arbeidsmigranter til den voksende industriproduksjonen i landet (kap. 2). Mine informanter er ikke gamle nok til selv å ha tatt avgjørelsen om å reise fra Tyrkia for å søke arbeid i Vest-Tyskland. Likevel

forteller mange historier de har hørt fra foreldregenerasjonen eller husker fra da de var barn og flyttet med foreldrene. Et typisk utsagn som går igjen hos informantene om hvorfor de reiste er:

”Jeg tror det var vanskelig i Tyrkia da, det var mangel på både arbeid og penger”.

Situasjonen i Tyrkia på 1960- og 1970-tallet var vanskelig. På den tiden hadde Tyrkia en rask befolkningsvekst og en høy arbeidsledighet. Nærmere 80% av befolkningen bodde på landsbygden under trange kår, hvor de drev manuelt jordbruk. Mange var også uten arbeid (Abadan-Unat 1976, Berger 1975). Den vanskelige situasjonen virket som en *push*-faktor bort fra Tyrkia. Arbeidsavtalen med Vest-Tyskland ble løsningen på en vanskelig situasjon, og en viktig *pull*-faktor til Vest-Tyskland.

Tyrkernes avgjørelse om å reise kan også sees i sammenheng med forventningene og fortellingene om industrimetropolene i Vest-Tyskland. Mens landsbygda i Tyrkia ble oppfattet som et sted *”uten en fremtid”*, ble industrimetropolene i Vest-Tyskland sett på et sted med muligheter. Pinar forteller om da hennes mor flyttet:

”Min tante var alt flyttet til Berlin, og hun fortalte mamma at det var lettere å få arbeid her. (...) det kan hende hun sa at det var som i paradiset, jeg vet ikke, men at det var lettere å få arbeid her, det visste mamma” (Pinar).

Romlige forestillinger eller det Shilds (1991) kaller for *place-images* om Vest-Tyskland, som et sted med muligheter eller som *”paradis”*, var avgjørende for at mange valgte å reise. I tillegg var kontakten med andre som allerede hadde reist, avgjørende for at mange valgte å følge etter. Deres migrasjonspraksis var derfor ikke kun et resultat av *push*- og *pull*-faktorer. Også utstrakte romlige relasjoner, i form av kjedemigrasjon og kontakt med tyrkere som allerede hadde reist, var viktig (Holsen og Fosso 2002).

Det ble også sett på som vanlig å reise som arbeidsmigrant til Vest-Tyskland. Filiz, en annen ung kvinne, forteller om hennes mor:

”Hun (min mor) var i Tyrkia, og så var det slik at det var helt vanlig at etter å ha blitt kontrollert, så reiste de hit. Hun bestod kontrollen, hun hadde ingen sykdommer eller sånn, og så kom hun hit og begynte å arbeide på en fabrikk” (Filiz).

Tyrkere, som ønsket å arbeide i Vest-Tyskland, måtte gjennom en kontroll på rekrutteringssentrene før de fikk reise. Å melde seg til et rekrutteringssenter var for tyrkerne ”helt vanlig” på samme måte som det var ”helt vanlig” å reise til Vest-Tyskland for å arbeide. Deres avgjørelse om å reise var en del av et felles meningssystem. Det var forstått som ”normalt” å reise om de fikk muligheten til det.

Kjedemigrasjonen fra de samme landsbyene i Tyrkia til byene i Vest-Tyskland (jf. kap. 2.3), gjorde det mulig for tyrkiske arbeidsmigranter å treffe slekt, venner eller tidligere naboer i Vest-Tyskland. For mange tyrkiske arbeidsmigranter ble det derfor naturlig å søke sammen for å gi hverandre støtte og hjelp i deres nye hverdag. Sammen dannet de et fellesskap på lokale steder i byene i Vest-Tyskland. Dette fellesskapet vil bli sett nærmere på i neste avsnitt.

5.3 Tyrkiske arbeidsmigranter etablerer et fellesskap

Fellesskapene mellom tyrkiske arbeidsmigranter ble dannet på forskjellige steder i nærmiljøet, slik som for eksempel på kaféer. Ridvan er en av informantene som forteller om dette. Han husker tilbake til da han var barn og var med foreldrene sine på kafé i Kreuzberg:

”Dette var en av de første tyrkiske kafeene her i Kreuzberg. Jeg husker den godt fra da jeg var liten. Hit kom vi, drakk te og snakket sammen om hjemlandet. Og så ga vi hverandre råd og informasjon” (Ridvan).

Fellesskapet tyrkiske arbeidsmigranter dannet, tok form som et lokalt nabofellesskap eller *community* (Valentine 2001b). Her ga de hverandre råd og støtte, og hadde gjensidig solidaritet med hverandre.

Arbeidsmigranter fra andre land kan ha deltatt i dette fellesskapet. De hadde, på samme måte som tyrkerne, begrensede rettigheter og delte de samme negative

erfaringene fra møtet med den tyske arbeidsplassen. Samtidig vektlegger informantene det sosiale fellesskapet mellom tyrkerne som viktig, spesielt fordi dette ga muligheter til å opprettholde kontakten med hjemlandet Tyrkia. Eller som Ridvan sier i sitatet over: *"Hit kom vi, drakk te og snakket sammen om hjemlandet"*.

Fellesskapet var et første steg i retning av å bli en tyrkisk diaspora. I det lokale *community*, slik som på kafeene, kunne de sammen ta i mot og dele informasjon fra nyankomne arbeidsmigranter. De bygget sosiale relasjoner til andre tyrkiske migranter i Tyskland og til hjemlandet Tyrkia, slik *diaspora som sosial form* beskriver (Ellingsen 2005). Møtestedene ble meningsfulle steder, hvor tyrkerne, til tross for sin midlertidige posisjon og begrensede rettigheter i det tyske samfunnet (jf. kapittel 2.3), fikk en følelse av å være "hjemme" samtidig som de var "borte fra hjemlandet". De bygget med andre ord *diaspora som type bevissthet*.

I utgangspunktet var fellesskapet mellom arbeidsmigrantene midlertidig. Men ettersom flere av de tyrkiske arbeidsmigrantene ble igjen i Vest-Tyskland (jf. Kap 2.3), utviklet fellesskapet seg til å bli mer permanent. Dette markerer en ny fase av tyrkernes tilstedeværelse i det tyske samfunnet. De tar et steg videre fra å være midlertidige arbeidsmigranter til å etablere et eget diasporasamfunn og bosette seg permanent, slik som i Kreuzberg i Berlin.

5.4 Tyrkiske arbeidsmigranter bosetter seg og danner et eget nabolag

Semira, en ung tyrkisk kvinne, forteller om foreldrene:

"Min far kom først som gjestearbeider hit til Tyskland, du vet, den klassiske historien. Det var aldri meningen at han skulle bli værende her. Men etter mange år... kom min mor etter. Men foreldrene mine sier alltid: 'Vi skal snart reise tilbake!'. Men sånn blir det aldri" (Semira).

Til tross for at foreldrene til Semira fremdeles snakker at de en dag vil returnere tilbake til Tyrkia, har de, på samme måte som flere andre tyrkere, blitt værende i Tyskland. De tyrkiske migrantene er ikke lenger midlertidige migranter i det tyske samfunnet. Sammen med andre migranter, har tyrkere dannet et etnisk segregert

nabolag, slik som i Kreuzberg i Berlin. I dette nabolaget har tyrkerne en aktiv tilstedeværelse og fellesskapet mellom dem står sterkt. For å forstå hvordan tyrkerne har etablert og dannet et slikt nabolag, vil jeg presentere historiene til tre kategorier tyrkere. De tre kategoriene representerer og baserer seg på likheter og ulikheter. Likheten er at de alle har en tilknytning til Kreuzberg, samtidig som de har ulike fortellinger om hvorfor de kommet til nabolaget. Den første kategorien har flyttet og bosatt seg i Kreuzberg.

Første kategori tyrker: "Vi ble dårlig behandlet, derfor flyttet vi hit"

Hakan er en av informantene som forteller at han har flyttet til Kreuzberg:

"Min far kom først... det var i 1971. Han jobbet i Hannover, og så kom vi etter, jeg tror jeg var syv år da. Senere, da jeg var elleve, flyttet vi hit" (Hakan).

Før Hakan flyttet til Kreuzberg, bodde han noen år i Hannover sammen med foreldrene og søsknene. Hakan og familien ønsket å holde kontakten med det tyrkiske miljøet, noe han forklarer ut fra de negative erfaringene han fikk i møtet med det tyske samfunnet og arbeidsplassen:

"Min far for eksempel, min far han jobbet på en byggeplass hvor de sa at det var asbest. Det var ingen tyskere som jobbet der, ingen! De ville aldri ha jobbet der. Vi gjorde alt drittarbeidet tyskerne ikke ville gjøre!" (Hakan).

Møtet med tyske myndigheter og med språket blir også av informantene beskrevet som problematisk:

"Vi har alle opplevd det samme, vi var alle i samme situasjon, vi jobbet hardt, vi hadde alle de samme problemene, med språket, med myndighetene, med papirer og sånn. Derfor står vi sammen" (Ridvan).

Tyrkerne har bosatt seg i avstand fra det tyske samfunnet, og slik "unngår" (Avoidance, Storey 2001) de det tyske majoritetsamfunnet. Dette minimerer sjansen for å bli oversett og dårlig behandlet, slik de forteller at foreldrene deres opplevde.

Opphopningen av tyrkere og andre migranter i nabolaget i Kreuzberg startet allerede på 1970-tallet. Da myndighetene i Berlin innførte en tilflytningssperre (jf. kap 2.4), opplevde de dette som problematisk:

”De ville hindre oss i å flytte hit [Kreuzberg]. De sa til oss at det bodde for mange utlendinger her. Men hvor skulle vi ellers bo? Den var ingen andre huseiere i Berlin som ville ha oss” (Berna).

Tyrkerne ”gjør motstand” eller (*Resistance*, Storey 2001), mot myndighetenes krav om å flytte til andre bydeler og assimileres inn i tysk kultur. I stedet blir de boende i Kreuzberg, hvor de ”bevarer”, *Preservation*, fellesskapet:

”Men her [i Kreuzberg] er det greit, her er vi akseptert. Jeg bodde en stund i Wedding, men alle så sånn på meg. Der er det sånn at ser de to utlendinger gå på gaten, så glør de, ja undrer seg. Men sånn er det ikke her” (Berna).

Informantene som flyttet og bosatte seg i Kreuzberg, enten som barn sammen med foreldrene sine eller som voksne i senere tid, beskriver et ønske om kontakt og nærhet til andre tyrkere og migranter i samme situasjon. Men det er ikke alle informantene som har flyttet til Kreuzberg. Noen informanter er født og oppvokst i bydelen (figur 5.1).

Figur 5.1 Mens den voksne generasjonen har flyttet til Kreuzberg, er flere i den yngre generasjonen født og oppvokst i bydelen (illustrasjonsfoto).

Informantene som er født og oppvokst i Kreuzberg er, på samme måte som de som er flyttet dit til, tilknyttet nabolaget. Samtidig har de også andre erfaringer fra det å bo i denne bydelen.

Andre kategori tyrker: "Kreuzberg er et fint sted å vokse opp"

Flere av informantene forteller at de har bodd hele sitt liv i Kreuzberg og har en sterk tilknytning til nabolaget:

"Jeg er født her, vokst opp her, gått på skole her. Alt jeg har gjort, har jeg gjort her, selvfølgelig føler jeg meg hjemme. Hele min familie bor her, hele min slekt" (Filiz).

Disse informantene bruker ikke, på samme måte som den første kategorien tyrkere som har flyttet til bydelen, de negative erfaringene fra møtet med den tyske arbeidsplassen i sine historier om hvorfor de bor bydelen. Denne kategorien tyrkere er født inn i et etnisk segregert nabolag og har ikke selv erfart tiden med arbeidsmigrasjon og problemer knyttet til det første møtet med det tyske samfunnet. I stedet er kontakten til familien, slekt og venner et sentralt motiv for å bo i nabolaget:

"Min søster bor ved 'Kotti' [Kottbusser Tor], min bror ved 'Görli' [Görlizer Bahnhof], min onkel, ja de bor rundt oss over alt... Jeg vet at selv om jeg er bortreist, har familien min alltid noen rundt seg, som kan hjelpe og som passer på. Og det er trygt å vite.... En føler seg aldri alene her. I Kreuzberg kjenner vi hverandre og vi kan alltid besøke hverandre. Det finnes ingen fremmedhet her i Kreuzberg" (Cemal).

Opplevelsen av å ha familien rundt seg, gir en følelse av nærhet og gjensidig omtanke for hverandre. Det blir som et lokalt nabofellesskap, *community* (Valentine 2001b), der folk kjenner hverandre, bryr seg om hverandre og vet hvem de andre er. Et utsagn som går igjen hos informantene er: *"Alle kjenner alle her i Kreuzberg"*. Eller som en forteller:

"Vet du, når jeg går på gaten her så sier jeg 'Hei! Hei!' hele tiden. Jeg treffer folk jeg kjenner over alt" (Kadir).

Gjennom daglige møter med mennesker og med omgivelsene, får informantene en følelse av stabilitet, kontinuitet og tilhørighet i Kreuzberg. Det er et sted hvor de har kontroll og føler seg ”hjemme”, slik den humanistiske geografien beskriver sted (Tuan 1977 og Relph 1976 i Peet 1998). Dette gjør Kreuzberg til et trygt sted å bo:

”Det er en bra plass å vokse opp. Skulle det skje noe, og jeg trenger hjelp eller sånn, så har jeg alle rundt meg (...). Her er det ganske enkelt fint å være” (Arsi).

Dette fellesskapet står i kontrast til det en forbinder med fellesskap i byer. Det lokale nabofellesskapet i Kreuzberg bygger på nær kontakt med familie og slekt, og på konkrete erfaringer fra det å treffe folk en kjenner. Dette gir en følelse av en sterk sosial kontroll, som et ”gemeinschaft”-preget samfunn. Samtidig som tyrkerne gir uttrykk for at alle kjenner alle, har de reelt sett ikke muligheten til verken å kjenne alle, ha møtt alle eller ha hørt om alle. Fellesskapet de er født inn i og som de føler seg en del av, er det Anderson (1996) kaller for et ”forestilt fellesskap”. Tyrkerne bygger fellesskapet på en mental forestilling om at de tilhører et felles tyrkisk fellesskap, hvor de kjenner hverandre er og gir hverandre en gjensidig solidaritet og støtte. Dette er et sentralt motiv for andre kategori tyrkere å bli boende i Kreuzberg.

Mens den første kategorien tyrkere søkte sammen i sosiale og kulturelle fellesskap og flyttet og bosatte seg i Kreuzberg, har den andre kategorien tyrkere vokst opp og blitt boende i dette fellesskapet. Dette fellesskapet tiltrekker også tyrkere som bor utenfor Kreuzbergs grenser, som kommer til bydelen blant annet for å arbeide.

Tredje kategori tyrker: ”Her er det arbeid, selv om du ikke bor her”

I innledningen til oppgaven argumenteres det for at steder kan forstås som relasjonelle (Massey 1995), der mennesker fra ulike steder påvirker og produserer sted. Vi deltar i det Valentine kaller for ”utstrakte fellesskap” (2001b), på tvers av grenser. Et eksempel på et slikt fellesskap er det økonomiske fellesskapet som strekker seg mellom tyrkere som også bor utenfor Kreuzbergs grenser. Ugur for eksempel, bor i Steglitz, en bydel sørvest i Berlin (figur 2.4), men bruker Kreuzberg som et arbeidssted. Hver dag tar han U-banen til Kreuzberg for å arbeide som slakter på det tyrkiske kjøpesenteret *Deniz* (”havet”) (figur 5.2).

Figur 5.2 Kjøpesenter "Deniz" som eies og drives av tyrkere

Ugur forteller at som muslim og slakter er det enkelt å få arbeid i Kreuzberg, fordi det i Kreuzberg er behov for slaktere som følger muslimske regler, såkalt halal:

"Vi slakter ikke kjøtt sånn som tyskere. Vi slakter på vår måte. Kjenner du halal? Som slakter kan en få jobb her veldig lett. Jeg kan jobbe som slakter flere plasser her" (Ugur).

For Ugur, men også de andre informantene som arbeider i Kreuzberg, er arbeidsmarkedet i Kreuzberg langt mer tilgjengelig enn det tyske arbeidsmarkedet. Dette skyldes kontakter og relasjoner innad i det tyrkiske miljøet, samt kunnskaper og erfaringer som er verdifulle i det tyrkiske miljøet. Dette kan forstås ut fra Bourdieus kapitalbegrep (1986). Ugur har både sosial kapital, i form av kontakter i det tyrkiske miljøet, og kulturell kapital, forstått som kunnskaper om muslimske regler for slakting av kjøtt. Den sosiale og kulturelle kapitalen konverterer Ugur til økonomisk kapital i form av tilgang på lønnet arbeid. Ugur sine kunnskaper, erfaringer og kontakter er slik sett langt nyttigere i det tyrkiske fellesskapet, enn i det tyske samfunnet. En annen informant peker på det samme:

"Jeg kan for eksempel ikke jobbe hvor jeg vil.... Det går greit i telefonen, da snakker de vennlig, men når de ser deg... da har de plutselig ikke noe jobbtilbud likevel, eller så sier de at de har ansatt noen andre (...). Men her, her får vi jobb... eller jeg har

aldri sett noen tyrkere på Lidl, Karstadt, Kaisers, aldri! Men ellers så går det”
(Berna).

På grunn av tyrkernes manglende kompetanse, utdanning og tyskkunnskaper, og det negative stigmaet som er knyttet til tyrkere som lever på siden av det tyske samfunnet, er det vanskelig å få tilgang til det tyske arbeidsmarkedet. Dette gjelder også for tyske butikker i sentrum av Kreuzberg, slik som for eksempel Lidl eller Kaisers. Å være sosialt, økonomisk eller kulturelt ekskludert fra storsamfunnet, kan ha en romlig dimensjon (Madanipour 1998, Wessel 1997) i form av at mennesker får et begrenset handlingsrom. I dette tilfellet er dette handlingsrommet begrenset til det tyrkiske økonomiske, kulturelle og sosiale fellesskapet.

Som en foreløpig oppsummering har de tre kategoriene tyrkere til felles at de alle er med på å danne et sosialt, økonomisk og kulturelt fellesskap. De har en aktiv tilstedeværelse i Kreuzberg, og er blitt en majoritet i bydelen.

5.5 Fra minoritet til majoritet i egen bydel

I nabolaget i Kreuzberg har tyrkerne gjort det Marcuse (1998) kaller for *kongregasjon*, som betyr ”frivillig segregasjon”. Tyrkerne har altså frivillig søkt sammen og bosatt seg i nabolaget i Kreuzberg, for å stå sterkere økonomisk, kulturelt og sosialt (Bourdieu 1986). Felles for de tre kategoriene tyrkere er at de alle beskriver seg som en del av et tyrkisk fellesskap, *community*, noe som gir en følelse av trygghet og sikkerhet, i avstand fra det tyske samfunnet (hooks 1990 i Cresswell 2004).

Samtidig er det viktig å merke seg at deres ”frivillige segregering” ikke alltid er frivillig. Mangelfull integreringspolitikk hos de tyske myndighetene (jf. kap. 2.3), samt tyrkernes manglende kapital til å delta i det tyske samfunnet, virker segregasjonsskjerpende. Tyrkernes opphopning i Kreuzberg er således et resultat av strukturelle forhold (jf. kap. 2), sosial ekskludering og manglende muligheter for å delta i det tyske samfunnet.

Informantene beskriver sin tilknytning til nabolaget først og fremst som positiv, hvor de deltar i et sosialt, økonomisk og kulturelt fellesskap:

”Til og begynne med var det kun en tyrkisk frukthandler og et par tyrkiske kafeer, men i dag har vi mye mer. Vi har tyrkiske møbelbutikker, klesbutikker, matbutikker, kjøpesentre, kontorer... sånn som forsikringsselskap, leger, og vi har rettshjelp, og... ja, vi har veldig mye (...). For at vi skal få det vi liker, som for eksempel det rene gullet, så har vi etablert egne tyrkiske gullsmeder. Det samme med brudeklær, vi liker ikke den tyske stilen, så vi har våre egne butikker” (Berna).

I Kreuzberg har tyrkerne dannet et tyrkisk nabolag. Det betyr at til tross for at andre migranter bor i denne bydelen og at de også er med på å danne et etnisk segregert nabolag, er den tyrkiske befolkningen svært aktiv og dominerende i Kreuzberg. De har etablert en rekke tyrkiske butikker og kafeer, men også institusjoner og interesseorganisasjoner (jf. kap. 2.5). Det tyrkiske nabolaget gjør det mulig for tyrkerne å leve et tyrkisk liv:

”Til og med foreldrene mine klarer seg fint her, selv om de nesten ikke kan ett ord tysk. Alt står på tyrkisk, alt de trenger; butikker, lege, sykehus, bank... ” (Cemal).

Myndighetenes ønske om at migrantene i Kreuzberg bør spres i byen (jf. kapittel 5.4.1), er noe tyrkerne ikke har tatt hensyn til i deres dannelselse av fellesskap, eller som Berna sier:

”Sånn er det bare, vi søker det som gjør at vi føler oss hjemme” (Berna).

Gjennom aktiv deltakelse i det tyrkiske fellesskapet eller *community*, har tyrkerne skapt et nabolag som gir en følelse av trygghet og tilhørighet. Deres segregerende adferd kan således være en strategi hvor migranter skaper sitt sted i frihet fra det tyske samfunnet og hvor de føler seg *Zu Hause* (“hjemme”).

5.6 Oppsummering og avrunding

Utgangspunktet for dette første analysekapitlet har vært å synliggjøre informantenes tanker og oppfatninger omkring spørsmålet om hvorfor de er kommet til nabolaget i Kreuzberg. Dette for å kunne si noe om hvilke prosesser og relasjoner som ligger bak dannelsen av et etnisk segregert nabolag i Kreuzberg.

Som en del av analysen, har jeg i dette kapittelet delt informantene inn i tre kategorier tyrkere. Felles for de tre kategoriene tyrkere, er ikke bare deres ønske om å bo eller å jobbe i Kreuzberg. Felles for de tre er også deres behov for å føle seg ”innenfor” i et samfunn der de ellers er ”utenfor”. I tillegg arbeider de aktivt for å produsere økonomisk, sosial og kulturell kapitalen, samt å ”unngå” det tyske samfunnet (jf. Storey 2001). Det betyr at selv om andre migranter deltar i dannelsen av det etnisk segregerte nabolaget, og selv om andre migranter kan dele tyrkernes ønske om å ”unngå” det tyske samfunnet, er de likevel ikke inkludert i informantenes fortellinger om hvorfor de er kommet dit. Informantenes ønske om å nærhet til andre tyrkere og bevare sitt tyrkiske fellesskap, er den dominerende fortellingen om hvorfor de er i Kreuzberg.

Sammen med konteksten som ble presentert i kapittel 2, er det mulig med dette kapittelet å si noe om hvorfor det har blitt en opphopning av migranter i Kreuzberg. I tillegg har kapittelet også gitt en forståelse for hvorfor og på hvilken måte tyrkerne har dannet et tyrkisk fellesskap. Dette siste poenget er sentralt for den videre analysen. Dannelsen av et tyrkisk fellesskap i Kreuzberg er sentralt i tyrkernes identitetskonstruksjon. Forholdet mellom identitet og sted vil derfor ble sett nærmere på i det neste analysekapittelet.

Kapittel 6 Identitet og sted

6.1 Innledning

I forrige kapittel så vi hvordan den tyrkiske befolkningen over tid har dannet et sosialt, kulturelt og økonomisk fellesskap i det etnisk segregerte nabolaget i Kreuzberg. I dette nabolaget gjør tyrkerne motstand mot det tyske samfunnet, samt at de bevarer (jf. Storey 2001) den sosiale, kulturelle og økonomiske kapitalen (Bourdieu 1986). Kreuzberg er et sted hvor tyrkerne føler seg trygge, og hvor de kan leve sitt tyrkiske liv.

Fellesskapet, som ble redegjort for i forrige kapittel, kan også være svært sentralt i produksjonen av identitet (Taylor 1994). Teoretisk har jeg argumentert for at mennesker i diaspora knytter relasjoner, ikke bare til hjemlandet eller medlemmer i diasporaen, men at de også knytter relasjoner til det stedet hvor de bor. Med dette utgangspunktet er målet for dette kapittelet å inkludere sted i analysen av informantenes identitetskonstruksjon (Rose 1995).

For å forstå hvordan informantene danner identitet, vil jeg først presentere empiri om hvordan informantene beskriver seg selv. I denne sammenhengen vil jeg nytte teori som omhandler forholdet mellom kategoriene ”oss” og ”de andre”. Deretter vil jeg, på bakgrunn av informantenes fortellinger, argumentere for at identiteter varierer i relasjon til omgivelsene og tilgjengelige subjektposisjoner. Tilslutt skal vi se at Kreuzberg er et sted hvor informantene forhandler mellom det tyske og det tyrkiske, noe som er sentralt i deres identitetskonstruksjon.

6.2 ”Oss” og ”de andre”

Identitet handler om hvem vi er, eller om hvordan vi forstår og fremstiller oss selv ovenfor andre (Fosso 2004, Taylor 1994, jf. kap. 3.4). Det er som en merkelapp vi, mer eller mindre bevisst, setter på vår egen personlighet.

Informantene setter merkelappen ”tyrker” på seg selv. Dette er en merkelapp de sette bevisst, eller som en informant sier: *”Jeg er tyrker og jeg er stolt av det!”*.

At informantene forstår seg selv som ”tyrkere”, handler i stor grad om følelsen av å tilhøre et fellesskap. Dette fellesskapet kommer til uttrykk i informantenes fortellinger om *”oss tyrkere”*, og er skapt og vedlikeholdt over tid (jf. kapittel 5). Samtidig er det basert på en kollektiv forestilling om en felles tyrkisk diasporaidentitet med tilknytning til hjemlandet Tyrkia.

Opplevelsen av likhet og tilhørighet til den tyrkiske diasporaen og det forestilte fellesskapet (Andreson 1996), blir ytterligere forsterket når de kommuniserer ulikheter i forhold til det tyske samfunnet:

”Jeg vil aldri bli tysk (...). Jeg er tyrkisk. Jeg kommer fra Tyrkia, mine foreldre er tyrkiske, og jeg snakker tyrkisk” (Kadir).

Informantene identifiserer seg ikke med den tyske identiteten, og bygger relasjoner mellom *”oss”* og *”de andre”* (Crang 1998), eller mellom *”tyrkere”* og *”tyskere”* ut fra forestillingen om ulik etnisk opprinnelse. De gir sin etniske identitet nærmest en absolutt eller en primordial form, noe som betyr at etnisitet går i arv og bestemmes av foreldrene:

”Vi tyrkere, vi skiller oss veldig fra tyskerne. Vi har mørkt hår og vi har mørk hud” (Etem).

Etnisitet som primordial form, gjør at selv om de er født og oppvokst i Tyskland, tilhører de alltid *”oss tyrkere”*:

”Selv om man er født her er man tyrkisk. Min datter, for eksempel, hun er tyrkisk. Hun er født her, og har til og med tysk statsborgerskap. Men det har ingenting å si, det er bare papirer og sier ingenting om hvem du er. Hun er tyrkisk og det vil hun alltid være, det forandrer seg ikke” (Hakan).

Informantene forteller om en dyp og vedvarende tilhørighet til sin etniske gruppe, og det er derfor naturlig å tenke at også deres barn, som til tross for sitt tyske statsborgerskap, alltid vil beholde sin tyrkiske identitet.

Knytter vi dette til diskusjonen om tysk statsborgerskap, der retten til å kalle seg tysk lenge har vært forbeholdt de med tyske foreldre (jf. kap. 2.3), synes det som om utvidete rettigheter vil ha liten betydning for tyrkernes identitetskonstruksjon. Informantenes forståelse av seg selv, hvor de *er* og *forblir* tyrkere, kan tolkes som et resultat av at de føler seg oversett av tyske myndigheter og det tyske samfunnet. Følelsen av ikke å være akseptert, av å være annenrangs borgere, gjør at de forsterker deres identitet som primordial. Samtidig bruker de også forestillingen og erfaringen om sosiale og kulturelle likheter og ulikheter mellom tyrkere og tyskere for å skille mellom ”oss” og ”de andre”:

”Ja, det er store forskjeller. Det går på mentaliteten. Altså, vi er muslimer, og vi har flere regler som vi må leve etter. Men det har ikke tyskere (...). Og muslimer er gode mennesker... vi er varme, vi hjelper gjerne folk. Jeg hjelper for eksempel folk frivillig. Vi er andre mennesker enn de” (Etem).

Likhet og ulikhet handler om ”mentalitet”, noe som dreier seg om religionstilhørighet, leveregler og på måten å tenke og forstå andre mennesker. Tyrkerne forstår seg selv som ”varme”:

”(...) tyskere derimot, de er helt annerledes enn oss (...) Hvis du ber en tysker om å lage et hull i en stein med bare fingeren, vil han prøve på det i tre år, før han må gi opp. De jobber og jobber, og etterpå snakker de om jobben. (...) tyskere er konservative og kalde. Strukturerte og kalde. Vi har et varmere blod. En annen mentalitet” (Ridvan).

Selv om muslimsk religionstilhørighet er noe informantene deler med andre migranter i Kreuzberg, er ikke denne likheten noe informantene bruker i deres identitetsproduksjon. De knytter ikke identitetsfellesskap til andre migranter, men bygger på opplevelsen av ”oss tyrkere” i kontrast til den tyske identiteten. Ved å sette forskjell og ulikhet i forhold til den tyske identiteten i fokus, og sjelden eller aldri det som oppleves som likt, produserer tyrkerne ideen om den prototypiske tysker som ”strukturert og kald” og tyrkere som ”varmere mennesker” (Aase 1997b). De overkommuniserer likheter mellom seg selv og underkommuniserer ulikhetene, og ideen om prototypene overskygger variasjoner og eventuelle likheter på tvers av

gruppene. Dette er det Jenkins kaller for det dynamiske prinsippet i identitetsproduksjon:

”(...) similarity and difference are the dynamic principles of identity, the heart of social life (1996:4).

Denne forståelsen av etniske identiteter gjør identitet til noe langt mer enn absolutt og arvelig. Etnisk identitet må forstås som skapt og produsert i møte med et sosialt og kulturelt system, og i møte med ”de andre”. Barth (1969) uttrykker dette slik:

”(...) etnisitet [er] først og fremst kategorier som aktører benytter for selvidentifisering og tilskrivning av identitet til andre (...). Identifisering av en person som medlem av egen gruppe innebærer at denne personen anses å dele ens egne verdier og kriterier for å bedømme handling” (Barth 1969, referert til i Fuglerud 2001:118, 119).

Barth presiserer at etnisitet er en sosialt produsert kategori, noe mennesker skaper i møte med andre. Med Barth kan vi si at informantene produserer kategoriene ”tyrker” og ”tysker” ut fra deres forestillinger og erfaringer om at tyskere er annerledes enn dem selv.

Så langt i kapittelet har jeg redegjort for hvordan tyrkerne bygger relasjoner mellom ”oss” og ”de andre”, og at denne relasjonen er sentral i deres identitetsproduksjon. I tillegg har disse relasjonene en romlig referanse. Videre i kapittelet vil jeg derfor se nærmere på hvordan tyrkerne bruker sted i deres måte å forstå seg selv. Det handler om hvordan de etablerer en identitetsfølelse med sted og hvordan de kan identifisere seg *med, mot og ikke* med steder (Shields 1991, Rose 1995).

6.3 Identitet og sted

Rose bruker begrepet *a sense of place* for å forstå hvordan mennesker danner identitet i relasjon til steder (1995, jf. kap. 3.4). Konstruksjon av identitet skjer både ved å skille mellom ”oss” og ”de andre”, og ved å knytte identitetsfølelser til sted, hevder

Rose. Hvordan tyrkerne identifiserer seg med sted og hvordan de setter dette i kontrast til andre steder, vil derfor analyseres nærmere.

Som illustrert i forrige kapittel, er Kreuzberg et sted hvor informantene er trygge og hvor de føler seg "hjemme" (Tuan 1977 og Relph 1976 i Peet 1998). Dette gir tyrkerne en følelse av tilhørighet til Kreuzberg, som et sted de identifiserer seg *med* (Rose 1995):

"Vi bodde en kort stund i Wedding (...) men så flyttet vi tilbake hit igjen. Det er her jeg føler meg vel" (Berna).

Informanter forteller at de har bodd i andre bydeler i Berlin, men at de føler større velvære og trygghet i Kreuzberg:

"Du kan si det sånn at det er jo her vi hører til" (Cemal).

Rose påpeker at tilhørighet til sted dannes i kontrast til følelsen av å ikke tilhøre andre steder (1995, jf. kap 3.4). Dette kan være steder hvor en føler seg fremmed, eller steder en speiler seg i mot. For informantene er dette områdene øst i Berlin, som kalles for "østen" (*Osten*):

"Jeg vet ikke hvordan jeg skal beskrive det, men i østen føler jeg meg bare ikke vel (...). I østen er de ikke vant til utlendinger. Ser de en utlending får de panikk... De kjenner oss ikke; 'Hva er en utlending?'. Østen er bare helt forferdelig. Folk er idioter der borte, de er... vet du, de er nazi alle sammen! (...) Østen er som døden" (Arsi).

I "østen" føler informantene seg fremmed og utenfor stedet, eller det Cresswell kaller for *out of place* (1996, jf. kap. 3.5). Det er et sted hvor de føler seg utrygge og kan møte på rasisme:

"(...) det var i Marzahan. Jeg skulle ta bussen. Jeg gikk inn og la jeg penger på disken. Det var småpenger, som jeg tenkte han [buss sjåføren] helst ville ha. Men han bare så på meg, og så sa han: 'Hva er det for noe dritt?' Jeg skjønnte det ikke først,

men så spurte jeg om han heller ville ha sedler, og det ville han. Det er virkelig ille” (Berna).

Bydelen Marzahan ligger øst for Kreuzberg. Det er et sted som de *ikke* identifiserer seg med, og som de knytter negative erfaringer til. Parallelt med dette er ”østen” også noe de identifiserer seg *mot* (Rose 1995):

”Tyskerne der borte er helt dum i hodet, de bryr seg ikke om noen ting.... de tenker helt annerledes enn oss, de har steinansikt, og de ser bare rett frem” (Pinar).

”Østen” tilhører ”de andre”, som er den prototypiske tyskeren de identifiserer seg i mot. Skillet mellom ”oss” og ”de andre” får et romlig uttrykk i opplevelsen av ”her” og ”der borte”, et skille som er sentralt i tyrkernes produksjon av en kollektiv identitet i motsetning til den tyske identiteten (Said 1978 i Rose 1995).

Skillet mellom ”her” og ”der” eller mellom Kreuzberg og ”østen”, er satt sammen av både erfarte og forestilte likheter og ulikheter, hvor det ene kan sies å påvirke det andre. Denne måten å rangere steder i forhold til hverandre, som ”trygg” og ”utrygg”, gjør at det dannes det Shields (1991) kaller for romlige forestillinger eller *place-images*. Disse forestillingene kan være en forenkling av virkeligheten, men som etter flere gjentakelser fremstår som sanne. For tyrkerne er dette avgjørende for opplevelsen og forestillingen av Kreuzberg som et ”trygt” sted, og som et sted hvor de har muligheter til å ”gjøre motstand” mot det tyske samfunnet (Storey 2001).

Forestillingen om den tyske identiteten i en sosial og romlig avstand fra Kreuzberg og fra den tyrkiske identiteten, setter en trygg ramme i tyrkernes identitetsproduksjon. Samtidig modifiseres denne rammen. Ideen om den prototypiske tysker nyanseres, og ”de andre” er ikke alltid like ensbetydende.

6.4 ”De andre” og ideen om ”miks-maks”

Skillet mellom den tyrkiske og den tyske identiteten, mellom ”her” og ”der”, er ikke alltid like klart for informantene:

”I klassen min var det flere tyskere... eller jeg kan egentlig ikke si at de var tyskere, for de var litt som oss... altså de kledde seg som en tyrker... de hadde tyrkiske venner, og.. (...) det var for eksempel en gutt (...) moren hans var tysk, faren var tyrkisk, jeg mener.. det utvikler seg til en blanding her, det blir en miks-maks! Han hadde tyrkisk navn, og snakket tyrkisk, men hadde blå øyne og blondt hår” (Filiz)

De tyske klassekameratene til informantene er ikke like lett å plassere i kategorien ”tysker”, for som det sies i sitatet over: *”de var litt som oss”*. De tyske klassekameratene bryter med forventningene knyttet til den prototypiske ”tysker”, blant annet fordi de har tyrkiske venner. Deres oppførsel gjør at disse er plassert fjernt fra den prototypiske tysker:

”Altså, det finnes to forskjellige [tyskere]. Det er de som er vokst opp her... som bor her (...). Vi kan egentlig ikke si at de er tyskere, de er sånn.. miks-maks. De er mine venner, på skolen, i klassen (...). Og de typiske tyskerne, de ekte tyskerne, det er de som er i mot oss tyrkere og som overhodet ikke har noe med oss å gjøre, eller med det tyrkiske markedet, med tyrkisk livsstil og med tyrkiske ting”.

Tyskerne som bryter med forventningen knyttet til den prototypiske tysker, kan ikke lenger tilhøre denne kategorien. Løsningen er da å produsere to kategorier tyskere, nemlig kategoriene *”ekte tysker”* og *”miks-maks”*. Dette kan knyttes til informantenes fortellinger om ”gode” og ”dårlige” tyskere (jf. kap. 4.3). De som blir plassert i ”miks-maks”- kategorien er tyskere som *ikke* er ”kalde og strukturerte”, men som er tyrkernes venner. De har en blandet eller hybrid identitet, det vil si at de blir sett på som tyske, men fordi de er en del av tyrkernes hverdag i Kreuzberg, befinner de seg i grenselandet mellom den tyske og den tyrkiske identiteten. De er en blanding, en ”miks-maks” (Filiz).

Spørsmålet videre blir hvorfor informantene opererer med *to* kategorier tyskere? For å svare på dette er det hensiktsmessig å gå tilbake til diskusjonen om identitetsdannelse og relasjonen mellom ”oss” og ”de andre”. Som illustrert i forrige avsnitt, handler menneskers identitetsproduksjon i stor grad om å forstå seg selv og sin kollektive identitet i motsetning til ”de andre” (Said 1978 i Rose 1995). Måten informantene definerer den prototypiske tysker, er ikke gjort ut fra tyskernes egne termer, men ut

fra hvordan informantene selv ønsker å definere sin egen identitet. Tyskerne blir, slik sett, ”de andre”, som representanter for de tyrkerne ønsker å se seg selv i motsetning til. Uten denne avstanden til den tyske identiteten blir det vanskelig for tyrkerne å legge trygge rammer rundt identitetsprosjektene. I tillegg definerer de denne avstanden ut fra opplevelsen av å føle seg diskriminert i det tyske samfunnet. Skillet til den tyske identiteten er et middel for å favne om eget fellesskap og fremme et positivt selvbilde.

Produksjon av de to kategoriene tyskere, gjør at informantene holder den ”ekte tyske” identiteten på avstand, både sosialt og romlig. Det betyr at samtidig som det tyske samfunnet oppleves som en trussel, og som noe tyrkerne vil forsvare seg mot og holde avstand fra (jf. kap. 5.4 og 6.3), blir den tyske identiteten aldri en trussel mot tyrkernes identitetsproduksjon. I stedet er tyrkerne avhengig av å opprettholde den negative stereotype oppfattelsen av ”ekte tyskere” og av ”østen”, for å opprettholde sin egen identitet og kunne sette grenser rundt hvem de er og hvem de ønsker å tilhøre.

Informantene gir uttrykk for at de ikke har som mål å bli en del av det tyske samfunnet. I stedet ønsker de å opprettholde sin tyrkiske identitet, basert på ideen om en ren og autentisk identitet. Men identitet er ikke noe som ligger i mennesker, som en medfødt eller iboende egenskap (jf. kap. 3.4). Identitet er noe som skapes og endres, i tid og rom. Dette gjør at mange av informantene beskriver seg selv som ”tyrkiske”, samtidig som de opplever det vanskelig å alltid skulle ha denne identiteten.

6.5 Identitet ”her” i Kreuzberg, versus ”der” borte i Tyrkia

”Der borte [i Tyrkia] er vi ’tysklendinger’. Jeg vet ikke om det står skrevet i pannen vår eller hva det er, men de vet det” (Mehmet).

Som medlem i en tyrkisk diaspora, beskriver flere av informantene en følelse av å ha en felles tyrkisk identitet knyttet til hjemlandet Tyrkia. Samtidig opplever informantene at de blir sett på som ”tysklendinger” i Tyrkia. Et eksempel er når de går for å handle i Tyrkia:

”Når vi går for å handle der [i Tyrkia], vet de at vi kommer fra Tyskland. De sier: ’Denne koster 40’, selv om den egentlig koster 20. De vet at vi har penger, de bare vet det, ikke skjønner jeg hvorfor” (Filiz).

At informantene føler at deres identiteter endres i det de kommer til Tyrkia, fra å være ”tyrkisk” til å bli ”tysklending”, kan vi forstå ut fra tanken om at identitet er sosialt konstruert og situasjonsavhengig (Taylor 1994, Fosso 2004). Dette viser det dynamiske med identitetsbegrepet, hvor identitet er noe som skapes og endres i forhandlingen med omgivelsene. I Tyskland har tyrkiske migranter fått tildelt betegnelsen ”tyrkere” av tyske myndigheter og av den tyske befolkningen. Denne betegnelsen harmonerer med andre betegnelser slik som ”gjestearbeidere” og ”utlendinger” (jf. kap. 2.3). Samtidig er ikke denne identiteten tilgjengelig når de kommer til Tyrkia. Der blir de sett på som ”tysklendinger”, hvor konnotasjonen til begrepet er en tyrker som har forlatt sin tyrkiske identitet gjennom oppholdet i Tyskland.

De to identitetsposisjonene, ”tyrker” i Tyskland og ”tysklending” i Tyrkia, har begge negative konnotasjoner. I Tyskland betyr det å være ”tyrkisk” at en lever på siden av det tyske samfunnet, uten ønske om å delta i den tyske kulturen. I Tyrkia betyr det å være ”tysklending” at en har forlatt sin opprinnelige tyrkiske identitet til fordel for tysk kultur og praksis. Å bli møtt med slike negative betegnelser, både i Tyskland og i Tyrkia, gjør at mange av informantene opplever at de verken hører hjemme i Tyrkia eller i Tyskland (jf. kap.1.1).

At de ikke hører hjemme i Tyrkia eller i Tyskland, har gjort Kreuzberg til et viktig sted i livene deres. Kreuzberg er stedet som de identifiserer seg *med* (Rose 1995, jf. kapittel 6.4), og det er her de føler seg hjemme eller *”Zu Hause”*:

”Her føler jeg meg hjemme, selvfølgelig gjør jeg det” (Pinar).

Ifølge Taylor (1994) er identitet er konstruksjon, som ikke er iboende i mennesker, men som endres i kommunikasjon med andre (jf. kap 3.4). Det samme kan sies om informantenes identiteter. At de føler de identifiserer seg *med* Kreuzberg og *mot* Tyskland, betyr ikke at det tyske livet ikke har påvirket deres identitetskonstruksjon.

På samme måte som informantene betegner enkelte tyskere som ”miks-maks”, er også deres egne identiteter en blanding, påvirket av både tysk og tyrkisk kultur.

6.6 Tysk-tyrkisk bindestreksidentitet

Informantene beskriver sin tyrkiske identitet som autentisk, lik det opprinnelige utgangspunktet. De er opptatt av å beholde en tyrkisk identitet, i en identitetsmessig og romlig avstand fra det tyske samfunnet. Samtidig lever informantene i Tyskland og møter kontinuerlig krav fra det tyske samfunnet:

”Da jeg gikk på barneskolen sa læreren min at jeg burde gå uten hijab. Men jeg ville ha den på og da sa hun: ’På en betingelse, at du alltid har rene hender’. Jeg mener, hallo, hvor kommer det fra? Av og til farger jeg hendene med henna [rød naturfarge], og da læreren ba meg vaske hendene, gikk det ikke vekk. Og det er ikke så rart, det sitter jo på i fem måneder!” (Filiz).

Selv om det er valgfritt for jenter å bruke hijab i den tyske skolen i dag, blir de likevel møtt med krav om å gå uten. Det blir også forventet at de ikke farger hendene med hennafarge, noe som er en tyrkisk tradisjon i forbindelse med for eksempel forlovelses- eller bryllupsfester. På skolen blir de også møtt med krav om å snakke tysk:

”I skolen fikk vi egentlig ikke lov til å snakke tyrkisk. Læreren vår sa alltid: ’Snakk tysk! Snakk tysk!’. Men, jeg mener.... hjemme der snakker vi alltid tyrkisk. Alltid, alltid tyrkisk. Min mor... min far og med min bror og... min mann, ikke sant? Han kan ikke tysk, han har jo bare bodd her i tre måneder” (Filiz).

Skolen er et eksempel på en arena hvor informantene kommer i konflikt mellom tyrkiske tradisjoner og krav fra det tyske samfunnet om å tilpasse seg tysk kultur. Mens informantene lever etter muslimske regler og tyrkisk tradisjon når de er hjemme, blir de møtt med krav på skolen fra det tyske samfunnet. Informantene, og da spesielt den yngre generasjonen, er kontinuerlig i slike forhandlinger mellom den tyske og den tyrkiske verden, og resultatet blir det Hylland Eriksen (2001) kaller for en bindestreksidentitet:

”Jeg er født her, men jeg er jo tyrker. Jeg kan ikke si at jeg er 100 prosent tyrker... jeg kan kun si at jeg er halvt tysk og halvt tyrker” (Arsi).

En bindestreksidentitet betyr ikke at identitet skapes *mellom* to kulturer, men heller at identiteten utvikles *av* to kulturer, slik at en lever *med begge*. Eller som en informant sier: *”Jeg er tysk, jeg er tyrkisk, jeg er begge”*. Det er en ”både-og” prosess, hvor de lever *både* med den tyske og den tyrkiske kultur. Det betyr at de er i en kontinuerlig forhandling mellom den tyske og den tyrkiske verden, der informantene møter krav om å inkludere forventningene fra begge hold i deres hverdagspraksis.

Parallelt med at tyrkerne beskriver en opplevelse av å leve med to kulturer, som en ”både-og” prosess, er ikke alltid dette skillet mellom tysk og tyrkisk like klart. Deres identitet er ikke alltid satt sammen av to kulturer, hvor kultur er forstått som ren og autentisk. Identitet handler også om en inkludering og en veksling som gir en ny identitet (Hylland Eriksen 2001). Dette kommer til syne blant annet gjennom språket, noe som vil bli redegjort for i det neste og siste avsnittet i dette kapitlet.

6.7 Hybrid blandingsidentitet

I forhandlingen mellom den tyske og den tyrkiske verden, opplever tyrkerne at det ikke alltid er et klart skille mellom hvilke byggesteiner i deres identitet som er tyske og hvilke som er tyrkiske:

”Jeg mener, du tror det kanskje ikke, men jeg vet faktisk ikke hva som er forskjellen mellom tysk og tyrkisk (...) Vi vet ikke hva som er hva! Skjønner du?” (Filiz).

I fortsettelsen sier informanten: *”Har jeg gjort noe tysk eller tyrkisk nå?”*. Identiteten er slik sett en hybrid identitet, hvor den ikke er satt sammen av den tyske og tyrkiske, men heller er en ny identitet. Dette kommer til uttrykk gjennom språket, hvor informantene veksler mellom tyske og tyrkiske ord i samtalene med hverandre:

”Hvis jeg for eksempel snakker på tyrkisk, og jeg glemmer et ord, tar jeg et tysk ord. Eller vi snakker på tysk og så glemmer et ord” (Saniye).

Et eksempel på en setning hvor enkelte ord er byttet ut (ord i kursiv er på tyrkisk):

”Bak, ich verspreche dir, yarin komm ich 100 pro”

”Se, jeg lover deg, i morgen kommer jeg helt sikkert / 100 prosent”

Å blande språk på denne måten kalles for ”kodebytte”. ”Kodebytte” er en veksling mellom to språk i en og samme diskurs eller setning (Kaya 2001). En annen måte informantene gjør et slikt ”kodebytte”, er at de veksler mellom hele delsetninger:

”Gel, ich warte auf dich, saat kac ddu”

”Kom, jeg venter på deg, det er blitt sent nå”

”Çok tatlisin, hab dich lieb”

”Du er søt, jeg liker deg”

For informantene er det praktisk å erstatte enkelte ord og uttrykk i deres forhandlinger mellom den tyske og tyrkiske verden. I tillegg fremstår denne blandingen nærmest som et eget språk:

”Jeg blander. Altså det er helt ubevisst, jeg tenker ikke på det, jeg bare gjør det. Sånn er det, vi snakker sånn” (Saniye).

I tillegg til at tyrkerne veksler mellom ord og uttrykk i det tyske og tyrkiske språket, blander de også grammatikken (Seidel, nøkkelinformant, vedlegg 3). Det tyrkiske språket er for eksempel uten artikler, og derfor blir også tyske substantiver brukt uten artikkel. De legger også på tyrkiske flertallsendinger på tyske ord, og språket blir et nytt språk eller et kreolspråk (Hovland 2001). Språket virker som en brobygger, i tillegg til at det forsterker erkjennelsen av fellesskap i Kreuzberg:

”Hvis jeg snakker med tyskere, og jeg blander.... jeg tenker ikke på det, jeg bare gjør det, og da forstår de ingen ting, ikke sant?(...). Eller hvis jeg er i Tyrkia, og jeg bruker tyske ord, og det er det jo ikke alle som forstår” (Arsi).

Kreolspråket virker inkluderende og ekskluderende, og forsterker grensen rundt informantenes fellesskap bestående av ”oss-tyrkere”. Språket er identitetsbyggende, og på samme måte som ideen om en autentisk identitet handler om grenser til andre identiteter, skaper også den hybride identiteten grenser. I tillegg styrker det informantenes følelse av å tilhøre Kreuzberg, som er plassert midt i mellom det tyske og tyrkiske verden.

6.8 Oppsummering og avrunding

I dette kapittelet har jeg hatt som mål å se nærmere på hvordan informantene forstår seg selv og hvordan de konstruerer sin egen identitet. Teoretisk argumenterer jeg for at medlemmer i diaspora inkluderer stedet hvor de bor i sine liv og i identitetskonstruksjon (jf. kap. 1.2). Med dette som utgangspunkt har jeg i kapittelet fokusert på hvordan informantene inkluderer sted i sin forståelse av seg selv, og hvordan de kommuniserer med andre mennesker og fellesskap i produksjon av identitet.

Analysen i kapittelet viser at informantenes følelse av å delta i et forestilt fellesskap bestående av ”oss tyrkere”, er sentralt i deres identitetskonstruksjon. Dette fellesskapet bygger på relasjoner til hjemlandet Tyrkia, samtidig som det bygger på en opposisjon til det tyske samfunnet, eller ”de andre”. Denne relasjonen får også en romlig referanse når informantene opplever en tilhørighet og at identifiserer seg *med* Kreuzberg, og *mot* ”østen”. Relasjonen mellom ”her” og ”der borte” styrker informantenes positive selvbilde, hvor de opplever å ha en kollektiv identitet i identitetsmessig og romlig avstand fra det tyske identiteten.

Identitet er også noe dynamisk, som skapes og endres i forhandling med omgivelsene. Dette var tydelig i informantenes fortellinger om møtet med hjemlandet Tyrkia. I Tyrkia blir de sett på som ”tysklending”, der konnotasjonen til begrepet er en som har forlatt sin opprinnelige tyrkiske identitet til fordel for en tysk identitet. Denne opplevelsen gjør at tyrkerne erkjenner at deres tyrkiske identitet er modifisert av deres hverdag i Tyskland, og at deres identitet ikke er rent tyrkisk, men heller en blanding. De har en bindestreksidentitet og en hybrid identitet.

Det kan se ut som om informantene har gjennomgått en identitetsutvikling, fra å være i besittelse av en ren autentisk tyrkisk identitet, via en både-og løsning med bindestreksidentitet, til en kreolisering. Et viktig poeng her er at identitet ikke er noe statisk, men noe som kontinuerlig endres og konstrueres i relasjon til omgivelsene. De ulike identitetene er derfor ikke gjensidig utelukkende, men noe informantene kan kombinere og veksle mellom. Felles for de alle er at de identifiserer seg *med* Kreuzberg. Det betyr at selv om informantene beskriver en frustrasjon i forhold til å verken høre hjemme i Tyskland eller i Tyrkia (jf. kap. 1.1), opplever de at deres identitet hører hjemme i Kreuzberg.

Analysen i kapitlet har vært et ledd i å skape forståelse for hvordan informantene knytter relasjoner til nabolaget i Kreuzberg og hvordan slike relasjoner er sentrale i produksjon av mening og territorialitet (jf. kap. 1.3). Samtidig inkluderer slike relasjoner praksis. For å komme nærmere inn på hvordan sted er en inkludert dimensjon i deres hverdagslige liv, vil derfor forholdet mellom praksis og sted analyseres nærmere i det neste kapitlet.

Kapittel 7 Sosial praksis og normativ geografi i Kreuzberg

7.1 Innledning

I de to foregående analysekapitlene ble det tydelig at nabolaget i Kreuzberg er sentralt både i informantenes produksjon av et tyrkisk fellesskap og i deres identitetskonstruksjon. Å bosette seg sammen, samt å komme dit for å arbeide er sentralt i deres produksjon av et økonomisk, sosialt og kulturelt fellesskap (jf. kap 5). Det betyr at selv om informantene beskriver en følelse av verken å høre hjemme i Tyskland eller Tyrkia, er Kreuzberg et sted de identifiserer seg *med* (Rose 1995).

Relasjoner mellom mennesker og sted inkluderer også praksis. Å identifisere seg med sted, kan bygge på erfaringer og praksis tilknyttet stedet. I dette kapittelet vil jeg derfor se nærmere på relasjoner mellom praksis og sted. Cresswell hevder at menneskers praksis både gir mening til sted, samtidig som sted påvirker menneskers bruk og handlinger. Det betyr at praksis inkluderer makt. I kapittelet vil jeg derfor se nærmere på hvordan makt og dominans er inkludert i tyrkernes sosiale praksis.

Metoden for å studere forholdet mellom praksis, sted og makt, er ifølge Cresswell å fokusere på *transgresjon*, som er hendelser som oppleves som upassende på steder:

”The labeling of actions as inappropriate in the context of a particular place serves as evidence for the always already existing normative geography” (Cresswell 1996:10).

Transgresjon synliggjør hva som oppleves som ”normalt” og hvordan steders mening påvirker og kontrollerer menneskers praksis. For å kunne studere hvordan tyrkerne inkluderer sted i deres sosiale praksis, og hvordan makt er inkludert i ”det normative landskap”, vil jeg først i kapittelet se på transgresjon. Deretter vil jeg komme nærmere inn på andre menneskers praksis i Kreuzberg.

7.2 Transgresjon

Analysen i kapittel 5 gjorde det tydelig tyrkerne i Kreuzberg beskriver seg som en del av et *community* som gir en følelse av trygghet og frihet fra undertrykkelse (Valentine 2001b). Kreuzberg er et sted de identifiserer seg med og hvor verden fremstår som trygg og forutsigbar. Parallelt med dette opplever informantene at livet i Kreuzberg kan være begrensende. Dette kommer spesielt til syne i informantenes fortellinger om hvordan Kreuzbergs normative regler definerer praksis som *out of place*. Dette vil jeg illustrere med hjelp av to eksempler på transgresjon.

Transgresjon 1: En praksis "out of place"

Semira er en ung tyrkisk kvinne, som bor i Kreuzberg. Semira forteller at hun for noen år siden hadde en tysk mannlig kjæreste, og til tider kunne dette være problematisk:

"Skal jeg fortelle om noe som skjedde en gang? (...) en gang vi skulle på kafé ville de ikke betjene oss. Eller først spurte de oss hva vi ville ha å spise og drikke og sånn, men da de oppdaget at vi var kjæresten, overså de oss helt" (Semira).

Semira og hennes tyske kjæreste gjorde noe som ble sett på som upassende i Kreuzberg. De krysset moralske og kulturelle grenser og deres praksis hører ikke hjemme i Kreuzberg, eller er *out of place* (Cresswell 1996). Samtidig viser også deres transgresjon hva som er passende eller riktig adferd i Kreuzberg, nemlig at tyrkiske kvinner bør ha tyrkiske kjæresten eller ektefeller.

Gjennom tyrkernes produksjon av et sosialt, kulturelt og økonomisk fellesskap (jf. kap. 5) har tyrkerne over tid etablert egne premisser for valg av handling og for å bedømme andre sine handlinger. De har skaffet seg makt til å definere hva som er bra og riktig praksis, eller makt til å produsere en ideologisk dimensjon ved stedet (Cresswell 1996, jf. kap. 3.5). Videre har de ideologiske dimensjonene bestemte normative forventninger knyttet til seg, og i det øyeblikket noen velger en annen praksis, slik Semira gjorde da hun gikk på kafé sammen med sin tyske kjæreste, brytes de normative forventningene. Og fordi dette blir oppfattet som en trussel mot

den normative geografien, blir Semira og hennes kjæreste møtt med sanksjoner i form av at de blir oversett av personalet på kafeen.

Samtidig som den ideologiske dimensjon ved Kreuzberg gir en forestilling om at det er usømmelig og galt at tyrkiske kvinner har tyske mannlige kjæresten, er situasjonen omvendt for tyrkiske menn. Å ha en tysk kvinnelig kjæreste er for tyrkiske menn vanlig og akseptert, og gir nærmest en motsatt status. Men når det er snakk om ekteskap forteller de unge tyrkiske mennene at de vil gifte seg med en tyrkisk kvinne (Felix, nøkkelinformant, vedlegg 3).

Andre informanter forteller også historier som illustrerer det samme som Semira sin fortelling, nemlig at det blir sett på som upassende og galt for tyrkiske kvinner å ha tyske mannlige kjæresten. Filiz er en av de kvinnelige informantene som forteller om dette:

”En gang, da jeg ville irritere de hjemme, sa jeg på tull at jeg hadde fått en tysk kjæreste. Det ble masse bråk og jeg sa: ”Ok, det er bare tull!”. Jeg vet hva mine foreldre mener og jeg gjør som de sier, selv om det irriterer meg av og til” (Filiz).

Erfaringer fra det å virkelig ha hatt en tysk kjæreste er noe som de færreste av de tyrkiske kvinnelige informantene kan fortelle om. Grunnen til at Semira faktisk har hatt en tysk kjæreste, i motsetning til for eksempel Filiz, er at Semira har en annen posisjon i det tyrkiske miljøet enn de fleste tyrkiske kvinner i Kreuzberg har. Semira har blant annet, til tross for at hun er ung og ikke gift, flyttet hjemmefra. Hun tar også høyere utdanning ved Universitetet i Berlin. Semira kan knyttes til den gruppen tyrkere i Tyskland Hanhörster (2001) kaller for *”The upwardly mobile turkish middle class”*, som i større grad er assimilert inn i det tyske samfunnet og som er løsrevet fra det tyrkiske samfunnet og normsystem. Denne posisjonen gir Semira en faktisk mulighet til å utfordre og stille spørsmål med ”normalen” i den tyrkiske miljøet i Kreuzberg, og har gitt henne erfaringer fra det å faktisk overskride kulturelle og moralske grenser.

Den samme muligheten og erfaringen har ikke Filiz. Selv om hun forteller at hun spøker med at hun har fått en tysk kjæreste, er dette noe hun reelt sett aldri kunne ha hatt:

”Jeg? Nei, nei, aldri! Hvis foreldrene mine hadde oppdaget det ville jeg blitt sendt til Tyrkia for alltid. Jeg overdriver kanskje, men skjønner du?” (Filiz).

Filiz vet at foreldrenes normer og regler og de tyrkiske verdier i Kreuzberg ligger som premissleverandør til å vurderer praksis, og at det ikke ville være akseptert om hun fikk en tysk mannlig kjæreste. Derfor er dette heller ingen reel problemstilling for Filiz. Filiz ønsker, på samme måte som de andre tyrkerne, å holde seg innenfor de etablerte normene i det tyrkiske fellesskapet i Kreuzberg. Dette fordi fellesskapet gir en hjemmefølelse, til tross for at de er borte fra hjemlandet (jf. diaspora, kap. 3.3). Og Kreuzberg er et sted de identifiserer seg *med* (Rose 1995, jf. kap. 6). For å beholde sin posisjon eller for å være *in place* i Kreuzberg er Filiz avhengig av en sosial og kulturell godkjenning i det tyrkiske miljøet. Hun velger derfor en praksis som er innenfor den ideologiske dimensjon og ikke bryter med forventningene knyttet til praksis i Kreuzberg.

Transgresjon handler også om å overskride geografiske grenser. Å bevege seg bort fra steder, synliggjør makten til den ideologiske dimensjonen ved sted. Dette er en form for transgresjon som kommer til syne i informantenes fortellinger om reisen ut av Kreuzberg.

Transgresjon 2: Reisen ut av Kreuzberg

Kreuzberg blir av informantene beskrevet som et nabolag med klare normative forventninger og en sterk sosial kontroll:

”Kom her, jeg skal fortelle noe. I fjor tok jeg piercing [hull eller ring] i nesen. Jeg hadde tenkt på det lenge, og da foreldrene mine var i Tyrkia (...) gjorde jeg det sammen med en venninne. Like etter traff jeg en slektning, og han spurte: ’Hvordan går det?’ Jeg sa: ’Det går bra’, mens jeg forsøkte å skjule piercingen. Neste dag

ringte mamma, og sa: 'Ta ut persingen!'. Jeg mener, hallo, de var i Tyrkia! Det sprer seg så fort!' (Filiz).

Samtidig som felles moralske og normative regler kan gi tyrkerne en følelse av medlemskap i et meningsfullt fellesskap, kan dette fellesskapet virke begrensende på ens egne handlingsmuligheter. På den ene siden ønsker informantene en godkjenning fra det tyrkiske miljøet, mens de på den andre siden ønsker å komme seg "ut", i frihet fra Kreuzberg moralske normer:

"Hvis man gjør noe man ikke skal, da blir det bare bla-bla, og masse rykter. Skjønner du? Tro meg, jeg har av og til lyst til å flytte" (Filiz).

For tyrkerne i Kreuzberg er det vanskelig å flytte ut av Kreuzberg. Både fordi det er vanskelig å flytte ut av det segregerte nabolaget og få innpass i det tyske samfunnet (Wessel 1997), og fordi de ønsker å være en del av det tyrkiske fellesskapet som er sentralt i deres identitetsproduksjon (jf. kap. 6). Likevel har de et ønske om å få et pusterom fra samfunnet hvor "alle kjenner alle":

"Det som er positivt her er at alle kjenner alle. Det som er negativt er at hvis du vil gjemme deg, så går det ikke" (Saniye).

Spesielt de yngre informantene beskriver et ønske og behov om et pusterom fra Kreuzbergs moralske orden og tvingende ideologi. Løsningen på dette er ikke å flytte, men heller å snakke om, og reise bort fra Kreuzberg til steder "der ute". Men det er langt fra alle stedene "der ute" som er like aktuelle, heller tvert i mot. Berlin og Tyskland generelt blir av informantene først og fremst representert som et sted for de "ekte tyskerne", som et sted hvor de er fremmed eller *out of place*. Det er også et sted de identifiserer seg i *mot* (Rose 1995, jf. kap. 6). Likevel er det ett sted i Berlin informantene snakker om og som har stor tiltrekningskraft. Dette er området rundt den kjente handlegaten Kurfürstendamm, eller Ku'damm som den ofte blir kalt. I denne gaten ligger fasjonable butikker og restauranter, og "vestens handlesenter" (*Kaufhaus des Westens*) eller KaDeWe. Område og gaten tilbyr noe annerledes, noe som skiller seg fra Kreuzberg:

”Ku’damm er kult! (...) jeg liker meg der, det gjør vennene mine også. Vi reiser dit, tar bilen og kjører opp og ned gaten. Eller vi går på kafé... Det er veldig bra der, masse folk og... jeg liker det stedet!” (Kadir).

Kadir viser meg et bilde som han har lagret på mobilen sin (jf. kap. 4.5). Bilde viser bilde av en mørkeblå Mercedes og han forteller at dit kan han reise sammen med vennene sine og kjøre opp og ned i gaten. Representasjonene av Ku’damm som noe eksotisk, spennende og ”kult” skiller seg fra tyrkernes representasjoner av andre steder i Tyskland og Berlin. Til tross for at Ku’damm er et tysk sted og en bydel hvor majoriteten er tyske, er det et sted informantene forteller at de liker. Det er et sted de vil reise til og som har stor tilrekningskraft på tyrkerne. Grunnen til dette kan ligge i at gaten fremstår som ”Vestens rikdom” og har høy status og er noe de ønsker å identifisere seg *med* (Rose 1995). I tillegg er det et sted som besøkes av mange ulike mennesker, slik som turister eller andre mennesker med utenlandsk opprinnelse:

”Ku’damm er fint, jeg liker Ku’damm. Hvorfor det er annerledes der? Nei, klart det er annerledes der! Jeg vet ikke, men til vesten kommer alle slags mennesker, og der er det samme om du er tyrker eller sånn” (Pinar).

Ku’damm representeres som et sted hvor det er mulig å være anonym og hvor det er mindre sjanse for å møte på rasisme. I motsetning til ”østen” er det ikke et uttrykt sted, men heller et spenningsmoment og et frirom fra Kreuzbergs begrensinger og strenge moralske regler.

Informantenes kategorisering av Ku’damm som frihet og ”kult” står i et motsetning til Kreuzberg som bergrensende sted. Denne formen for romlig kategorisering, hvor stedene settes opp mot hverandre i binære opposisjoner, er en måte å danne stedsmyter eller *place images* som Shields (1991) kaller det. På samme måte som Kreuzberg defineres som et trygt sted i relasjon til ”østen” som et uttrykt sted (jf. kap. 6.3), er deres ønske om å reise til Ku’damm skapt i spenningsmomentet mellom Kreuzberg som kjedelig og Ku’damm som spennende.

Informantenes ønske om å reise til Ku’damm illustrere også maktdimensjonen ved det normative landskapet i Kreuzberg. Cresswell (1996) påpeker at maktdimensjonen ved

sted påvirker menneskers praksis på sted. Dette komme til syne når andre mennesker, slik som andre migranter eller tyskere, tilpasser seg tyrkernes sosiale praksis.

7.3 Praksis i det normative landskapet

Cresswells begrep om normativ geografi handler om makt. Makt til å skape forventninger og legge premisser for de moralske kodene for bruk av rommet, eller makt til å sette likhetstegn mellom visse typer praksis og sted. Det betyr at noen handlinger fremtrer som normale og riktige, mens annen praksis ikke hører hjemme og er unormal og upassende, slik de to foregående eksemplene har vist.

Maktdimensjonen i Cresswells begrep om det normative landskap handler også om hvordan andre mennesker opplever sted og endrer praksis for å få en moralsk aksept på stedet. I dette avsnittet vil jeg analysere dette nærmere med utgangspunkt i fire eksempler på praksis.

Praksis 1: Ercan fremstår som muslim og tyrker

Ercan bor i Tempelhof, en bydel sørvest for Kreuzberg. Hver dag kommer han til Kreuzberg for å arbeide. Ercan tilhører den kategorien tyrkere som til tross for at han ikke bor i bydelen, deltar i det økonomiske fellesskapet blant tyrkerne i Kreuzberg (jf. kap. 5.4). I Kreuzberg driver Ercan sin egen gullsmedforretning, hvor han lager og selger smykker som er tilpasset markedet i Kreuzberg:

”Tyrkiske varer har 22 karat. Hvis (...) tyrkere kommer inn, så sier de ’14 karat? Det vil ikke jeg kjøpe, det er ikke ordentlig gull’. Saken er, det er tradisjon” (Ercan).

Ercan selger varer som blir etterspurt av tyrkere i Kreuzberg. Han selger blant annet smykker og kjedeanheng som symboliserer koranen, smykker med halvmåne og stjerne som symboliserer det tyrkiske flagget, og smykke med en grå ulv, som er kjennemerke til den nasjonalistiske partiet i Tyrkia.

Ercans deltakelse i det tyrkiske økonomiske, kulturelle og sosiale fellesskapet i Kreuzberg skiller seg fra de andre informantene. Ercan er egentlig ikke tyrker. Han er

armener, og er kristen (jf. kap. 4.6). Likevel ønsker han å fremstå som tyrker og som muslim:

”Hvis folkene her hadde visst hvem jeg egentlig er og hvilken religion jeg har, ville det gitt 100 prosent ulemper for meg ” (Ercan).

Armenere er, som allerede nevnt, en undertrykt minoritetsgruppe i Tyrkia. Likevel velger Ercan, til tross for sin opprinnelse, å delta i det tyrkiske fellesskapet og i produksjonen av økonomisk, sosial og kulturell kapital (Bourieu 1986).

Ercan sin praksis er et eksempel på hvordan tyrkernes moralske koder påvirker andre mennesker, slik som mennesker med en annen etnisk og religiøs tilhørighet. Ercan ”leser” Kreuzberg som tyrkisk og som muslimsk, og driver butikken sin etter disse prinsippene. Dette gjør at han får en kulturell og moralsk godkjenning av det tyrkiske miljøet og slik få innpass til å selge varene sine.

Eksempelet med Ercan betyr ikke at tyrkerne har kontroll over alle menneskene og deres praksis i Kreuzberg. Ut i fra Masseys begrep om ”møtested” (1995), er steder satt sammen av ulike mennesker, og deres praksis og mening. Hva som defineres som riktig og sømmelig adferd på steder kan derfor variere, og i Kreuzberg eksisterer det ulike normative geografier. Samtidig viser Ercans praksis at tyrkernes normative landskap står i en dominerende posisjon i nabolaget, og hvis en ønsker innpass i, eller en sosial og kulturell godkjenning fra det tyrkiske fellesskapet, må en velge en praksis som ikke representerer en trussel mot den moralske orden på stedet. Ercans praksis illustrere hvordan mennesker ”leser” steders mening, samt hvordan sted representerer en maktdimensjon.

Praksis 2: Tyskere tilpasser seg det normative landskapet

Det finnes også eksempler på tyskere som ønsker innpass i det tyrkiske miljøet i Kreuzberg. Et eksempel på dette er Felix. Felix er tysk (nøkkelinformant, vedlegg 3) og jobber til daglig i den tyrkiske sportsklubben *Türkiyemspor* (”Min tyrkiske sport”):

”Jeg kjenner det landet [Tyrkia] ganske godt. Jeg har selv bodd der, og reist mye

rundt (...) Det var av ren interesse. Jeg har faktisk lært meg tyrkisk ganske bra... ja, i jobben min. Jeg ble liksom bare nødt til det etter hvert, he-he!” (Felix).

Felix har lært seg tyrkisk for å kunne arbeide i den tyrkiske fotballklubben i Kreuzberg. Til tross for at tyrkerne er en minoritet i Tyskland, er tyrkerne blitt en majoritet i sitt eget nabolag (jf. kap. 5.5). Det finnes også eksempler på at tyske institusjoner har gjort det samme.

Praksis 3: Institusjoner tilpasser seg det normative landskapet

Det er ikke bare enkeltpersoner som tilpasser seg tyrkernes aktive tilstedeværelse i nabolaget i Kreuzberg. Også tyske institusjoner, som skolen og helsevesenet, tar opp i seg tyrkernes stedsspesifikke praksis. Et eksempel på dette er det tyske statlige sykehuset som ligger sentralt i Kreuzberg, like ved Kottbusser Tor. På dette sykehuset står skiltene, som ”Velkommen” eller ”Røntgenavdelingen” både på tysk og på tyrkisk. Det samme er det med skjema eller papirer som skal fylles ut, hvor en kan velge mellom tyrkisk og tysk. Det er også leger og sykehuspersonell som snakker tyrkisk. Til tross for at Kreuzberg er en bydel hvor også andre migranter bor, er det tyrkiske språket blitt en del av den formelle praksisen på sykehuset.

Et annet eksempel er den tyske skolen i Kreuzberg. Tyske myndigheter har som mål at det tyske språket skal være hovedspråk i undervisningen, og for å sikre dette har de innført en regel der andelen elever med utenlandsk opprinnelse ikke skal overskride 30 prosent. Likevel blir praksisen annerledes i Kreuzberg. Ved for eksempel Jens-Nydahl barneskole i Kreuzberg, er andelen utenlandske barn 94 prosent. Fru Seidel (nøkkelinformant, vedlegg 3) forteller:

”De fleste elevene her er tyrkere og arabere. Kun 6 prosent er tyske. Selv om loven krever noe helt annet, så blir det ikke sånn i virkeligheten. Andelen utenlandske elever gjenspeiler befolkningen her i Kreuzberg”.

Tyrkernes tilstedeværelse og opphopning i nabolaget påvirker undervisningsspråket. Selv om mange av barna er født og oppvokst i Tyskland, er de ofte vant til å snakke morsmålet sitt hjemme. Og til tross for at de møter krav i skolen om å snakke tysk, er

det mange som kontinuerlig veksler mellom de to språkene (jf. kap. 6.7). Dette skaper et behov for lærere som snakker flere språk, og da spesielt lærere som også snakker tyrkisk (Fru Seidel, nøkkelinformant, vedlegg 3).

Skolen og sykehuset, som begge er representanter for det tyske samfunnet og myndigheter, tilpasser seg eller ta opp i seg tyrkernes praksis. De har leger og sykehuspersonale og lærere som behersker tyrkisk, og de har skjema og skilt på tyrkisk. De godtar også at andelen elever med utenlandsk opprinnelse er langt høyere enn det loven tilsier. Praksisene er alle blitt en del av den etablerte ”normalen” i Kreuzberg.

Praksis 4: Kommersielle selskaper ønsker innpass

Tyske kommersielle selskaper som ønsker innpass hos den tyrkiske befolkning. Det tyske telefon- og mobilselskapet *Deutsche Telekom* reklamerer og gir ut informasjonsbrosjyrer både på tysk og på tyrkisk (figur 7.1).

Figur 7.1 Det tyske telefonselskapet *Deutsche Telekom* gir ut reklamebrosjyrer på Tyrkisk.

Det tyske telefonselskapet *Deutsche Telekom* reklamerer på tyrkisk for ”Supergunstig ISDN- abonnement”. Brosjyren står skrevet på tyrkisk og viser en tyrkisk familie. Det samme gjør Berlins kollektivtransportselskap *BVG* (figur 7.2).

Figur 7.2 Berlins kollektivtransportselskap *BVG* reklamerer på tyrkisk.

Kollektivtransportselskapet *BVG* reklamerer for at ”det lønner seg”. Felles for de to selskapene *BVG* og *Deutsche Telekom*, er at de gjennom å reklamere på tyrkisk ønsker innpass i det tyrkiske kundemarkedet. De har bilder av tyrkiske personer i reklamen og skriver reklameteksten på tyrkisk, og velger på den måten en praksis som er velkommen og er ment å appellere hos den tyrkiske befolkningen. Selskapene spiller på tyrkernes verdier og språk, eller etter deres regler. Slik vil de oppnå en godkjenning hos den tyrkiske befolkning, uten å fremstå som fremmed i deres normative landskap.

Reklameplakatene strekker seg også utenfor *Kreuzbergs* grenser. *BVG* bruker sin reklame, både på tysk og på tyrkisk, i hele Berlin, og *Deutsche Telekom* reklamerer i hele Tyskland. Reklameplakaten på figur 7.2 er for eksempel hentet fra bydelen *Mitte*. Tyrkerne i *Kreuzberg* deltar i et utstrakt fellesskap eller *community*, som krysser *Kreuzbergs* grenser (Valentine 2001b). Dette illustrerer tyrkernes aktive tilstedeværelse i Berlin og i Tyskland, og deres arbeid for å markere egen kultur og kjempe for egne interesser og rettigheter. Tyskerne og andre migranter spiller på tyrkernes sosiale praksis, for slik å få innpass i deres økonomiske og kulturelle fellesskap.

7.4 Oppsummering og avrunding

Målet med dette kapitlet har vært å forstå tyrkernes sosiale praksis i Kreuzberg. Med utgangspunkt i Cresswells begrep om transgresjon viste informantenes fortellinger hvilke føringer og begrensinger som ligger i de moralske kodene og den ideologiske dimensjon som er knyttet til Kreuzberg. Deres erfaringer med praksis som defineres som *out of place* og deres fortellinger om reisen ut av Kreuzberg, illustrerte både hvordan meningen til sted ”leses”, samt makten som ligger i det normative landskapet.

Den normative geografien i Kreuzberg påvirker også andre mennesker og deres praksis i bydelen. Fortellingen til Ercan illustrerer nettopp dette. Til tross for at Ercan er armener og kristen, velger han å fremstå som muslim og som etnisk tyrker for å få innpass i det økonomiske fellesskapet mellom tyrkerne i Kreuzberg. Det samme viste eksemplene med tyske institusjoner og selskaper. Selskaper som *BVG* og *Deutsche Telekom* tilpasser seg den tyrkiske befolkningen, og velger en praksis som ikke fremstår som fremmed i deres normative landskap.

Samtidig peker Cresswell (1996) på, at mennesker bruker steder på ulike måter og at det finnes flere normative geografier på et sted. Likevel fremstår den tyrkiske praksis som dominerende i nabolaget i Kreuzberg. Deres ideologiske dimensjon er kommet i en hegemonisk posisjon, hvor de har makt til å påvirke andre sin bruk av dette stedet.

Tyrkernes praksis og deres dominerende posisjon er også svært sentralt i produksjonen av territorialitet. Deres relasjoner til sted, både i form av praksis og identitet, kan også sees i lys av teori om territorialitet. Samspillet mellom identitetskonstruksjon, sosial praksis og produksjon av territorialitet vil derfor bli analysert nærmere i neste kapittel.

Kapittel 8   Produksjon av territorialitet i Kreuzberg

8.1   Innledning

De tre foregående analysekapitlene har sett på ulike sider ved informantenes liv og praksis i Kreuzberg. I kapittel 5 var fokuset rettet mot hvordan tyrkerne bruker nabolaget i produksjonen av et tyrkisk fellesskap i avstand fra det tyske samfunnet. Dette fellesskapet er svært viktig i informantenes identitetskonstruksjon, slik vi så i kapittel 6. Relasjonen mellom ”oss” og ”de andre” styrker deres opplevelse av å identifisere seg *med* Kreuzberg, hvor også deres praksis hører hjemme. I kapittel 7 så vi at tyrkere knytter moralske koder og til bruken av nabolaget i Kreuzberg.

Tema for dette siste analysekapittelet er territorialitet. I innledningskapittelet ble det argumentert for at relasjoner mellom mennesker og sted også kan inneholde makt; makt til å kontrollere sted, og makt til å gjøre steder til sine egne (Ellingsen 2002). I dette kapittelet vil jeg, med utgangspunkt i de tre foregående analysekapitlene, se nærmere på hvordan tyrkere produserer og reproducerer territorialitet. Kapittelet vil også ta opp spørsmålet om hvorfor tyrkerne har en territoriell adferd (jf. kap 1.3).

For å analysere produksjon av territorialitet er det relevant å se nærmere på hvordan Kreuzberg kan forstås som et *begrenset sted*, som tyrkerne har gjort krav på (Crouch 1994, Storey 2001). Videre vil jeg i kapittelet komme inn på hvordan tyrkerne har makt til å produsere territorialitet, og hvordan de produserer og reproducerer territorialitet.

8.2   Territorialitet i Kreuzberg

Blant informantene i Kreuzberg eksisterer det ulike meninger om Kreuzberg er et begrenset sted eller territorium, og om tyrkerne utøver territorialitet:

”Altså, egentlig, så kommer alle hit. Det er ’multikulti’ her (...). Alle kommer, arabere, tyrkere, albanere, grekere, tyskere.... afrikaner, egentlig alle” (Pinar).

”De som ikke liker oss, de kommer ikke... De konservative tyskerne, de ekte tyskerne, de kommer ikke. De liker seg ikke her, og kommer heller ikke” (Hakan).

Innad i det tyrkiske fellesskapet blir Kreuzberg i noen tilfeller definert som territorium, mens i andre tilfeller ikke. Ifølge Sack er denne vekslingen sentralt i menneskers produksjon av territorialitet. Territorialitet er en strategi som produseres under bestemte forhold og tjener bestemte formål (1986, jf. kap 3.6). Territorialitet som strategi vil derfor kunne variere, etter for eksempel opplevelsen av å være truet, eller etter ønske om å utøve kontroll. Innad i det tyrkiske fellesskapet varierer oppfattelsen av Kreuzberg som et territorium, alt etter om informantene opplever at de er akseptert eller truet. I enkelte tilfeller er informantene mindre motivert for å beskytte seg og sitt sted:

”Altså, Kreuzberg er blitt ganske berømt, ikke sant? Alle kommer hit, og de vet at... Jeg mener at når de kommer her, så vet de at det er mange utlendinger her, mange forskjellige utlendinger. Og det er fint. Det er mye liv og røre her, alt mulig er blandet sammen. Det er kaotisk liksom” (Filiz).

Informantenes beskrivelse av Kreuzberg som berømt og nærmest som populært i det tyske samfunnet, skiller seg fra slik informantene tidligere i oppgaven beskriver sin popularitet i det tyske samfunnet:

”Tyskere synes vi kommer fra et dritt land. (...) de ser på oss som skrekkelige mennesker, som barbarer. De synes de er bedre enn oss” (Etem).

Selv om informantene i enkelte tilfeller beskriver seg selv som populære, både blant tyskere og andre migranter, føler informantene seg først og fremst fremmed eller *out of place* i det tyske samfunnet. Som vi har sett i de foregående analysekapitlene er denne følelsen helt sentral i for eksempel deres dannelse av fellesskap i avstand fra det tyske samfunnet (jf. kap.5) og i deres identitetkonstruksjon (jf. kap. 6).

Det betyr at selv om informantene forteller at Kreuzberg også er et sted hvor andre mennesker bor og hvor andre migranter deltar i dannelsen av et etnisk segregert nabolag (jf. kap. 2), er ikke andre migranter inkluderte i informantenes fortellinger om

fellesskapet der ”*alle kjenner alle*”. Heller ikke er de inkludert i deres identitetkonstruksjoner, til en felles ”innvandreridentitet”. Opplevelser av å være truet og diskriminert av det tyske samfunnet gjør at tyrkerne danner et tyrkiske fellesskap i avstand til det tyske samfunnet. I disse tilfellene representeres Kreuzberg som et *begrenset sted* eller et territorium, tilhørende det tyrkiske fellesskapet.

Ifølge Crouch (1994) vil produksjon av territorialitet gjøre at steder utvikles til spesielle steder som skiller seg fra andre steder. For å forstå hvordan Kreuzberg kan defineres som et territorium som tyrkerne har gjort krav på, kan det derfor være nyttig å se på hvordan nabolaget i Kreuzberg er et spesielt sted.

8.3 Kreuzberg som et spesielt sted

Produksjon av territorialitet handler om den dagligdagse bruken av steder og etablering av handlingsmønster (Ellingsen 2002). Et eksempel på et slikt handlingsmønster er tyrkernes måte å kjøpe og selge varer på:

”Vi roper prisene.... for å få oppmerksomhet. Det er liksom vår ’handelsfilosofi’. Det er sånn vi gjør det” (Seyran).

”Om folk vil prute? Ja, kart det! Det hører jo til” (Ercan).

Pruting, og bruk av rop for å lokke til seg kunder, er en vanlig og dagligdags praksis i tyrkiske butikker og på markeder i Kreuzberg. Samtidig skiller deres ”handelsfilosofi” fra det som ellers er vanlig utenfor nabolaget i Kreuzberg. En tysk kunde på markedet i Kreuzberg illustrerer dette slik:

”Hvis du har vært på ferie i Tyrkia eller sånn, vil det minne deg om det (...). Hva jeg mener? Denne invitasjonen, den vennligheten; ’Kom her.. fint stoff, gode grønnsaker, gode epler!’. På den måten... Det er alltid fullt her... mye lyder og bråk”.

Figur 8.1 Handel på markedet (illustrasjonsfoto)

Tyrkernes måte å kjøpe og selge varer på kan knyttes til det Crouch kaller for sammenhengende aktive adferdsnormer. Deres ”handelsfilosofi” viser hvem de er og er et uttrykk for deres kulturelle identiteter. Samtidig overskrider tyrkerne det som er ”normalen” utenfor Kreuzbergs grenser (jf. Cresswell 1996). Kreuzberg er slik sett et *begrenset sted* hvor deres bruk av stedet gjør at Kreuzberg skiller seg fra andre steder (Crouch 1994). Dette påvirker også andre mennesker og deres praksis (jf. kap. 7). En tysk kunde som handler i Kreuzberg forteller:

”Hvis du ikke vil handle så mye, synes de [selgerne] det er litt irriterende. 50 cent er liksom for lite for dem.... det er nesten umulig å gå herfra med bare noen få varer”.

Tyske kunders måte å handle varer på hører ikke hjemme, eller er *out of place* i tyrkiske butikker og på markeder i Kreuzberg. Tyske kunder blir nærmest besøkende eller turister i sitt eget land, hvor de ikke kjenner språket og mangler deres sosiale og kulturelle kunnskap eller deres ”handelsfilosofi”. Likevel påvirker dette de tyske kundene, og som en tysk kunde sier; *”De får deg alltid til å kjøpe mer”.*

Sack sin tilnærming til begrepet territorialitet handler ikke kun om hva territorialitet *er*, men også hvordan det virker på mennesker. Et av de sentrale punktene i

territorialitet er at det påvirker og kontrollerer andre mennesker og deres bruk av sted. Dette skjer gjennom å klassifisere sted og etablerer grenser mellom det som er innenfor og det som er utenfor (1986, jf. figur 3.2). Tyrkerne klassifiserer sted gjennom sine hverdagsaktiviteter. Som vi så i kapittel 7, har de etablert en ideologisk dimensjon og en normativ geografi som klassifiserer Kreuzberg som et tyrkisk sted. De produserer forventninger om hvilken praksis som er inkludert og hvilke som er ekskludert eller *out of place*. Dette påvirker tyske kunder til å ta opp i seg tyrkernes normer og moralske koder for praksis. Det sammen gjør andre migranter, slik vi så i eksempelet med Ercan (jf. kap 7.3). Han velger å ta opp i seg tyrkernes sosiale praksis for å få innpass i deres økonomiske og kulturelle fellesskap.

Crouch (1994) peker på at kulturelle identiteter og praksisformer skaper visse fysiske markeringer på sted. Det samme kan sies om tyrkernes praksis i Kreuzberg. Deres bruk av nabolaget i Kreuzberg gir et materielt utfall i form av blant annet tyrkiske butikker og tyrkiske markeder i gatene (figur 8.2 og 8.3).

Figur 8.2 Tyrkisk fiskebutikk

Figur 8.3 Tyrkisk marked

Det materielle utfallet av tyrkernes bruk av nabolaget i Kreuzberg, gjør nabolaget til et annerledes sted og markerer et skille fra andre steder utenfor. Det fysiske uttrykket, slik som tyrkiske skilt på butikkene, kan også forstås som et tegn. Et tegn er noe vi kan oppfatte, og står for noe annet, slik et uttrykk står for et innhold (Heradstveit & Bjørge 1987, jf. kap. 4.4). De tyrkiske skiltene på butikkene, prutingen på markedet, og bruken av det tyrkiske språket blir for eksempel av tyske kunder tolket som tegn for det tyrkiske livet i Kreuzberg:

”Dette er et tyrkiske marked, bare språket forteller deg det... Kreuzberg er som ’Lille Istanbul’ ”.

Tegnene forteller mer enn at dette er et sted hvor en kan få kjøpt tyrkiske varer. Etableringen av butikker og næringsvirksomheter er materialisert tegn på det tyrkiske fellesskapet i Kreuzberg, og produksjonen av økonomisk, kulturell og sosial kapital (jf. kap. 5). Det er et tegn på det tyrkiske livet og på at de har produsert det som kalles for ”Lille Istanbul”:

”Tidligere var det bare tyske butikker her, men nå, nå ser du kun tyrkiske, ikke sant? Vi har tatt over. I stedet for at vi jobber hos tyskerne, så jobber de hos oss” (Berna).

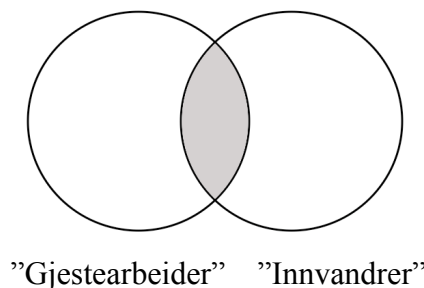
Tegnene i Kreuzberg gir en mening til tyrkernes liv og praksis i nabolaget. De påvirker praksis, og opprettholder og reproducerer tyrkernes praksis og deres fellesskap. De fysiske karakteristikkene markerer samtidig en grense for hvor territoriet starter og hvor det begynner. Tyrkernes territorium i Kreuzberg er avgrenset til nabolaget i Kreuzberg. Her er deres tyrkiske hybride identitet inkludert og her står deres ”handelsfilosofi” i en hegemonisk posisjon. Det betyr ikke at Kreuzberg som territorium er et fysisk lukket sted. Kreuzberg er heller en kategori, der noen identiteter og praksiser hører til, mens andre ikke hører til (Aase 1997b). Spørsmålet videre blir da hvordan disse grensene skapes, eller hvordan tyrkerne produserer og reproducerer territorialitet.

8.4 Rom for produksjon av territorialitet

Sentralt i produksjon av territorialitet er makt (Sack 1986). Den tyrkiske befolkning i Kreuzberg er en gruppe som i utgangspunktet ikke blir forbundet med makt. Sammen med andre migranter lever tyrkerne i et etnisk segregert nabolag, der arbeidsledigheten er høy og beboerne er ekskludert fra det tyske samfunnets ulike arenaer (jf. kap. 2.4). Likevel har tyrkerne en praksis i Kreuzberg som inneholder makt, og som virker inkluderende på tyrkisk praksis og identitet, og ekskluderende på den ”ekte tyske” identiteten og praksisen. Sibleys (1995) begrep om *zones of ambiguity* (”sone av tvetydighet”) kan gi en forståelse for hvordan tyrkerne har makt og mulighet til å produsere territorialitet i Kreuzberg. Den tyrkiske befolkning blir

fremdeles omtalt på som ”gjestearbeidere” i Tyskland. De blir sett på som en gruppe som en dag skal reise tilbake til hjemlandet. Samtidig blir de omtalt som en innvandregruppe som er kommet for å bli i Tyskland og som er på ”vei inn” i det tyske samfunnet. Denne ”verken-eller” posisjon har lenge vært et kjennetegn ved tyrkiske migranter i Tyskland (jf. kap. 1.1), og henger sammen med blant annet tyske myndigheters tidligere innvandringspolitikk. Parallelt med at tyske myndigheter åpnet opp for økt innvandring fra Tyrkia i form av familiegjenforening på 1970-tallet, ga de migrantene svært begrensede rettigheter og muligheter til å delta i det tyske samfunnet. I tillegg praktiserte de lenge et skille mellom tysk og ikke-tysk eller *Ausländer* (jf. kap. 2.3). Selv om en del av tyrkerne er integrert i det tyske samfunnet (Hanhörster 2001), er det fremdeles mange som lever på siden av det tyske samfunnet, slik tyrkerne i Kreuzberg gjør.

Tyrkernes posisjon på siden av det tyske samfunnet gjør at tyrkerne i Kreuzberg befinner seg i det Sibley kaller for *zones of ambiguity*. Selv om de har vært i landet i flere tiår og fått utvidete politiske rettigheter, er posisjonen *Ausländer* og ”gjest” noe de fremdeles har. Tyrkerne i Kreuzberg befinner seg i grenselandet (skravert felt, figur 8.4) mellom statusen som ”gjestearbeider”, hvor konnotasjonen til begrepet er en som snart skal reise hjem, og den klassiske ”innvandrer”.

Figur 8.4 Tyrkerne i Kreuzberg er i *Zones of ambiguity*. Kilde: Sibley 1999

Zones of ambiguity er en ubestemmelig posisjon, som gir tyrkerne en status med et tvetydig og ambivalent innhold. Dette gjør det vanskelig for tyske myndigheter å stille krav om enten og assimileres inn i det tyske samfunnet eller om å reise hjem. *Zones of ambiguity* gir tyrkerne et ”frirom”, der de lever sine egne liv og legger premissene for sin egne praksis, slik kapittel 5, 6, og 7 har illustrert. Praksisen inneholder makt; makt til å produsere kapital og opponere mot det som tidligere var

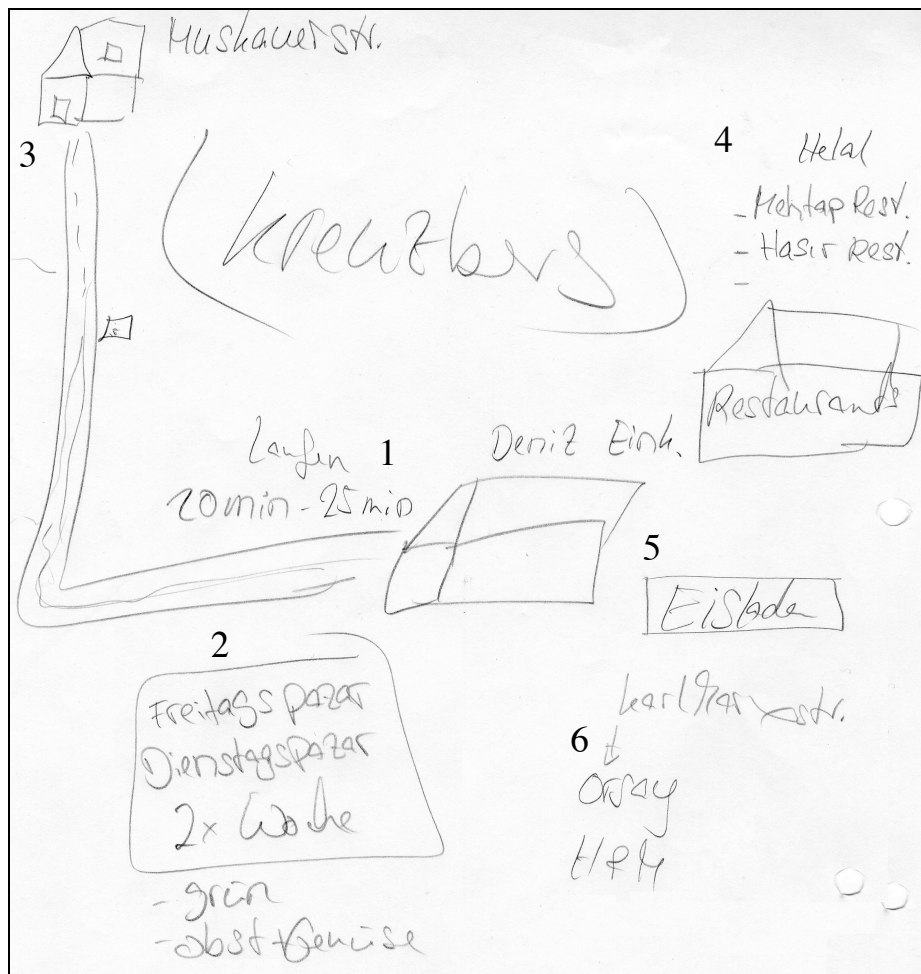
”normalen” i det opprinnelige tyske arbeiderklassestrøket. Gjennom ”frirommet” har de makt til transgresjon, som over tid har dannet et tyrkiske sted, eller ”Lille Istanbul”.

8.5 Produksjon av grenser

Sentralt i produksjonen av territorialitet er etableringen av grenser. I Sacks forståelse av grenser har de ofte en konkret fysisk form, for eksempel å lukke en dør for å kontrollere hvem som har adgang, eller å bruke vold for å stenge andre ute fra sine områder. Etnisk boligsegregasjon blir ofte forbundet med sosiale og økonomiske problemer, vold og gjengkriminalitet. Dette var også en del av hverdagen i Kreuzberg på 1980-tallet, noe som hindret blant annet turister å besøke dette nabolaget (jf. Reisehåndboken *Berlin*, kap. 2.4).

I dag er ikke vold og utagerende fysisk praksis en del av tyrkernes territorielle adferd i Kreuzberg. Bydelen blir karakterisert som en trygg bydel med relativt lite kriminalitet (jf. kap. 2.4). Likevel produserer tyrkerne grenser. Grensene produseres gjennom gjentakende hverdagspraksis og daglige gjøremål (Ellingsen 2002). Dette er praksis som inneholder makt gjennom rutiner i hverdagen. Etter flere gjentakelser gir det et innrykk av at de naturlig hører hjemme i Kreuzberg.

Mobilitetskartet til Filiz (figur 8.5) viser noen av hennes daglige gjøremål. Dette er praksis som fremstår som naturlig og *in place* i Kreuzberg. Å arbeide på det tyrkiske kjøpesenteret (punkt 1), eller å handle på markedet (punkt 2), snakke tyrkisk, prute på varer, eller bruke tid sammen med familien hjemme (punkt 3) eller med slekt og venner (punkt 4, 5) er praksis som harmonerer med de moralske kodene og det ”normative landskapet” i Kreuzberg. Det samme gjør de tyske praksisene. Det å handle i tyske butikker (punkt 6) eller å snakke tysk, er praksis som gjenspeiler en hybride identitet med tilhørighet i Kreuzberg (jf. kap. 6). Gjennom dagligdags praksis ”leser” Filiz Kreuzbergs normative geografi. Hennes praksis inneholder makt ved at hun er med å reprodusere de moralske kodene og forventningene om at nabolaget er et tyrkiske sted.

Figur 8.5 Filiz's daglige gjøremål i Kreuzberg

Forklaring til figur 8.5

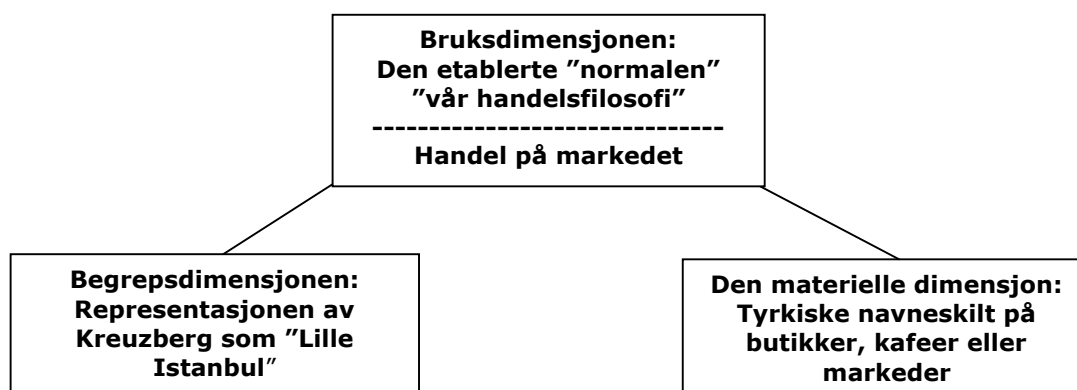
- 1) Arbeidssted; "Deniz" ("havet"), tyrkisk kjøpesenter
- 2) Innkjøp av matvarer på det tyrkiske markedet på Maybachufer ("pazar")
- 3) Bosted i Muskauer Strasse
- 4) Fritid; Halal- döner kebab kiosk/ restaurant
- 5) Fritid; Iskiosk
- 6) Fritid; handle på "Orsay" eller "H&M" i Karl-Marx Strasse

Produksjon av territorialitet gjennom rutiner i hverdagen må ses i sammenheng med praksis som er redegjort for i de tre forrige analysekapitlene. Gjennom hverdagslige gjøremål praktiserer tyrkerne sin kulturelle kompetanse og produserer sosial, kulturell og økonomisk kapital innad i det tyrkiske fellesskapet (Bourdieu 1986, jf. kap. 5). Den daglige bruken av Kreuzberg, og møtet med menneskene der, er også sentralt i tyrkernes identitetskonstruksjon. Som vi så i kapittel 6 er Kreuzberg sentral i

informantenes forståelse av seg selv, og sin hybride og tyrkiske identitet. Rutinene over tid og deltakelse i det tyrkiske fellesskapet gjør også at informantene lærer Kreuzbergs moralske koder og produserer og reproducerer det normative landskapet.

Gjennom prosessene og relasjonene som er beskrevet i de tre forrige analysekapitlene utvikler tyrkerne i Kreuzberg betydningsfulle relasjoner mellom seg selv og nabolaget i Kreuzberg. De utvikler *a sense of place*, som Ellingsen definerer som en form for territorialitet. Gjennom deres følelser og relasjoner til sted gjør de Kreuzberg til sitt eget sted, hvor deres hverdagspraksis institusjonaliseres som den etablerte normen. Dette påvirker andre, der for eksempel tyske kunder føler seg *out of place* fordi de mangler den tyrkiske "handelsfilosofi" og ikke kjenner språket deres.

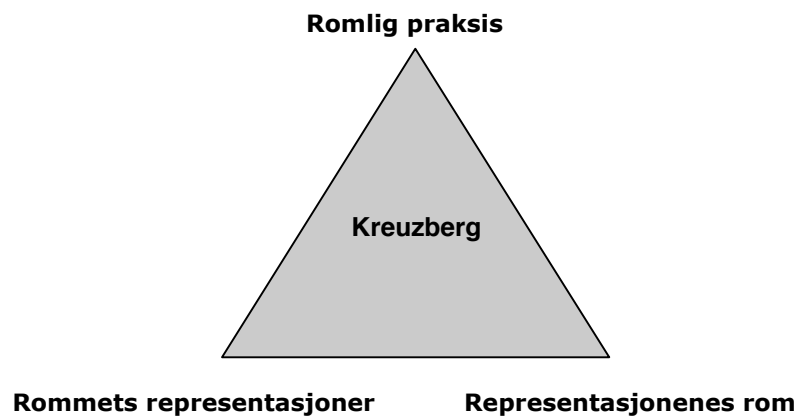
Ellingsens figur i kapittel 3.6 (figur 3.3) om produksjon av territorialitet kan nyttes for å vise hvordan tyrkernes praksis henger sammen med det sosiale meningssystem og det materielle på sted. Ved hjelp av en utvalgt del av det empiriske materiale, kan et eksempel på samspill mellom de ulike dimensjonene i Ellingsens figur illustreres slik:

Figur 8.6 Territorialitet produseres gjennom hverdagspraksis, med referanse i begrepsdimensjon og den materielle dimensjon

Produksjon av territorialitet kan knyttes til den sosial produksjon av sted, hvor steder forstås som relasjonelle (Massey 1995). Dette kommer i fram i Ellingsen sin tilnærming til territorialitet og de tre dimensjonene i figur 3.3 og figur 8.6. Figuren har fellestrekk med Lefebvre og hans begrepsmessige triade om sosial romlighet (Lefebvre 1991 i Halfacree 2005). Det er en trefoldig forståelse av rom, satt sammen

av *romlig praksis*, *rommets representasjoner* og *representasjonenes rom*. Eller det erfarte rom, begrepsliggjorte rom og det levde rom (figur 8.9).

Figur 8.7 Lefebvres begrepsmessige triade om sosial romlighet.

Kilde: Lefebvre 1991 i Halfacree 2005:52

Tyrkernes kontinuerlige bruk av nabolaget i Kreuzberg har gitt et materialisert og institusjonalisert uttrykk, og kan knyttes til Lefebvres romlige praksis. Det handler blant annet om at tyrkerne over tid bruker og produserer et materialisert rom som kan erfares (figur 8.8). Samtidig har den romlige praksis en påvirkning på rommets representasjoner. Tyrkernes produksjon av et fellesskap og dets spesifikke lokaliteter påvirker hvordan lokale myndigheter i Berlin representerer nabolaget i Kreuzberg. Opphopningen av migranter i Kreuzberg blir representert som et tegn på mangelfull integrering, og at tyrkere og andre migranter lever på siden av det tyske samfunnet. Myndighetenes representasjoner danner et negativt bilde av nabolaget og av tyrkere i Kreuzberg (jf. kap. 6.5).

Figur 8.8 Romlig praksis

Figur 8.9 Representasjonenes rom

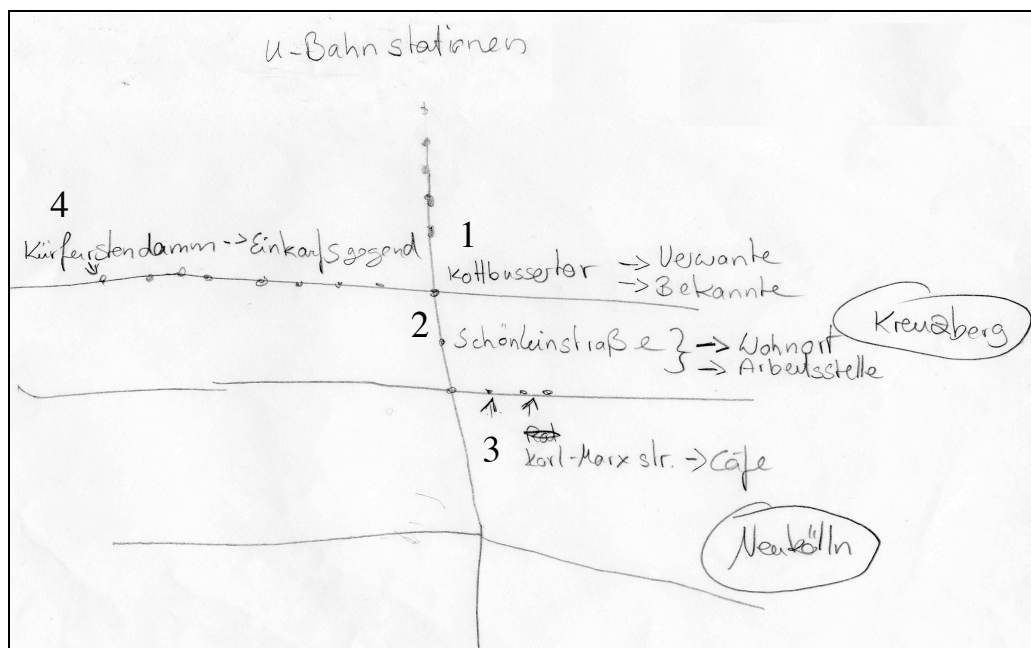
Rommets representasjoner legger samtidig føringer for representasjonenes rom (figur 8.9). Tyrkernes hverdagspraksis og det levde liv, er influert av måten tyske myndigheter beskriver tyrkere og Kreuzberg. Tyrkerne føler seg lite akseptert og deres hverdagspraksis og deres identitetskonstruksjon er dominert av ønske om avstand til det tyske samfunnet (jf. kap. 5). Videre produserer representasjonenes rom den romlige praksis. Bruken av nabolaget i Kreuzberg har gitt et materialisert uttrykk som vi kan erfare.

Med utgangspunkt i Lefebvre kan vi si at tyrkernes etablering av sosial praksis og deres produksjon av territorialitet kan sees i sammenheng med produksjon av sosial romlighet. Sosial romlighet handler om at sted er en integrert kategori i menneskers hverdagsliv, som både en prosess og et produkt, knyttet sammen gjennom sosial praksis (Lefebvre 1991 i Halfacree 2005)

Et spørsmål som nå melder seg er *hvorfor* tyrkerne territorialiserer Kreuzberg (jf. Kap. 1.3). Informantenes hverdagspraksis i Kreuzberg er ikke direkte territorielt motivert. Det vil si at informantene ikke nødvendigvis handler bevisst ut fra et felles mål om å ekskluderer den ”ekte tyske” identiteten, og påvirke og kontrollere tyskere og andre migranter til å ta opp i seg deres måte å bruke nabolaget. Informantenes hverdagspraksis kan heller forstås ut i fra det De Certeau kaller for *taktikk* (1984). Det handler om at tyrkerne velger hverdagspraksis som for de selv fremstår som taktisk ut i fra deres ønske om nærhet til andre tyrkere de føler en viss samhörighet med og avstand til det tyske samfunnet. Tyrkerne søker samvær med hverandre, hvor deres identitet og praksis fremstår som *in place* og som meningsfull.

8.6 Reproduksjon av territorialitet

Sentralt i produksjonen av territorialitet er etablering av grenser. Grensene er ifølge Sack nødvendig for å kontinuerlig opprettholde og for å reprodusere territorialitet. Informantene har en forestilling om hvor grensene rundt nabolaget Kreuzberg går, og da spesielt er grensen mellom Kreuzberg og ”østen” tydelig, noe som kom fram da informantene tegnet mentale kart. Informantenes mentale kart (jf. kap. 4) fremstiller nabolaget i Kreuzberg som en mental sfære, der deres subjektive opplevelser etablerer en sosial og kulturell grense (figur 8.10).

Figur 8.10 Mentalt kart over nabolaget i Kreuzberg i relasjon til andre steder

Pinar sitt mentale kart (figur 8.10) viser hvordan hun opplever Kreuzberg i relasjon til andre steder. Ved U-banestoppet Kottbusser Tor (punkt 1) har hun slekt, venner og bekjente, og ved Schönleinstrasse (punkt 2) har hun sitt hjemsted og sitt arbeidssted. I Karl Marx Strasse (punkt 3), som ligger ved grensen til Neukölln, går hun på kafé. Kreuzberg står også i relasjon til Kurfürstendamm (punkt 4). Som illustrert i kapittel 6, er Kurfürstendamm et sted informantene identifiserer seg med og som de beskriver som et fristed. Samtidig er ingen banestopp i "østen" tegnet inn, for som Pinar forklarer til kartet hun har tegnet:

"Når jeg reiser med U-banene reiser jeg ikke lengre enn hit [Kottbusser Tor, punkt 1] ... øst er, jeg vet ikke, men jeg reiser aldri lengre enn hit" (Pinar).

Arsi forteller også om en grense ved Kottbusser Tor:

"Jeg liker den (gaten) opp til det punktet, men etter det, der liker jeg ikke gaten mer (...). Det er som en grense der. For meg personlig, ja.... som den kinesiske mur, som Berlinmuren, he-he!" (Arsi).

Da muren delte Berlin var grensen mellom Kreuzberg og "østen" en fysisk grense. Det er den ikke lengre i dag. I dag er det sosial grense, som en mental forestilling som

definerer en romlig avstand og et identitetsmessig skille mellom den tyske og tyrkiske identitet. I tillegg har den et konkret utfall, i form av at informantene sjelden reiser til ”østen”. Ved å unngå å reise til ”østen” reproduseres grensene, og de markerer en avstand mellom ”oss” og ”de andre”, og ”her” og ”der”. Grensen er essensiell i tyrkernes identitetsproduksjon og styrker opplevelsen av et tyrkisk fellesskap som er innenfor territoriet Kreuzberg.

8.7 Oppsummering og avrunding

I dette siste analysekapittelet har fokuset vært på hvordan tyrkere i Kreuzberg produserer og danner territorialitet i Kreuzberg. Kapittelet har også tatt opp spørsmålet om hvorfor tyrkerne utøver territoriell adferd.

Produksjon av territorialitet betyr at Kreuzberg er et *begrenset sted*, som skiller seg fra andre steder (Crouch 1994). Gjennom sosial praksis og identitetsproduksjon har tyrkerne gjort det som opprinnelig var et tysk nabolag til et tyrkisk sted. Deres makt til å etablere ny praksis og klassifisere stedet som deres eget, ligger i deres ambivalente og flertydige posisjon i det tyske samfunnet. Tyske myndigheter har lenge manglet en aktiv integreringspolitikk, og tyrkerne har fått et ”frirom” i *Zones of ambiguity* (Sibley 1999) til å legge egne premisser til grunn for deres praksis.

Tyrkernes tilegnelse av sted og produksjon av territorialitet er en prosess som inneholder makt gjennom rutiner i hverdagen. Gjentatt bruk av nabolaget gir et inntrykk av at tyrkerne tilhører stedet. De produserer en sosial romlighet som gjør stedet til en del av deres liv, som en prosess og et produkt knyttet sammen gjennom praksis. De materielle markeringene i Kreuzberg, slik som tyrkiske butikker og markeder, er tegn som står for det tyrkiske liv og deres produksjon av ”Lille 5stanbul”. De markerer en grense for hvilken praksis og identitet som er inkludert, og hvilke som er ekskludert. Grensene blir reprodusert gjennom deres mentale forestillinger om en grense til ”østen”. De opprettholder et negativt bilde på ”østen” og ønsker ikke å reise dit.

Tyrkernes territorielle praksis er ikke direkte territorielt motivert. Ut fra De Certeau (1984) sitt begrep om *taktikk* kan deres praksis heller beskrives som taktisk. De bruker

nabolaget i Kreuzberg og knytter relasjoner til hverandre og til andre mennesker ut fra ønske om nærhet til hverandre og avstand til det tyske samfunnet. Dette gjør at de over tid har skapt en følelse av å være ”innenfor” i en kontekst hvor de ellers er ”utenfor”. Kreuzberg er som et nabolag hvor de føler seg *Zu Hause*.

Kapittel 9 Oppsummering

Utgangspunktet for denne masteroppgaven har vært tyrkiske migranter, og deres liv og hverdag i det tyske samfunnet i dag. Med bruk av teori fra samfunnsgeografien var målet for oppgaven å forstå hvordan sted er integrert i tyrkeres identitetskonstruksjon, sosial praksis og produksjon av territorialitet. For å studere dette nærmere ble bydelen Kreuzberg i Berlin valgt som studieområde. Denne bydelen er et etnisk segregert nabolag, der hver tredje beboer er registrert som *Ausländer*. Tyrkerne utgjør den største gruppen i denne bydelen.

Begrepet territorialitet går inn i rekken av romlige begreper i geografifaget, og henviser til en sosial produksjon av sted. Begrepet setter fokus på makt, og inkluderer en materiell dimensjon. Den materielle dimensjonen ved sted blir definert både som meningsbærende, og som uttrykk for en kollektiv identitet og aktive adferdsmønstre (Crouch 1994). Med dette som utgangspunkt formulerte jeg en hovedproblemstilling for oppgaven om *hvordan* tyrkere territorialiserer nabolaget i Kreuzberg. Problemstillingen inkluderte også spørsmålet om *hvorfor* tyrkere utøver territoriell praksis. For å kunne svare på dette, og for å tilnærme meg en forståelse av tyrkernes relasjoner til sted, har jeg sett nærmere på hvorfor tyrkerne har kommet til nabolaget i Kreuzberg. Jeg har også analysert hvordan nabolaget er en integrert dimensjon i deres forståelse av seg selv og i deres identitetskonstruksjon, og hvordan deres praksis er knyttet til sted (jf. kap. 1.3).

Det teoretiske grunnlaget som ble lagt til grunn satte fokus på tyrkeres liv i en lokal kontekst. Selv om tyrkerne i Kreuzberg er en diaspora, handler ikke oppgaven om hvordan tyrkere bygger diasporarelasjoner, men heller hvordan tyrkere danner meningsfulle relasjoner til sted gjennom sine hverdagspraksis. Tyrkernes liv i en lokal kontekst har altså vært fokus i oppgaven. Samtidig er utstrakte romlige relasjoner en del av dette lokale hverdagslivet.

I kapittel 2 ble tyrkernes liv og hverdagspraksis satt i en sosial, kulturell, økonomisk og geografisk kontekst. Noen utvalgte sider ved tyrkernes historie og perioden med arbeidsmigrasjon, ble diskutert. I tillegg var migrantenes rettigheter et tema. Tyskland

har lenge praktisert et skille mellom tysk og ikke-tysk, hvor barn av utenlandske foreldre forblir *Ausländer* til tross for at de er født og oppvokst i Tyskland. I dag er dette endret og migranter har fått utvidete rettigheter til å søke om tysk statsborgerskap. Likevel er fremdeles nærmere 40 prosent av de som er registrert som *Ausländer*, født og oppvokst i Tyskland. Dette skillet mellom tysk og ikke-tysk kommer også til syne i informantenes identitetsproduksjon (jf. kap. 6).

Opphopningen av tyrkere og andre migranter i Kreuzberg henger sammen med at Kreuzberg tidligere var en perifer bydel, som lå ytterst mot grensen i øst. I dag er dette forandret. Kreuzberg er en sentral bydel i Berlin, og blir ikke lenger karakterisert som en marginalisert bydel. Likevel har bydelen flere kjennetegn som er forbundet med etnisk segregerte nabolag. Blant annet er arbeidsløsheten blant beboerne høyere, utdanningsnivået lavere, og migrantene i bydelen er ekskludert fra det tyske samfunnet og deltar lite i den tyske økonomiske, sosiale og kulturelle arena.

Sentralt i metodekapittelet (kap. 4) var diskusjonen om hvordan min rolle i felten var avgjørende for å få tilgang til informantenes liv og hverdag i Kreuzberg. I tillegg ble også språklige barrierer og forståelse av tegn diskutert, som viktig i prosessen med å produsere kunnskap. De ulike teknikkene jeg benyttet, som blant annet observasjon og intervju, ble også gjort rede for. Disse teknikkene vurderte jeg som nyttig for å få kunnskap om hvorfor informantene er kommet til Kreuzberg, og hvordan de produserer identitet, fellesskap og territorialitet.

I den teoretiske diskusjonen i kapittel 3 argumenterte jeg for at etnisk boligsegregasjon kan forstås ut i fra beboernes egne ønsker og erfaringer, og deres relasjoner til majoritetssamfunnet. Dette teoretiske argumentet ligger til grunn for analysen i kapittel 5. Utgangspunktet for dette kapittelet var spørsmålet om hvorfor tyrkerne har bosatt seg i Kreuzberg, og hvorfor de kommer dit for å arbeide. Som en del av analysen delte jeg informantene inn i tre kategorier tyrkere. Felles for de tre var deres ønske om nærhet til andre tyrkere de føler en viss samhörighet med, samt avstand fra det tyske samfunnet. De søker altså til bydelen for å føle seg ”innenfor”, i et samfunn som ellers beskrives som annerledes og fremmed, og hvor de er ”utenfor”.

Informantenes motivasjoner for å komme til bydelen, og for å danne et tyrkisk fellesskap i Kreuzberg, ble forstått ut i fra Storeys (2001) handlingsstrategier i etnisk segregerte nabolag. Teori som vektlegger betydningen av fellesskap eller ”community” (Valentine 2001b) og kapital (Bourdieu 1986) ble også nyttet i analysen. Målet med kapittelet var å forstå noen av de prosessene og relasjonene som ligger bak dannelsen av et etnisk segregert nabolag. Analysen viste at felles for de tre kategoriene tyrkere, var deres ønske om å opprettholde og produsere et tyrkisk fellesskap.

Det tyrkiske fellesskapet var også svært sentralt i informantenes identitetskonstruksjon (kap. 6). Tyrkerne beskriver seg selv først og fremst som ”tyrker”, noe som synliggjør deres forestilling om en kollektivt nasjonal identitet og diasporarelasjoner. Denne identiteten bygger på en følelse av å tilhøre et forestilt fellesskap av ”oss tyrkere” (Anderson 1996).

Analysen viste også at informantenes identitetsprosjekter også handler om relasjoner til hvem de ikke er, eller hvem de identifiserer seg i mot. Informantene sier at de ”aldri vil bli tyske”, men at de *er* og *forblir* tyrkere. De ser seg selv som ulik den tyske identiteten og forklarer dette ved å gi den etniske identiteten en primordial form, som en medfødt og permanent egenskap. Samtidig setter de opplevelsen av sosiale og kulturelle ulikheter mellom seg selv og det tyske samfunnet i fokus, og produserer en forestilling om den prototypiske ”ekte tyskeren” som ”strukturert og kald”. Denne forestillingen er sentral i informantenes sosiale konstruksjoner av ”oss”. I relasjon til ”de andre” forstår de seg selv som ”varmere mennesker”.

I teorkapittelet blir det argumentert for at identitet og relasjonen mellom ”oss” og ”de andre” også er romlig. Med utgangspunkt i Saida studie om Orienten ble det illustrert hvordan informantene forstår seg selv i relasjon til ”østen”. Begrepet ”østen” henviser til de østre by områdene i Berlin, og som tidligere tilhørte Øst-Berlin. ”Østen” symboliserer den ”ekte tyske” identiteten, som de identifiserer seg i mot. I tillegg kan informantenes relasjon til ”østen” også beskrives med Rose sitt uttrykk om å ikke identifisere seg. ”Østen” er et sted hvor informantene kan oppleve rasisme. Det er et sted hvor de føler de ikke er velkommen og hvor de er det Cresswell kaller for *out of place* (1996).

Identitet forstått i relasjon til sted markerer ikke bare opplevelse av en kollektiv identitet bestående av ”oss” i motsetning til ”de andre”, eller ”her” i relasjon til ”der”. Den relasjonelle identiteten styrker også tyrkernes følelse av å tilhøre og identifisere seg *med* Kreuzberg.

Informantenes opplevelse av å identifisere seg med Kreuzberg blir også ytterligere styrket i relasjon til hjemlandet Tyrkia. Informantenes diasporaidentitet, som bygger på ideen om å beholde en autentisk tyrkisk identitet i fremmede og nye omgivelser, blir stilt spørsmål ved når informantene blir sett på som ”tysklending” i Tyrkia. Dette illustrerer det dynamiske ved identitetsbegrepet, samtidig som det styrker erkjennelsen om at Kreuzberg har stor betydning i informantenes liv.

Analysen i kapittel 6 tok også opp informantenes forhandlinger mellom den tyske og den tyrkiske livsverden. I denne forhandlingen får informantene en bindestreksidentitet og en hybrid identitet. Dette må ikke forstås som to gjensidig utelukkende identitetsposisjoner, men heller at deres tyrkiske identiteter er i en kontinuerlig forhandling med den tyske verden. Resultatet av forhandlingen kommer uttrykk blant annet i språket til informantene. Ved å veksle mellom tysk og tyrkiske ord og grammatikk, har de dannet sitt eget kreolspråk. Igjen settes det en grense mellom ”oss” og ”de andre”. Språket virker identitetsbyggende, og forsterker deres tilhørighet til Kreuzberg, som befinner seg mellom den tyske og tyrkiske verden.

Informantenes identitetsfølelse til Kreuzberg kommer også til uttrykk i deres hverdagspraksis i nabolaget. I kapittel 7 ble det derfor gjort en analyse av hvordan deres praksis, på samme måte som deres identitet, dannes i relasjon til sted. Med utgangspunkt i Cresswells begrep om transgresjon (1996), viste analysen at tyrkerne har etablert forventninger om hvilken praksis som hører hjemme i Kreuzberg og hvilken praksis som er upassende og ikke hører hjemme. Eksempelet til Semira viste at det blir sett på som upassende og gal oppførsel for tyrkiske kvinner å ha tysk mannlig kjæreste. Å vise seg ute som kjærestepar oppleves som en trussel mot disse forventningene og de etablerte moralske kodene i Kreuzberg, og Semira ble derfor møtt med sanksjoner. Dette illustrerte den makt som finnes i det etablerte normative landskapet i Kreuzberg.

Kreuzbergs normative landskap kom også til syne i informantenes fortellinger om deres reise ut av Kreuzberg. Selv om Kreuzberg representeres som et trygt sted, søker informantene, og da spesielt de yngre, til Kurfürstendamm. Dette område symboliserer frihet, velstand og suksess, og står i motsetning til foreldrenes normer og regler, som er representert i de moralske kodene for bruken av Kreuzberg. Deres ”reise” til Kurfürstendamm illustrerte hvordan de moralske kodene i Kreuzberg kan oppleves som bergrensene på eget liv. Også maktdimensjonen ved det normative landskapet i Kreuzberg kommer til uttrykk i dette eksempelet.

Makten i tyrkernes normative landskap synliggjøres også ved at andre tilpasser seg deres praksis. Eksempler på dette så vi blant annet med Ercan, som til tross for at han er armener og er kristen, har tatt opp i seg tyrkernes praksis for å få innpass i deres økonomiske fellesskap. Det samme viste eksempelet med Felix. Han er tysk, men har lært seg tyrkisk for å kunne jobbe i fotballklubben *Türkiyemspor* (”Min tyrkiske sport”), og delta i det sosiale og kulturelle fellesskapet der. Også institusjoner, som det tyske sykehuset og kommersielle selskaper, som Deutsches Telekom og BVG deltar i tyrkernes praksis.

Tyrkernes normative landskap i Kreuzberg må ikke tolkes slik at tyrkerne har kontroll over all praksis og over menneskene i Kreuzberg. Som det ble diskutert i analysen gir mennesker ulik mening til sted og det finnes som sådan flere normative geografier i Kreuzberg. Samtidig fremstår tyrkernes praksis som dominerende, slik at skal en få innpass i deres økonomiske, sosiale og kulturelle fellesskap, må en tilpasse seg tyrkernes regler og moralske koder for bruk av sted.

I innledningen til oppgaven pekes det på at menneskers relasjoner til sted, slik som gjennom dannelse av identitet eller praksis, også kan virke kontrollerende og inneholde makt. For å forstå dette ble begrepet territorialitet introdusert, og dette var utgangspunktet for det siste analysekapittelet, kapittel 8. Dette kapittelet handlet om hvordan tyrkere, gjennom sosial praksis, produserer territorialitet.

Med utgangspunkt i Ellingsens definisjon av territorialitet, viste kapittelet at tyrkere produserer territorialitet gjennom hverdagspraksis og den daglige bruken av nabolaget i Kreuzberg. Gjennom hverdagspraksis overskrides det som tidligere var ”normalen” i

det opprinnelige tyske arbeiderklassestrøket, og det som også i dag er normalen utenfor Kreuzbergs grenser. Deres transgresjon inneholder makt ved at de over tid gir inntrykk av å tilhøre nabolaget. Dette har de fått muligheten til gjennom det Sibley (1995) kaller for *zones of ambiguity*. Deres ambivalente posisjon, hvor tyrkerne i Kreuzberg verken er på vei inn i det tyske samfunnet, eller på vei hjem, har gitt de et frirom hvor de selv legger premissene for egne handlinger.

Tyrkernes hverdagpraksis og produksjon av territorialitet må ses i sammenheng med praksiser analysert i de tre første analysekapitlene. Det er gjennom den daglige praksisen at tyrkerne produserer fellesskap (jf. kap. 5), identitet (jf. kap. 6) og det normative landskap (jf. kap. 7). Det betyr at hverdagspraksis er sentralt i tyrkernes produksjon av et annerledes nabolag i Kreuzberg, et nabolag hvor den tyrkiske praksis og identitet naturlig hører hjemme, og hvor du kan *"telle tyske selgere på en hånd"*. Deres ideologi står i en hegemonisk posisjon, hvor de blir sett på som de riktige brukerne av sted og nytter sine egne verdier til målestokk for å vurdere andres praksis. Det er gjennom tyrkernes daglige bruk av nabolaget i Kreuzberg at de gjør stedet til sitt eget og produserer og reproducerer territorialitet.

Analysen i det siste kapitlet pekte også på at tyrkernes territorielle praksis ikke nødvendigvis er territorielt motivert. Deres daglige bruk av nabolaget i Kreuzberg og deres dannelse av fellesskap, identitet og praksis, har ikke nødvendigvis til hensikt å kontrollere andre menneskers bruk av nabolaget. Tyrkernes motiver for å utøve territoriell praksis ligger i deres ønske om å være *"innenfor"* i et samfunn hvor de ellers føler seg utenfor. Dette gjør de ved bruk av nære relasjoner til andre tyrkere og til Kreuzberg. Gjennom disse relasjonene føler informantene seg som en del av noe meningsfullt, som gjør at de til tross for opplevelsen av verken å føle seg hjemme i Tyskland eller i Tyrkia (jf. kap. 1.1), føler seg hjemme eller *Zu Hause* i Kreuzberg.

Ønske om tilhørighet i et meningsfullt fellesskap har ført til at tyrkerne har bosatt seg i nærheten av hverandre. Sammen med andre migranter har de dannet et etnisk segregert nabolag i Kreuzberg. Studier av etnisk segregerte nabolag handler gjerne om problemer knyttet til opphopning av migranter, slik som problemer med sosial og økonomisk ekskludering av migranter. Dette er problemer som vi må ta på alvor. Som oppgaven har vært inne på har den tyrkiske befolkningen i Kreuzberg begrensede

muligheter til å delta i det tyske samfunnet, og etnisk boligsegregasjon kan virke forsterkende på fattigdomsproblemer (Wessel 1997). Samtidig er det etter min mening nødvendig å inkludere beboernes perspektiv og oppfatninger av situasjonen. Vi må ikke ende opp med det Diken (1994) kaller for å ”planlegge migranter”, men heller planlegge *for* migranter. Det betyr at beboernes egne beskrivelser og opplevelser må være inkludert i studie av etnisk segregerte nabolag. Dette studiet har vist at mennesker knytter meningsfulle relasjoner til stedet hvor de lever sine liv. Selv for migranter i et diasporasamfunn, slik som tyrkerne i Kreuzberg, er sted en integrert dimensjon i livene deres. Det etnisk segregerte nabolaget er en ressurs i deres sosiale praksis, i dannelsen av fellesskap og identitet, og i produksjon av territorialitet. Gjennom det daglige livet i nabolaget i Kreuzberg opplever informantene seg betydningsfulle og aksepterte, noe som etter min mening er sentralt i ethvert menneskes liv.

Referanseliste:

- Aase, T., H. (1997a) "En status som passer for meg" Deltakende observasjon i Pakistan" i Fossåskaret, E., Fuglestad, O. L. og Aase, T. H. (red.): *Metodisk feltarbeid. Produksjon og tolkning av kvalitative data*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Aase, T., H. (1997b) "Tolkning av kategorier. Observasjon, begrep og kategori" i Fossåskaret, E., Fuglestad, O. L. og Aase, T. H. (red.): *Metodisk feltarbeid. Produksjon og tolkning av kvalitative data*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Abadan-Unat (1976) "Turkish Migration to Europe 1960-1975: A Balance Sheet of Achievements and Failures" i Abadan-Unat (red.): *Turkish Workers in Europe 1960-1975*. E. J. Brill Leiden.
- Agnew, J. A. (1987) *Place and Politics: the Geographical Mediation of State and Society*. Allen & Unwin, London.
- Anderson, B. (1996) *Forestilte fellesskap. Refleksjoner omkring nasjonalismens opprinnelse og spredning*. Spartacus Forlag, Oslo.
- Arin, C. (1988) "The Housing Market and Housing Policies for the Migrant Labor Population in West Berlin", i Huttmann, E., D. (eds): *Urban Housing Segregation of Minorities in Western Europe and the United States*. Duke University Press, Durham & London.
- Barth, F. (1969) "Introduction" i Barth, F. (red.): *Ethnic groups and boundaries: the social organization of culture difference*. Universitetsforlaget, Bergen.
- Berg, N. G. & Dale, B. (2004) "Sted – begreper og teorier" i Berg, Dale, Lysgård og Løfgren (red.) *Mennesker, steder og regionale endringer*. Tapir akademiske forlag, Trondheim.
- Bourdieu, P. (1986) "The Forms of Capital" i Richardson, J. G. (eds): *Handbook of theory and research for the sociology of education*. Greenwood Press, Connecticut.
- Berger, J. (1975) *A Seventh Man. Migrant Workers in Europa*. The Viking press, New York.
- Castells, M. (1989) *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring and the Urban-Regional Process*. Basil Blackwell, Oxford.
- Cater, J. & Jones, T. (1989) *Social Geograpy: An Introduction to Contemporary Issues*. Edward Arnold, London.
- Cochrane, A. & Jonas, A. (1999) "Reimagining Berlin: World City, National Capital or Ordinary Place?" *European Urban and Regional Studies, Vol. 6, No 2*.

- Crang, M. (1998) *Cultural Geography*. Routledge, London/New York.
- Cresswell, T. (1996) *In place / Out of place. Geography, Ideology, and Transgression*. University of Minnesota Press, London.
- Cresswell, T. (2004) *Place, a short introduction*. Blackwell Publishing, United Kingdom
- Diken, B. (1994) ”Indvandrere, territorialitet og ambivalens: At ’planlægge indvandrere’ eller at planlægge for indvandrere” i Tonboe (red.): *Territorialitet. Rumlige, historiske og kulturelle perspektiver*. Odense Universitetsforlag, Danmark.
- De Certeau, M. (1984) *The practice of everyday life*. University of California Press, London.
- Dunn, K. (2000) ”Interviewing” i Hay, I. (red.): *Qualitative Research Methods in Human Geography*. Oxford University Press, Australia.
- Ellingsen, W. (2002) *The Appropriation of Place. Ethnic Territories in Kathmandu, Nepal*. Dr.Polit. Degree, Departement og Geography, University of Bergen.
- Ellingsen, W. (2003) ”Social integration of ethnic groups in Europ. How can concepts of place and territoriality help explain processes, politics and problems of socially integrating different ethnic groups in a European context?” i *Geografi i Bergen*, Nr. 255, Institutt for Geografi, Universitetet i Bergen.
- Ellingsen, W. (2005) *Roots and Routes. Place and Transnational Spaces*. Project description post-doc application, upublisert.
- Friedrichs, J. & Alpheis, H. (1991) ”Housing Segregation of Immigrants in West Germany” i Huttmann, E., D. (eds): *Urban Housing Segregation of Minorities in Western Europe and the United States*. Duke University Press, Durham & London.
- Fosso, E. J. (2004) ”Unge flytting – et spørsmål om identitet og myter om marginale og sentrale steder?” i Berg, Dale, Lysgård og Løfgren (red.): *Mennesker, steder og regionale endringer*. Tapir akademiske forlag, Trondheim.
- Fossåskaret, E. (1997) ”Ustrukturerede intervjuer med få informanter gir i seg selv ikke noe kvalitativ undersøkelse” i Fossåskaret, E., Fuglestad, O. L. og Aase, T. H. (red.): *Metodisk feltarbeid. Produksjon og tolkning av kvalitative data*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Fuglerud, Ø. (2001) *Migrasjonsforståelse, flytteprosesser, rasisme og globalisering*. Universitetsforlaget, Oslo.

- Fuglestad, O. L. & Mørkeseth, E. I (1997) "Et semiotisk perspektiv på forskningsprosessen og på forskerens rolle i felten" i Fossåskaret, E., Fuglestad, O. L. og Aase, T. H. (red.): *Metodisk feltarbeid. Produksjon og tolkning av kvalitative data*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Giddens, A. (1991) *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Polity Press, Cambridge
- Gitmez & Wilpert (1987) "A Micro-Society or an Ethnic Community? Social Organization and Ethnicity amongst Turkish Migrants in Berlin." i John Rex et al. (red.): *Immigrant Associations in Europe*. Hants: Grower.
- Halfacree, K. (2005) "Rural space: constructing a three-fold architecture" i Cloke, P., Marsden, T. & Mooney, P (eds.) *Rural Studies*, Sage Publications, London.
- Hall, S. (1995) "New cultures for old". I Massey, D. & Jess, P. (red.) *A Place in the World. Places, Cultures and Globalization*. Oxford University Press, Oxford.
- Hanhörster, H. (2001) "Whose neighbourhood is it? Ethnic diversity in urban spaces in Germany" i *GeoJournal* 51:329-338. Kluwer Academic Publishers, Nederland.
- Hay, I. (2002) *Qualitative Research Methods in Human Geography*. Oxford University Press, Australia.
- Heradstveit, D. og Bjørge, T. (1987) *Politisk kommunikasjon. Introduksjon til semiotikk og retorikk*. TANO a/s, Oslo.
- Hidle, K. (2001) "Place, Geogaphy and the Concept of Diaspora - A Methodological Approach" i *Geografi i Bergen*, Nr 244. Institutt for Geografi, Universitetet i Bergen.
- Holloway, L. & Hubbard, P. (2001) *People and place: The extraordinary geographies of everyday life*. Prentice Hall, England.
- Holt-Jensen, A. (2002) "The 'Dual City Theory' and Deprivation in European Cities". Paper til XVI AESOP congress, Volos Greece.
- Holt-Jensen, A. (1999) *Geography, History and Concepts, A Student's Guide*. Sage Publications, London.
- Holsen, S. & Fosso, E., J. (2002) "Migrasjon og romlege representasjonar. Ein eksempelstudie av migrasjonspraksisar og prosessar i eit spansk kystsamfunn" i *Geografi i Bergen*, Nr 252. Institutt for Geografi, Universitetet i Bergen.
- hooks, b. (1990) *Yearning: Race, Gender, and Cultural Politics*. South End Press, Boston.

- Hovland, A. (2001) "Etnisk bevisstgjøring og kreolisering" i Hylland Eriksen (red.): *Flerkulturell forståelse*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Hylland Eriksen (2001) *Flerkulturell forståelse*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Jones, P. N. (1996) "Immigrants, Germans and National Identity in the New Gemany: Some Policy Issues" i *International Journal of Population Geography*, Vol. 2, 119-131.
- Jenkins, R. (1996) *Social identity*. Routledge. London /New York.
- Kaya, A. (2001) *Constructing Diasporas: Turkish Hip-Hop Youth in Berlin*. Transcript, Bielefeld.
- Kearns, R. (2000) "Being There: Research Throught Observing and Participating" i Hay, I. (red.): *Qualitative Research Metods in Human Geography*. Oxford University Press, Australia.
- Kemper, F.-J. (1998) "Residential segregation and housing in Berlin: Changes since Unification" i *GeoJournal* 46: 17-28. Kluwer Academic publishers, Nederland.
- Krätke, S. (1992) "Berlin: The rise of a new metropolis in a post-Fordist landscape" i M. Dunford and G. Kafkalis (red.): *Cities and Regions in a New Europe*. Belhalben, London.
- Lefebvre, H. (1991) *The Production of Space*. Blackwell, Oxford.
- Limb, M & Dwyer, C. (2001) "Introduction: Doing qualitative research in geography" i Limb, M. & Dwyer, C. (red.): *Qualitative Methodologies for Geographers. Issues and debates*. Arnold, London.
- Mandel, R (1989) "Ethnicity and identity among migrant guestworkers in West Berlin" i Gonzales, N., L. & Mc Common, C. (eds): *Conflict, migration, and the expression of ethnicity*. Westview Press, Boulder, San Francisco & London.
- Madanipour, A. (1998) "Social Exclusion and Space" i Madanipour, A., Cars, G. & Allen, J. (red): *Social Exclusion in European Cities*, s 75-89. Regional Studies Association / Jessica Kingsley, London.
- Marcuse, P. (1998) "Space over time: The changing position of the black ghetto in the United States" i *Netherlands Journal of Housing and the Built Environment* 13(1):7-23.
- Marvasti, A., B. (2004) *Qualitative Research in Sociology. An introduction*. Sage Publications, London.
- Massey, D. (1995) "The conceptualization of place", i Massey, D. & Jess, P. (eds.) *A Place in the World? Places, Cultures and Globalization*. Oxford University Press, Oxford.

- NBO-rapport Nordiska Kooperativa och Allmännyttiga Bostedsföretags Organisation (1998) *Rom for alle! En rapport om segregasjon og boligsosiale tiltak i de nordiske land*. NBO/NBBL, Oslo.
- Neuloh, Otto (1976) "Structural unemployment in Turkey: Its Relation to Migration" i Abadan-Unat (red.): *Turkish workers in Europe 1960-1975*. E.J. Brill Leiden
- Peet, R. (1998) *Moderen Geographical Thought*. Blackwell Publishers, Oxford.
- Relph, E. (1976) *Place and placelessness*. Pion Limited, London.
- Rockefeller, S. (1994) "Comment" i Gutman, A. (red.) *Multiculturalism*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Rose, G. (1990) "Imagining Poplar in the 1920s: contested concepts of community" *Journal of Historical Geography*, 16, 425-37.
- Rose, G. (1995) "Place and Identity: a Sense of Place" I Massey, D. & Jess, P. (eds.) *A Place in the World? Places, Cultures and Globalization*. Oxford University Press, Oxford.
- Sack, D. (1986) *Human Territoriality*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Said, E., W. (1978) *Orientalism*. Routledge, London.
- Saltmann, J. (1991) "Theoretical orientation: Residential Segregation" i Huttman, E. (red.): *Urban Housing Segregation of Minorities in Western Europe and the United States*. Duke University Press, Durham & London.
kopi av to andre artikkler i den boken men ikke denne
- Sassen, S. (1991) *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton University Press. Princeton.
- Shilds, R. (1991) *Places on the margin – Alternative geography of modernity*. Routledge, London/New York
- Sibley, D. (1999) "Creating Geographies of Difference" i Massey, D., Allen, J. & Sarre, P. (red.): *Human Geography Today*. Polity Press, Cambridge.
- Smith, S. (2001) "Doing qualitative research: from interpretation to action" i Limb, M. & Dwyer, C. (red.) *Qualitative Methodologies for Geographers. Issues and debates*. Arnold, London
- Storey, D. (2001) *Territory. The claiming of space*. Prentice Hall, England.
- Taylor, C. (1994) "The Politics of Recognition" i Gutman, A. (red.): *Multiculturalism*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Tonboe, J. (1994) *Territorialitet. Rumlige, historiske og kulturelle perspektiver*. Odense Universitetsforlag, Danmark.

- Tuan (1977) *Space and Place: the Perspective of Experience*. Edward Arnold, London
- Valentine, G. (2001a) "At the drawing board: Developing a research design" i
Limb, M. & Dwyer, C. (red.) *Qualitative Methodologies for Gerographers. Issues and debates*. Arnold, London.
- Valentine, G. (2001b) *Social Geographies. Space and society*. Prentice Hall, England.
- Vetovec, S. (1997) "Diaspora" i Cashmore (red.): *Dictionary of Race and Ethnic Relations*. Routledge, London.
- Wadel, C. (1991) *Feltarbeid i egen kultur*. Seek, Flekkefjord.
- Wessel, T. (1997) *Boligsegregasjon. En drøfting av underliggende prosesser*. Byggforsk Prosjektrapport 220. Oslo.

Andre referanser:

- Statistikk fra Statistisches Landesamt, Berlin 2004
- Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland 1995
- Nahawandi, D. (2004) Thesen zur Entwicklung eines Interkulturellen Konzeptes für den Bezirk Friedrichshain-Kreuzberg. Perspektiven und Herausforderungen. Presseerklärung, Bezirksamt Friedrichshain-Kreuzberg
- Rapport fra nettet: Beauftragte der Bundesregierung für Ausländerfragen. 20. Auflage, 2002
- Berliner Morgenpost 11.11.2003 fra URL: //morgenpost.berlin1.de
- Deutsches Institut für Urbanistik (2002) *Die Sozialer Stadt*, Eine erste Bilanz des Bund-Länder-Programms "Stadtteile mit besonderem Entwicklungsbedarf – die soziale Stadt". Berlin.
- Fatih Akin. tyrkisk film regissør av blant annet filmen "Gegen die Wand" (2003)
- Azize-A, tyrkisk kvinnelig rapper fra Berlin.

Vedlegg 1: Intervjuguide til informantene

Personlige data og hjemland

Familie

Tyrkia

Migrasjon og tilflytning

Bosted

Flytting

Hvorfor bor du akkurat der?

Kjente du noen her fra før?

Kunne du ønske at du bodde en annen plass?

Identitet

Hva vil det si å være tyrkisk?

Statsborgerskap?

Er det et skille mellom det å være tyrkisk og tysk?

Identitet i ulike situasjoner; arbeid, skolen, hjemme, og på ulike steder, som i Tyrkia og Tyskland, og i Berlin

Reiser du av og til til Tyrkia?

Hverdagen

Hva gjør du en vanlig dag?

Hverdagslige gjøremål

Fritid

Familie

Venner

Organisasjon, klubb, forening

Kultur og meningssystem

Religion

Meningssystem

Oppdragelse

Foreldrene

Territorialitet

Hvem bor i Kreuzberg?

Hvem kommer hit?

Hvem kommer ikke hit?

Hvordan var det her før, og hvordan er det nå?

Hvilke tanker har du om fremtiden din

Ønsker og drømmer

Vedlegg 2: Intervjuguide til nøkkelinformantene

Situasjonen i Kreuzberg, Berlin

Etnisk boligsegregasjon
Opphopning av migranter

Tyrkernes situasjon

Statsborgerskap
Rettigheter
Utdanning

Offentlige diskurs om Kreuzberg

Din rolle/ oppgave i Kreuzberg

Fremtiden for Berlin

Vedlegg 3: Informanter og nøkkelinformanter

18 informanter, ordnet etter fødsels år

Saniye	kvinne	født 1990	Ercan	mann	født 1973
Semira	kvinne	født 1980	Cemal	mann	født 1974
Seyran	mann	født 1983	Mehmet	mann	født 1976
Pinar	kvinne	født 1984	Aydim	mann	født 1977
Kadir	mann	født 1984	Filiz	kvinne	født 1979
Arsi	kvinne	født 1985	Funda	kvinne	født 1979
Ugur	mann	født 1986	Ridvan	mann	født ca 1964
Hakan	mann	født ca 1970	Berna	kvinne	født 1965
Orkan	mann	født 1970	Etem	mann	født 1946

5 nøkkelinformanter:

- Felix har en administrativ stilling i fotballklubben *Türkiyemspor* ("Min tyrkiske sport") i Kreuzberg. Han er tysk og utdannet sosial pedagog.
- Advokat ansatt i *Türkisches Gemeinde zu Berlin*, TGB, som er en forening for tyrkere i Berlin.
- Pr. Dr. F.-J. Kemper, Geografisk institutt, Humboldt Universitetet i Berlin
- Fru Nahawandi, Migrant ombud på bydelskontoret Friedrichshain –Kreuzberg.
- Fru Seidel, lærer på Jens-Nydahl barneskole i Kreuzberg

Vedlegg 4: Skriv til informanter og nøkkelinformanter

Hallo!

Ich heisse Sigrud Skjøren, bin 25 Jahre alt und komme aus Norwegen.

Ich studiere am Geographischen Institut an der Universität in Bergen, Norwegen.

Ich bin hier in Berlin, um meine Masterarbeit zu schreiben.

Das Thema meiner Masterarbeit sind Menschen mit Türkischer Herkunft und ihrem leben und ihren Erfahrungen in ihrem Wohnort. Ist es schön in Berlin / Kreuzberg zu wohnen? Beeinflusst ihre Türkische Kultur ihr leben hier?

Daher würde ich gern Gespräche mit ihnen führen, um das leben Türkischer Menschen in Berlin / Kreuzberg nachvollziehen zu können.

Diese Gespräche sind der Mittelpunkt meiner arbeit und bilden den Hauptteil, daher bin ich äusserst dankbar für ihre Aufmerksamkeit und ihre zeit. Persönliche Informationen werden selbstverständlich anonymisiert.

Mit freundlichen Grüssen

Sigrud Skjøren

Geographischen Institut
Universität in Bergen
Norwegen

Handy: 0160 91539610

Email: sigrud.skjoren@student.uib.no